

ПУТІВКА № 3507

[МОЗАІКА ПАМ'ЯТІ]

«Будьте батьками сиріт»
Володимир Мономах, «Повчання дітям»

Присвячується Батькам сиріт, Серцям, що зігрівають Своєю Любов'ю дітей в інтернатах, дитячих будинках, закладах сімейного типу, соціальних гуртожитках, волонтерам, меценатам, прийомним сім'ям, тим, хто не знає, що таке «чужі» діти, а також Мамі, Марії Данилівні, Ларисі Вікторівні, Марині Володимирівні, Василю Федоровичу і всім, хто залишив відбитки своїх пальців на моєму житті ...

Низький Вам уклін...

ПОЧАТОК КІНЦЯ

[перша частина передмови]

За вікном весна. Початок березня. Вагнер, червоне вино. Спогади. Образи минулого, немов у калейдоскопі. Деякі моменти схожі на анімацію – динамічні, яскраві, інші немов чорно-білі фотографії, з пожовклими під впливом нещадного часу краями. Сірий відтінок, ледь помітна посмішка, буденність, обдерті стіни (стиль ретро завжди щирий на почуття), і згаслий погляд...

У кожного з нас бувають моменти, коли всередині все перевертається. Такі собі відправні точки, точки неповернення. Кожен з нас переживав втрати.

Втрата – це завжди прощання з вірою, людьми і часом. Добре, коли переживаєш їх у віці, що дозволяє до кінця збагнути пафос моменту. Дорослі зазвичай кажуть: «Сядь, я маю тобі щось сказати». Не знаю, чому всім здається, що найгірші новини краще сприймати сидячи. Боязнь втратити свідомість? Навряд чи. Звичка. Просто звичка.

Мене ніхто не просив сісти.

«Мама змушена лікуватись, вона дуже хвора. Ти ще малий, ти не можеш жити сам. Ми відвеземо тебе в інтернат».

Моє життя перевернулось 23 березня 2001 року.

Я втратив дитинство.

Не знаю, як було б, якби все склалось по-іншому. Історична освіта дала розуміння одного: історія не має умовного способу. Ми ніколи не знатимем, що точно йде після слова «якби». Варіацій – мільйони, натякає теорія імовірності.

Не знаю я й те, коли вирішив описати одну з сотень тисяч історій, історію локальну, історію маленької людини, свою історію. Знаю, що починав давно. Пробував вести щоденник десь з тринадцяти років, але далі першого запису ніколи не міг піти.

Неправда, що перший крок найважчий. Найважче бути послідовним у своїх кроках, щоб кожен з них складався в одну ходу, щоб відбитки твоїх босих ніг склались в один чіткий шлях. Коли йдеш по асфальті чи піску, зробити це легше. Нам, продуктам державної виховної системи, набагато важче, - ми босоніж нащупували свій шлях по черствому камінні, щоб прийти туди, звідки ще ніхто не повертався щасливим, веселим, успішним, самодостатнім.

Ми знали, що життя не закінчується в інтернаті, але як живуть там, за його межами, уявляли дуже погано. Два світи – «інкубатор» і дім. Вдома добре, хоч і не завжди є що їсти, хоч не всіх чекають тверезі батьки, не всі – бажані чи «очікувані» діти... Вдома добре, не зважаючи на всі «хоч» і «але». Це було аксіомою.

Думок безліч, але коли бачиш, як вони виглядають на папері, перестаєш відчувати що пишеш правду. З моменту, коли думка стає словом, вона перестає бути істиною. Писати важко. Не знаю, як живуть письменники. Розумію, чому Гоголь спалив другий том «Мертвих душ», але не збагну, чому оголювати душу на публіку так популярно. Ми, виховані в інтернаті, завжди були замкненими. Може, в цьому й біда...

Талейран писав: «Мова дана людям для того, щоб приховувати їхні думки». Хочу вірити, що це не так. У мене немає причин бути нещирим. Прагну лише описати те, що називають дитинством тисячі тисяч дітей, показати, що таке життя – не прокляття, не кінець, як часто думають люди.

Зв'язної літературної розповіді ви не знайдете. Красивих епітетів, метафор, анафор, алегорій – теж. Тільки один художній засіб – правда. Нудна, буденна, гірка. Якщо чекаєте красивої оповіді, несподіваних поворотів сюжету або сльозливої історії – закрийте цю книгу, викиньте, відкладіть подалі. Можливо колись вам стане цікаво, що таке життя сиріт, що насправді означає слово «інтернат» чи як піднятися з колін, з безодні.

***

Кожна книга має свій час.

Хай зрозуміють ті, хто вміє читати між рядками.

***

Перечитуючи, зрозумів: хотів все написати по-іншому, але підняти знову з глибин пам'яті все життя... Не зможу...

***

Гірко, що в століття прогресу та тріумфу цивілізації проблема сирітства постає найбільш гостро і в новій площині.

Ми перестали читати. Перестали захоплюватись справжнім мистецтвом, надаючи перевагу ерзацам і дешевим шоу. Ми називаємо застарілими та більше не актуальними в часи перемін здобутки десятків поколінь. Ми – рагульська маса. Це наш вибір. Ми стали сиротами духовними.

Ми забули, чому нас вчили батьки. Ми черстві. Ми гордимось, що називаємо себе циніками. Тепер мета виправдовує всі засоби. Такими категоріями, як честь, справедливість, добро, ніхто не мислить. У нас інший світогляд. Це наш вибір. Ми сироти моральні.

Ми відмовляємось називати себе патріотами, ми відмовляємось від традицій, не хочемо боротись за свою мову, вивчати свою історію, підтримувати свою економіку... Ми стали імітувати життя, ми паразитуємо на слові «майбутнє». Це наш вибір. Ми стали сиротами політичними.

Ми забули, що чужих дітей немає. Ми молимося у церквах, їздимо в паломництва святими місцями. Ми розібрали Біблію на цитати і не бачимо, що хтось просить нашої допомоги. Не бачимо жахів інтернатів, кошмарів дитинства без матері, без ласки і любові.

Ці діти не винні ні в чому, окрім того, що народились і живуть. Ці діти нікому не потрібні. Ці діти мріють про сім'ю, смачний обід, теплу посмішку, гарячу воду в крані, хорошу освіту і гарні черевики. Ці діти – сироти соціальні. Таку долю вони не обирали.

Нам байдуже, що з ними буде.

Ми вважаємо, що байдужість – найвищий прояв свободи.

Ми не хочемо нести відповідальність. У нас немає майбутнього.

Це наш вибір.

***

Бог з сиротами...

Про наше дитинство написано мало. Сироти сучасності.
Море самотності, сліз, горя... Жебрацтво, бідність, інтернати... Про це
важко говорити. Важко, але потрібно...
Як не ми – то хто? Як не зараз – то коли?

РОЗДІЛ І. РОВЕСНИКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. КОРОЗІЯ ДИТИНСТВА.

Ми майже ровесники з Українською Незалежністю – я народився 28 січня 1992 року. Ужгород. Зима. 90-ті роки. Розпад СРСР, розгул криміналу, масові вбивства, бідність, рекет. Не найкращий час для того, щоб народитися. «Маємо те, що маємо», як тоді казав Президент Кравчук.

Мамі на той момент було 38 років, тому мою появу на світ важко назвати легкою, а ще важче - «випадковою».

З батьком познайомились пізніше - коли мені виповнилось 15 років. А тоді, в далекому 1992-му, його у житті ще не було, як не стало й після короткого знайомства.

***

Дитячі спогади не бувають повними, вони завжди схожі на вирвані з десятків кінофільмів кадри і склеєні чиеюсь лінивою рукою в одне німе кіно, за яке ніхто не отримав «Оскара».

***

Ще в пелюшках, мабуть, відчуваючи що чекає далі, я прийняв одне з найважливіших рішень у своєму житті: треба посміхатись. Завжди. Немає жодного дитячого фото, де на обличчі б не сяяла посмішка. Та й справді: чого плакати?! Є іграшки, їжа, коляска, місце на ліжку в однокімнатній «малосімейці», подвір'я коло під'їзду. На старому майданчику біля люка, кришку з якого давно вкрали, і кожна мама починала кричати, як тільки хтось з нас туди підповзав, росли тополі, сакури, берези. Я вилазив тільки на березу. Принципово. Чимось вона притягувала.

Посміхатись, посміхатись і ще раз посміхатись

Телевізор в квартирі був, але не працював. Старезний такий, радянський, «ламповий», чорно-білий (так мама казала, а я переконатись не

міг); на ньому стояла вишита ще в часи бабусиної молодості скатертина і квітка у вазоні з вінілової пластинки. Перший поверх девятиповерхівки, дім 7, квартира 12: щурі, тісний коридор, кімната з журнальним столиком, котрий опирався на табуретку (задні ніжки давно зламались), ліжко (перед гостями його гордо називали диваном), два крісла, перемотані шнуром від телевізора («щоб не розвалились»), величезна ікона, книжкові полиці з сотнями запилених книг, килим, квіти на підвіконні. Кухня два на два метри, туалет-ванна з древніми трубами і грибок на стінах.

Дуже скромний інтер'єр дуже скромної сім'ї.

***

В кошик вміщались кілька «кіндерів», дві-три машинки, «кепси», пістолет «на пульках» (вже не пам'ятаю, хто подарував), тому тільки-но навчився ходити – дитинство перемістилось у двір. До «пацанів». Слово «комп'ютер» в однокімнатних малосімейках ніхто не чув, а от квача – або просто «прятки» - грали всі. Крейдою вимальовували «класики». Тримали дівчатам резинку, поки ті стрибали. Бігали за щурами. Кидались каштанами. Залазили в підвал, де романтично пахло каналізацією (коли ця «романтика» зашкалювала, на ніс одягали прищепки). Здавали за кілька копійок пляшки з-під пива, бились за наклейки... Гірше – коли вилазили на вершину дерев – доводилось плакати, кричати і кликати на допомогу батьків.

Я завжди радів, що ніхто не може мене побити за такі «дворові розваги» - тата не було, а мама єдиного кучерявого сина любила і шкодувала.

***

Це було круто: під'їзд, свіже повітря, крики з кожного балкону – «Саша, Вася, Маша, біжіть їсти» (мобільників не мали...). Світ пізнавали навпомацки, а не з Інтернету. Ех, 90-ті роки 20 століття... Хто не бачив смерті Радянського Союзу – ніколи не зрозуміє...

***

Мама казала: треба задавати багато питань і бути розумною людиною. Сама, закінчивши школу, технікум, а потім – інститут (той, який зараз в народі називають «кісі» - Київський інженерно-будівельний) працювала в проектному бюро. Після скорочення штату стала звичайним «робочим» в «Закарпатгазі». На зарплату в 50-60 доларів на місяць жити важко, я б навіть сказав неможливо. Але якось виживали...

***

Поки мама на роботі – я вдома. Сам, за зачиненими на ключ дверима з інструкцією «не відкривати незнайомим людям». Іноді приходила тьотя Таня - хрещена мати, чи мамина подруга тьотя Люда. Коли з'явився касетний магнітофон – в квартирі заграла хоч якась музика; гробова тиша, книги, іграшки, замотаний в рушник (щоб не охолов) сніданок з обідом і самотність. Щодня.

Якщо погода була хорошою – мама брала з собою на роботу. Гроші їй платили за обнюхування труб, - чи не витікає з них природний газ. За руку – і вперед. Коли перевіряли приватні будинки – люди пригощали яблуками й

горіхами, а як мама не бачила, можна було з'їсти й брудну сливу (після того, як кілька разів на неї подмухати, слива просто зобов'язана стати чистою).

Логіка дитинства.

Скромний День народження
(зліва направо: я, дружина хрещеного, мама, Сергій, мама Сергія)

***

Щонеділі ходили до церкви. Десь рік – в православну, потім мама повернулась до своєї рідної віри, і греко-католицький Ужгородський Кафедральний Собор відчинив перед нами свої величезні дубові двері. Згодом цей храм стане моєю другою домівкою, але тоді про це не здогадувався навіть сам Бог.

***

Першого друга дитинства, якого пам'ятаю, звали Сірьожа. Як пізніше дізнався, це означало Сергій. Жив він у нашому домі, на 5-му поверсі, а наші мами часто наносили одна одній довгі дипломатичні візити. У Сергія був балкон і смачні млинці, але теж не було батька. В дворі ми завжди стояли по один бік барикад.

Нещодавно зустрів маму Сірьожі, - вона розповіла, що мій дитячий друг став чи то поваром, чи то поваром-кондитером. Мабуть, на такий вибір наштовхнули смачні млинці, які завжди мовчки лежали в тарілці.

Ще пам'ятаю Надю, однак її – трохи гірше. Весела, усміхнена, життєрадісна дівчинка з 7-го поверху. Ми разом виливали на перехожих воду і будували собі «будиночки» на сходах евакуації при пожежі. Коли захворіла мама, Надя вчила мене, шестирічного, готувати, щоб не померти з голоду. Перша в житті яєшня згоріла, а картопля залишилась сирою. Стати поваром не судилось.

***

Йшли і падали. У багнюках грузли.
Піднімались і далі летіли.
Хоч кричали довкола: «Лузери!», -

Без життя ми жить не хотіли.

Дихалось важко. Піт лився ріками.
Краплі повітря в столах шелестіли...
Та в душі ми не були, не були каліками, -
Без життя ми жить не хотіли.

Задихались фортуни. В агоніях корчилились мрії.
Ідеї згасали, а істини вічні горіли...
Сльози котились з очей Пресвятої Марії,
Але без життя ми жить не хотіли.

***

Дні коротали надворі. Друзів-ужгородців у мами було не багато, тому в гості ходили рідко.

Найбільше я любив літо – на цілих три місяці мама везла мене в село Верхня Стинава Львівської області, до бабусі. Електричка з пересадками, ночі на вокзалах або плацкартне місце на двох біля туалету; спека, піт, запах горілки в поїзді, злодії... Але це все просто не мало значення, як ми, пройшовши сім кілометрів пішки, з сумками в руках, зрештою доходили до бабусиноного дому...

Яблука, ягоди, гриби, сусідські груші й смородина... Я дуже любив ліс, а вже п'ятирічним сам приносив з дрімучих хащів по два кошики білих, підберезників, лисичок і підосиновиків (на Львівщині їх чомусь називали «козариками»).

Вранці втікав по гриби, пополудні повертався (спершу мене боялись відпускати в незнайомі ліси без нагляду, але я не здавався). Село дозволяло вдихати повітря на повні груди.

Бабуся – Марта Миколаївна – звичайна сільська жінка, трудяга, яка сама виростила трьох дітей, а в вісімдесят років тягнула з поля мішки картоплі на своїх старечих втомлених плечах. Українська пенсіонерка, одним словом. Це на Заході можна бути пенсіонером і не помирати з голоду, - у нас так не вміють... Не подбаєш про себе сам – держава точно не згадає...

***

Дві долі. Два серця, мов два світи.
Дві віри на двох і одне зневір'я.
Між епохами зодчі не зводять мости –
Дві хатини ділять одне подвір'я.

Пил на скронях протертих,
Ерзаци бліднуть з роками.
Між безсмертям і смертю –
Лиш філіжанка хорошої кави.

***

Я дуже любив бабусю. Вийдемо, бува, в поле, сядемо на ріллі, достанемо «полуденок» (обід) і говоримо, сміємось, мріємо...

В хліву жили дві кози, на подвір'ї бігали кури... Ех, село... Рай для такого розбишаки, яким був я: рибу в річці ловили руками, потайки з хлопцями пекли картоплю (одного разу навіть спалили поле), ловили гусаків, щоб вчити їх їсти сало, бігали за зміями...

Ми з бабусею пасли кіз, ходили по дрова (купувати машину бука на літо було марнотратством), лагодили старий гнилий паркан, копали картоплю, буряки, прополювали полуницю, косили сіно, рубали дрова, молотили пшеницю... Мене тягнуло до праці, до землі, і «аби ж знаття», як писав Остап Вишня, що через 10 років не знатиму, з якого боку підступитись до тієї коси чи граблів і саме поняття «робота» переміститься в офіси з кондиціонерами.

Найкраще, що було в селі – копиці сіна, сусідський віз з соломною й двома старими кониками попереду, свіже молоко та вафлі «Артек».

Щонеділі всім селом збирались біля церкви. Ми, діти, в костюмах, білих накрохмалених сорочках, з пошаною до святинь тримали корогви і співали псалми. Та що тут казати – в п'ять років я знав всі церковні пісні, за що сусідка завжди пригощала халвою, а бабуся казала: «З тебе виросте хороший священник». Але священник, як і повар, з мене не виріс...

В селі - повна свобода. Розмови про політику (коли мені було шість років – якимось заявив, що Кучма погано керує країною), про худобу, поле, про війну, Радянський Союз, бідність, Бога, природу, про все, що не дозволяє спати в селі і жене обробляти поле...

***

Інколи до бабусі приїздили родичі – мамин брат Богдан з Галею, сестра Марійка з Петром, мої двоюрідні брати й сестри... Це вносило якийсь драйв, новизну в буденне життя.

***

В селі було кілька магазинів, клуб, школа, стіни, які залишились від розваленого і розкраденого колгоспу (о, цього добра всюди багато!), стара пошарпана будка під кодовою назвою «автобусна зупинка». Епіцентри сільського життя.

Два береги ріки сполучали півтора мости. Один – залізний, другий дерев'яний, тому його часто зносило водою. Йдеш, бува, в магазин і думаєш: «Цікаво, місток ще не забрала стихія? А то доведеться чимчикувати ще з пів кілометра...».

Таким був мій сільський відпочинок...

***

Читати навчився в чотири з половиною роки по вивісках на магазинах, рахувати – по сірниках – в п'ять. Коли погода була поганою, чи, наприклад, взимку, двері квартири закривались ззовні, поки я спав, - і мама залишала мене самого. Я читав. Все. Казки, романи, вірші... Хоч багато чого й не розумів, але читав. Книгу за книгою. Шпалери розмальовував кольоровою крейдою, машинки розбирав на деталі, щоб потім скласти.

Творча самотність – девіз мого дитинства.

***

З профкому «Закарпатгазу» мама приносила тістечка. За це я любив профспілку, хоч і не знав, що воно таке.

***

1 вересня 1999 року мама вперше повела мене до школи. Я хотів вчитися, це здавалось менш нудним, ніж просто сидіти вдома.

Клас у нас був хорошим, перша вчителька – Любов Юрїївна – теж. От тільки однокласники часто називали мене бідняком і байстрюком. Краще звучало тільки «кучерявий». Я ображався, опутивши голову йшов до школи. Мама все частіше плакала. «Сину, ми нікому не потрібні, - часто повторювала вона, - одна надія на себе і на Бога»...

***

Не дивлячись на всі «але», перший клас я закінчив з похвальним листом. На святі «Букварика» непогано розповів вірш про букву «О».

Реальність потихеньку вибивала дитинство з-під ніг.

З мамою...

***

Декаданс. Епітафія не замінить прокльонів.
Життя – монумент. Безликій юрбі.
Муки всіх Вертерів на екранах мільйонів
Не варті й сльози у собі.

Босоноге життя, терниста твоя дорога, -
Каміння і пил. Скелі й колючі дроти.
Я вірую вірую, що ніколи не бачила Бога.
Хрести перехресть навалила.

Я ж мушу смиренно нести.

Самотність виписує па серед поля...
Тріщать термометри – на серці у когось тепло.
У всякого – своя доля.
У кожного – своє пекло.

Трамбую спогади в валізи,
Схиляю перед мрією чоло.
У Ельдорадо втікачам без візи
Дарують золоте рало.

***

Вже коли я вчився в першому класі, мама почала бувати в церкві частіше, ніж до цього, постувати, відмовилась від м'яса. Трохи згодом – перестала ходити на роботу, готувати їжу, допомагати вчити домашні завдання... Це пройшло якось плавно, непомітно, я б навіть сказав спокійно, тому коли вона стала забороняти мені їсти цілий тиждень, ховати все їстівне, повертатись додому пізно вночі і розповідати, що «всі проти нас, але ми сильні і переможемо» - здивування не було.

Не було здивування, не було їжі, не було грошей. Та й що може купити дитина? Іграшковий пістолет? Пачку жуйок?

Якось під час нервового зриву мама зламала замок на входних дверях; півроку, щоб не залізли грабіжники, я замотував двері шнуром від кип'ятильника.

***

Зимова курточка й шапка з'явилися у мене в січні; їх подарувала церква, де мама вже практично жила...

***

Там мене жаліли всі: охорона, священники, монахині, прихожани. Сестра Василянка Йосафата і прихожанка Марія Данилівна носили їжу в скляних банках, а потім греко-католицька громада потайки від мами почала оплачувати гарячі обіди в шкільній їдальні.

Якби не допомога цих людей – я б, мабуть, просто помер від голоду: тепер уже їсти мама забороняла категорично. «Ти сильний. Тиждень без їжі ще нікого не вбив. Я теж сильна. Нема проблем». З криками «нема проблем» вона, взявши мене, голодного, знесиленого, за руку, бігала містом. Сигналили машини, я виривався, втікав...

***

Здоровий глузд покинув маму повністю.

***

Я фактично жив у церкві. Греко – католицький Ужгородський Кафедральний Собор, велетенський шедевр архітектури в центрі міста, став моєю домівкою. Прихожани – старенька бабуся Анночка, Марія Данилівна, Сестра Йосафата, священники, дзвонарі, охоронці, - всі, хто чим міг, старались допомогти.

Марія Данилівна

Мама, дивлячись кудись в далечінь, спокійно молилась. Де я, що роблю, зрештою – чи живий, - її хвилювало мало.

Ні, вона ніколи не була поганою мамою. Просто захворіла...

***

До школи я майже перестав ходити. Щоб купити хліба «на чорний день», збирав пляшки з-під пива.

***

Одного разу піднялась температура до 38,5-39 градусів. Жар, лихоманка, перед очима все потемніло... Нікого не було поряд. Ледве дійшов до церкви, там викликали швидку. Лікар сказав, що якби до ночі не привезли – швидше за все, я б помер.

А через два дні приїхала мама, і з криками «немає проблем» просто... викрала з палати. Ввечері я знову катався на швидкій... Койка чекала на повернення малого пацієнта...

***

Життя стало пеклом.

Маму забрали на примусове лікування, мене віддали бабусі в село, де кілька місяців у Верхньостинавській школі, їжа і свіже повітря швидко повернули до напівнормального напівжиття. Життя без матері.

Якось на уроці малювання зайшов завуч, покликав мене і сказав: «Привезли гуманітарку, ми вибрали тобі якийсь одяг. Батька в тебе немає, мама дуже хвора»... Я довго плакав.

Дійсність була нестерпно жорстокою.

***

Зустріч з мамою після лікування розбила мене вщент. Найрідніша людина була схожа на що завгодно – на обм'яклу ромашку, на примару, на ганчірку. Але не на людину.

В Ужгороді все повернулось на свої місця: молитва, голод, холод...

Я не знав, що робити далі. Хрещений втішав, говорив, наче все буде добре.

***

Діагноз – шизофренія. Це означає «хвора на голову». В пострадянських державах цей недуг досі лікують давно забороненим всім цивілізованим світом препаратом – аміназином. Важко сприймається організмом і галоперидол, що у великих дозах призводить до інвалідності... Після такого «лікування» навіть у здорової людини «все добре» не наступить вже ніколи.

***

Ужгородська ЗОШ № 15, в якій я вчився, почала клопотати про направлення мене як «безпритульного» в інтернат. Це знаю тепер, коли гортаю величезні папки особових справ, листування школи з міським і обласним управлінням освіти, перечитую акти обстеження житлових умов, майна, рішення, протоколи та інші папірці. Такого добра вистачає; в одному ящику – вся історія життя. Листи, довідки, витяги, накази, документи з найрізноманітнішими чудернацькими назвами, грамоти, дипломи, сертифікати, атестати, фотографії... Серед них – невеличкий клаптик паперу.

«Управління освіти і науки Закарпатської облдержадміністрації – Директору Перечинської школи-інтернату п. Коба В. Ф. – Путівка № 3507 – Управління освіти і науки направляє на виховання і навчання дитину ..., яка повинна навчатися у 2 класі... – Начальник відділу дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти Р. А. Децик».

Путівка. Це завжди щось очікуване, приємне, як путівка на море, в санаторій чи літній табір. Путівка №3507 врятувала мене від життя в каналізаційних люках, наркоманії, жебрацтва. З-поміж найгірших життєвих сценаріїв було обрано нелегкий, непростий, але, визнаю, найкращий.

***

23 березня 2001 року я не бачив ані листів, ані путівок. Все було просто, наче 10-бальний за шкалою Ріхтера землетрус.

«Мама змушена лікуватись, вона дуже хвора. Ти ще малий, ти не можеш жити сам. Ми відвеземо тебе в інтернат».

Рая (дружина хрещеного батька), якісь незнайомі обличчя, машина. Хтось завбачливо склав у пакет одяг, рушник, купив зубну пасту, шампунь, і ці пожитки опинились на моїх колінах.

«Мама в лікарні, її вилікують. Сподіваємось на це. Ти будеш в школі, де багато дітей. Ми будемо тебе провідувати».

Сльози. Опущені руки. Дорога. Все змішалось. Все перевернулось.

***

Досі не дає спокою один спогад з раннього дитинства, який вперта пам'ять чомусь не стерла, не перезаписала...

Коли мені було п'ять років, випадково розбив скло на міжкімнатних дверях в квартирі. Кидав м'яча, трохи не розрахував траєкторію... Мама дуже голосно кричала; грошей на нове не було. Тоді, в той пророчий вечір, вперше і востаннє з її вуст злетіли слова: «Будеш погано себе поводити – здам в інтернат».

***

Розбите скло замінили на дошки.

***

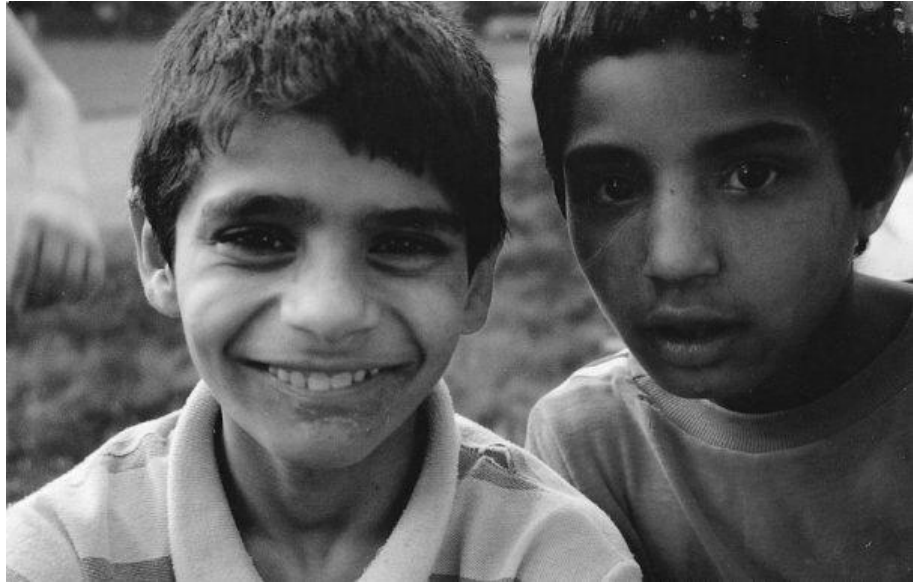
Бракує світла, щоб у серцях розцвіла акація,
І хай всіх мертвих воскресить повстання –
Нігілісти як виклик. Маргінали як провокація.
Першим був Плач. Слово було останнім.

Демарші. Реакції. Гільйотини.
Вперте зерно і в піску проростає.
Першим був Плач дитини.
Вирок був Словом.
Але останнім.

***

РОЗДІЛ II. ПУТІВКА №3507

Сидячи в машині, запам'ятовував дорогу до Перечина. З очей текли сльози; я твердо знав - добре там, де мама...

***

Брудні, неохайні діти в однакових спортивних штанах, роздертих шкарпетках, резинових тапочках, дивний запах капусти й сирітства, десятки поглядів, наче на якусь екзотичну тварину – так прийняла мене Перечинська школа-інтернат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Було страшно, почався нервовий зрив.

Крики «не хочу тут бути!» нікого не цікавили. «Мама хвора». Крапка.

Мене здали – прийняли, як картридж чи коробку з цукерками. Просто підписавши якісь папірці зі словами «йди за тою жінкою». «Та жінка» повела зеленими коридорами на другий поверх і передала мене іншій жінці. Виховательці. Віднині – моїй виховательці, Ніні Михайлівній.

В класі верещало біля двадцяти дітей, схожих між собою лише короткими зачісками, брудним одягом і неабияким інтересом. «Ти – новенький?» - «Не знаю, напевне...» - «Ти домашній?»...

***

Всі, кого привозили в інтернат, отримували статус «новенького». «Новенький» - особлива категорія чумазих дітей, яких обнюхували, оглядали, з якими кожен хотів, але не кожен наслідювався поговорити. «Новенький» - завжди наляканий, шокований, і говорити зовсім не хоче. Тут все просто.

Ще простіше з «домашніми». Цим словом називали тих, у кого були хоч якісь рідні, що могли привезти чогось смачненького або навіть забрати на вихідні додому (не важливо, як вони жили – це могли бути і наркомани, і алкоголіки...). Таких тут було десь половина. Інші – «інтернатські» (або «інкубаторські») – круглі сироти: у одних батьки загинули, від інших відмовились при народженні...

Скільки життів – стільки й історій, але кожна була схожою на попередню – це були історії сирітства.

***

Ніна Михайлівна. Вихователь. Зріла жінка з невеликим співчуттям до дітей, і ще меншим – до їх батьків. Наших мам вона називала суками, а батьків – кобелями; не надто приємно, інколи хотілось її за це вдарити. Якщо сказати, що є категорія педагогів, для яких діти – ненависний посадовий обов’язок, то Ніна Михайлівна була однією з них. Таким людям дуже важко, адже якщо кожному дитину ти сприймаєш як ідіота, цигана і дегенерата, то й працювати тобі доведеться з ідіотом, циганом і дегенератом.

Не пощастило й зі мною. Через десять хвилин після короткого знайомства забігла якась дівчинка, репетуючи: «Новенького кличуть в ізолятор перевіритись, я проведу». Ну що ж, пішли.

Ізолятор – медпункт і міні-лікарня. Два в одному. Стандартна в цих місцях процедура: зробити щеплення, оглянути шкіру і пошукати в кучерявому волоссі «воші і гниди». У медичну карту, яку разом з усіма документами і особовою справою вже доставили до школи, хороша старенька лікар (як я потім дізнався, звали її Лідія Михайлівна) вносила нові дані. «Педикульозу немає. Шкірні покрови чисті».

***

«Хлопчику, ти можеш іти в клас».

Я відправив свою помічницю саму, сказав, що скоро вернусь, і шлях назад до класу знайду.

***

Запам’ятати дорогу в «2-Б» не вийшло, зате двадцять кілометрів по трасі Ужгород-Перечин в’їлись у пам’ять добре...

Пішки, бігом, переводячи подих, зупиняючись щоб відпочити, городами, полями, узбіччям дороги я втікав з інтернату, іноді оглядаючись на старезні сірі стіни. Біг до мами... Пробував спиняти машини, але вони проїздили повз і навіть не сигналізували. Пробігши кілометрів вісім, автівку таки спинив.

- Ти куди біжиш?
- Ми чекали з мамою поїзд, але коли від під'їхав, я не встиг заскочити, і от пішки йду додому...
- Куди тобі?
- В Ужгород
- Сідай уже, поїхали.

Не впевнений, що водій повірив такій примітивній дитячій брехні, але до Ужгорода таки довів. За «спасибі».

***

Мама вдома не було. Прийшов до церкви, там нагодували, розповіли, що маму забрали в лікарню... Їхати просто нікуди. Як сказав класик – «мы чужие на этом празднике жизни».

Заночував у Марії Данилівни, а наступного дня з церкви мене направили в будинок сімейного типу при римо-католицькій громаді.

***

Березний. Не знаю – село чи селище міського типу. Просто Березний.

Монахині, молитви, читання Біблії, знову молитви... І все – на незрозумілій словацькій мові. Десяток дітей, від малого до великого. Священники, монахині, церква... Осягнути всю глибину Біблії в сім років – завдання нелегке, особливо коли тобі страшно, а за кілька днів життя перевернулось і стало на голову.

Вирішив: пора втікати. Машини, електрички, стежки, ліс... І знову Ужгород.

В Березному я провів аж добу.

***

З Перечина на пошуки паскудної безсовісної дитини виїхала Ніна Михайлівна і водій інтернату.

Правило stare, як світ: вихователь, який працює з нами, несе за нас повну відповідальність. Якщо хтось втік на твоїй «зміні» - або ти знаходиш негідника, або догана; якщо з нами щось трапиться – можуть і в тюрму посадити...

Знайти мене було легко – де мені було жити, як не в церкві.

Знову Перечин. Знову інтернат. Цього разу надовго – на цілих дев'ять років...

***

Звикати до нового завжди важко. Звикати до школи – інтернату важче, ніж до будь-чого іншого. Багато циган, залатані в десяти місцях штани, затерті кросівки з різними шнурками, хліб з квадратним шматком варення на підвіконнях, строгий режим дня.

7.00 – підйом

7.00 – 7.30 – ранковий туалет, прибирання в кімнаті

8.00 – сніданок

8.30-9.00 – прибирання класу, підготовка до уроків

9.00 – 14.00 – уроки

12.00 – другий сніданок («полуднік»)

14.00 – 15.00 – обід

15.00 – 17.00 – вільний час

17.00 – 19.00 – самопідготовка (домашні завдання, телевізор, гра в карти, якщо вихователь не бачить)

19.00 – вечеря

20.00 – 21.00 – вільний час, підготовка до сну

21.00 – відбій

І так – щодня. Уроки шість днів на тиждень. Стіни школи 24 години на добу, 7 днів на тиждень. Майже як у відомій рекламі дезодоранту.

Територія інтернату величезна. Триповерховий навчальний корпус, справа спальний корпус хлопців, зліва – дівчат. Їдальня, спортзал, актові зала, бібліотека, музей, склад, духова. Це все – одна будівля. Окремо пральня, кочегарка, ще один склад, сад, стадіон, струмок, турники, невеличке господарство (у важкі часи тут вирощували кабачки, помідори, огірки, годували курей – щоб було що їсти).

Наче старий, обшарпаний і давно забутий маєток якогось міфічного графа. Не вистачало лише басейну і поля для крокету.

Територія дитинства. Територія сирітства.

***

Прокидались ми о сьомій годині. Виняток – неділя, тоді підйом був аж о восьмій. Будили нічні няні; до приходу виховательки старались уже сповзти з ліжка, хоча хотілось спати далі. Вмивались, одягались – і швиденько в клас. Поки черговий клас накриє на стіл сніданок – можна покричати, політати коридорами...

Дзвінок. Відчайдушно біжимо на перший поверх, до їдальні. Їли в дві зміни, - всі разом просто не вміщались. Організовано миємо руки, шикуюємось в один ряд. Вихователька перевіряє, чи всі на місці, рахує. Поки весь клас не збереться – їсти не підемо, таке правило. Якщо довго когось немає, заходимо без нього; у нас з'являється шанс з'їсти добавку.

На сніданок давали кашу або макарони на розбавленому водою молоці, ті ж макарони з капустою, чи ще якесь геніальне блюдо. На столі вже стояли чотири ложки, чотири тарілки, чотири чашки з чаєм, молоком або какао. Якщо приходила перевірка – звідкись з'являлись ще й виделки.

Вихователька (іноді – староста класу) брали нарізаний хліб, шматки масла, варення чи сиру, в кількості, заявленій минулого дня, і роздавали кожному з нас, завжди голодних. Найважче було справлятися з квадратним шматком варення, яке вправно, нелюдськими зусиллями ми розмазували по крихкому крайцю хліба.

Вихователь каже: «2 – Б», смачного!». Всі хором – «Дя – ку – є мо». Поївши, чекаємо товаришів. Організовано, наче в армії –

«Дя – ку – є – мо».

Хтось забирає хліб з собою, щоб доїсти на перерві чи на уроці, поки вчитель повернеться щось написати на дошці.

Годували нас відносно добре. Відносно – бо з того набору продуктів можна було накривати столи на банкетах. Відносно інших інтернатів. М'ясо,

сосиски, рис, гречка, плов, картопля-пюре, риба, помідори, борщі, супи, лечо, котлети, горох, овочеві рагу, салати... Але все було несмачним, і часто не схожим на щось їстівне. Все – зі специфічним запахом. Чай прозорий, молоко розбавлене водою, в борщах плавала пародія на м'ясо, а котлети бували аж надто «хлібними».

Ми їли мало, і це, - о диво, - всіх влаштовувало. «Помії» (недоїдки) теж вивозили зі школи, щоб годувати свиней. Вивезти все, що тільки можна, з кухні, недодати комусь порцію на обід, приготувати з мізеру продуктів, що залишили, щось вкрай огидне, і недоїдки теж вивезти з інтернату - от модель безвідходного виробництва. Зайвими в цій схемі були тільки діти. Головне, що коли приходила перевірка – до документів придертись не могли.

Мар'яна Михайлівна, шеф-повар, приймала на кухні душ, ходила в халаті, з обмотаною рушником головою. Її сини, не соромлячись, вивозили ящиками продукти на своїй машині. Просто, серед білого дня. Завжди.

Ми знали, що деякі працівники кухні забирали продукти додому, щоб годувати своїх дітей, а не державних.

Шеф-повар – гарна професія. В інтернаті працювала дієт-сестра, але самооцінка її від цього страждала. Шеф-повар Мар'яна Михайлівна. Тільки так.

Ми надто багато бачили, але вірити не хотілось ні тоді, ні зараз: забрати їжу в сироти, вкрати пенсію в бабусі – на це здатні лиш негідники. В нашій країні негідників не судять, їх судитиме тільки Бог. Уже хоча б через це хочеться в Нього вірити...

В їдальні

***

Кухарі були різними. Одні «зміни» готували смачно, інші – так, що навіть запах відвертав від столу. Все залежить від людей...

***

Смішно згадувати, але чомусь яєчний жовток ложками мастили на хліб з варенням, а білок клали зверху. Виходив якийсь огидний сандвіч, та про поєднання смаків не думав ніхто...

***

Смачним вважали все, що на кухню завозили в готовому вигляді. Наприклад – десерти. Їх завжди було багато. Вихователі казали, що «домашні таке кожен день не їдять». Апельсини, банани, яблука, вафлі, печиво, йогурти, сирки, виноград, шоколад, цукерки «Дюшес» і «Барбарис». Щось з цього завжди давали на обід (наприклад – дві вафлі, два печива, дві цукерки чи один банан...), хоча частіше – на «полуднік» (другий сніданок).

Так було не завжди. Коли я тільки поступив (це означає прийшов в школу), про йогурти чи банани ніхто й не мріяв...

***

«Полуднік» був і основною валютою: ним віддавали борги, вимінювали його на іграшки, обіди, футбольні м'ячі, готові домашні завдання, сигарети, пиво... За два-три полудніки хтось був готовий прибирати замість тебе в класі чи спальні, коли прийде черга, а хтось – і побити...

- На що міняєш?
- На два полудніка.
- Добре. По рукам.

Грошей не мали. Вимінювали все.

***

Пройшли роки, а я іноді ловлю себе на думці: звук дуже швидко їсти. Нічого не можу з собою вдіяти, це на рівні підсвідомості – доїсти і бігти за добавкою. Ми жили з вічним відчуттям голоду, і не тільки тому, що погано годували. Мабуть, якийсь гештальт: якщо ти сирота – ти повинен бути голодним.

Уже зараз намагаюсь з цим боротись, харчуватись раціонально, повільно, але роблю бутерброди, і пам'ять переносить у ті часи, коли тягали хліб з маслом до спальні, гризли сухарі в коридорах, кидаючи недоїдки на підвіконні.

***

О дев'ятій годині приходив вчитель, розписувався за учнів, котрих «прийняв у кількості 19 осіб». В графах «втекли», «немає», «ізолятор» рідко стояли прочерки...

Уроки були звичайними, з тією лише відмінністю, що навіть в сьомому класі нормально читати вміли не всі. Вистачало й дітей з затримкою психічного розвитку...

Вчитись ніхто не хотів. Це не було «круто». Ані серед п'ятикласників, ані серед випускників. Більшість охоче займалися спортом, танцювали, співали, малювали, але в жодному разі не вчилися.

Інна Василівна, моя третя за рахунком «перша вчителька», старалась прищепити жагу до знань різними способами. Коли не спрацьовували

вмовляння – переходила до лінійки по пальцях. Результат був поганим, а після третього класу далеко не кожен з нею вітався.

Наш інтернатський клас (я – в центрі)

Одного разу, коли Інна Василівна побила мене, я посипав глиною з вазонів її папки...

***

У «домашніх» існувала звичка телефонувати рідним. Нехай і не часто, раз на кілька тижнів, але хотілось почути знайомий голос, спитати, коли до тебе прийдуть, привезуть чогось смачного, коли заберуть на вихідні додому.

Мобільників не було, тому вишикувались під кабінетом Марини Володимирівни (старшого вихователя) чи директора Василя Федоровича. Якщо втікав зі школи, прогулював уроки, не слухав вихователів – доступ до телефону не давали.

Доводилось грати «слухняних».

***

Багато хороших вихователів працювало в школі, немало їх пройшло і через наш «Б» - клас. Незмінною завжди була найкраща, наша друга мама, для якої ми ніколи не були «посадовим обов'язком» і «роботою» - Лариса Вікторівна.

У школу вона тягнула яблука, горіхи, тістечка, печиво, цукерки, котлети з хлібом, подарунки для іменинників, книги, журнали, іграшки. Додому – нас. Готувала щось смачненьке, давала читати книги зі своєї величезної домашньої бібліотеки, розповідала про життя, цікавилась тим підпільним життям, яке від старших завжди старанно приховували.

Лариса Вікторівна любила читати, до чого привчила й мене.

Після дев'ятого класу вона сама розвозила десяток наших випускників по ПТУ, домовлялась, щоб прийняли (в деяких училищах «інтернатські» так себе зарекомендували, що керівництво не хотіло й чути про них).

Наші випускні класи (мій «Б» і паралельний – «А») потрапили під «експеримент соціальної адаптації» - кращих учнів залишили жити в школі, а на навчання відправили до «домашніх» - в Перечинську ЗОШ.

І знову ж – після 11-го класу Лариса Вікторівна, яку ми часто «роз'їдали» (доводили до сліз – так кажуть в Закарпатті) розвозила випускників у нові alma mater.

Дуже важливо, щоб у кожній знедоленій дитини з'явився на життєвій шляху Вчитель, Друг, Порадник, котрий допоможе, підтримає, підкаже... Це неоціненно. Для нас такою Людиною стала Лариса Вікторівна, «шкільна мама», до якої через кілька років хочеться зателефонувати чи без запрошення приїхати через сотні кілометрів з пляшкою хорошого вина в руках...

Лариса Вікторівна

***

В п'ятому класі Інна Василівна з нами попрощалась, і вчителів стало багато. Всі з досвідом роботи, а відтак одні з розумінням, що особливо старатись не варто, адже їхня наука нікому не потрібна, а інші – з прагненням вивчити, виховати. Юрій Васильович, Оксана Василівна, Неля Борисівна, Лариса Петрівна, Ярослава Іванівна, Ольга Леонідівна, Анжела Вікторівна, Марія Петрівна - не лише змушували вчити предмет, а й прагнули навчити набагато важливішому – як треба жити. Передавали свій життєвий досвід, вчили спілкуватись з людьми, боротись за своє місце під сонцем. Вони

розуміли, що в інтернаті вчитель має віддавати дітям всього себе, пояснювати їм не лише шкільну програму, а й своє знання життя.

На жаль, були й такі «педагоги», які не хотіли виходити за рамки свого робочого, щедро оплачуваного державою часу. Вони боролись за звання, категорії, підвищення зарплатні, а на уроках пили каву в учительській.

Є така професія – сидіти на роботі.

Дивимось телевізор

***

Я вчився, бо знав, що іншого шансу «вийти в люди» і зайняти своє місце в житті у мене просто немає. Вчився багато й наполегливо. Домашні завдання ніколи не обмежували інтереси. Художня література. Політологія. Культура. Психологія. Філософія... Книги, книги, книги...

І телевізор. Дивились все: класику кіно, серіали (особливо «Ксену», яку показували чи не на всіх трьох каналах, що у нас були), новини, документалку...

Коли ми були в шостому класі, у нас з'явився телевізор. До цього, аби подивитись хоч кілька хвилин, ми прибирали в класах старшаків...

Я бачив, що можна жити нормально. Люди, котрі сяяли на екранах, змогли. Наші вихователі можуть. Не всі, бо серед них були й «погані»: зверхні, байдужі, хитрі, злі. Були й такі, що били, крали в нас зубні пасти, шампуні, новий одяг...

Бути «нормальним» мріяв кожен. Ми знали, що нас ніхто не чекає з розпростертими обіймами за воротами інтернату, що своє життя, немов храм, нам належить зросити потом і освятити важкою працею, що той блиск, який показують по телевізору – не для нас...

Моя мама хвора, і одужати не зможе вже ніколи – це я знав точно. Інвалід першої групи, не ходяча, живе сама в Ужгороді, в однокімнатній холодній квартирі. Раз на кілька тижнів я їду, щоб купити їй їсти – двадцять хлібин, помідори, ковбасу, шпроти, яблука, моркву, масло, цибулю. Цього має

вистачити на кілька тижнів. З її ж пенсії йду платити за комунальні послуги. Я – єдиний син. Я в інтернаті. Батька немає. Нікого немає. Безодня. Безвихідь.
У 10-річних дітей сивіли думки, хоч ще й не росла борода...

З однокласником Сергієм малюємо на асфальті (я - справа)

***

Ти в мене не віриш? Мені все одно.
Я вірю в кохання, бажання, як падають зорі...
По вірі твоїй буде тобі дано:
Моя віра тверда. І наміри мої прозорі.

Ти-ніхто. І звати тебе ніяк. Вино
Тече в жилах емоцій, окрилює волю.
По вірі твоїй буде тобі дано:
Я вірю у Бога, у себе, і трішечки вірю у долю.

Я єсмь. Ти будеш. Віра через край
Стікає стінками розтрісканих надій...
Моя обитель-спокій. Моє царство-рай.
Життя-полон. Реальних ілюзорних мрій.

***

Я любив гуляти. Біля школи за туалетом, де старші докурювали знайдені на дорозі «бички», протікав струмок, в якому плавали наші паперові кораблики. За струмком – поле, де хтось випасав корову. Корову ми завжди жаліли, а тому відв'язували її від стовпця і пускали гуляти.

Далі – ліс і міський стадіон.

З вихователькою, з її відома, а нерідко і потайки від неї ми ходили в ліс по гриби. Біжиш, бува, з відром маслоків, зупинився покататись на прив'язаній кимось гойдалці... Відкриваються мальовничі пейзажі, особливо притягують погляд яблуні, сливи, черешні, кукурудза...

Набравши в руки кілька палок, 5-10 чоловік збирались по яблука в чужі сади, по кукурудзу на городи... Один – «на шухері», інші – поки не набіжить собака – збирають в светри з зав'язаними рукавами здобич. Важче було з картоплею: її треба викопати (навесні) або висмикнути (восени). Та й за пазухою не сховаєш, бо брудна, тому краще брати з собою сірники і шматок газети. Викопав, у лісі запік... Чи зажарив кукурудзу на вогнищі... Ех, смакота... Хто з нас у дитинстві не крав яблука або груші з чужих садів? От тільки «домашні» - задля екстриму, розваги. Ми ж просто втомлювались гризти хліб.

Хотілось чогось смачного, а холодильник – один на весь інтернат; ну хоч якоїсь різноманітності в раціоні.

***

Іноді школа замість обідів влаштовувала «пікніки»: виховательці видавали хліб, шпроти, цибулю, помідори (до одному на кожного), мінеральну воду, картоплю (по 3-4 на дитину) – і от, вишикувавшись, йдемо класами до лісу швиденько займати місце, збирати дрова.

Нашому класу пощастило – «пікніки» організовувала Лариса Вікторівна набагато частіше. З дому приносила продукти і вела на природу в неділю, після «самопідготовки», коли уроки уже були зроблені.

З Ларисою Вікторівною на «пікніку»

***

Перед сном ми мили ноги в крижаній воді, чистили зуби і прали без мила завжди смердючі, діряві, синтетичні шкарпетки. Руки німили, пальці відмовлялись слухатись...

***

Інтернат – це завжди творчість. Концерти, концерти, фестивалі, виставки, конкурси, знову концерти...

День Осені, День Валентина, День Матері, Новий рік, Пасха, День Учителя, День Молоді, ще якийсь День... Свято за святом. Концерт за концертом. Виступали всі класи, по черзі. Актова зала завжди була забитою,

але втекти з чергового Дня боротьби зі СНІДом чи лекції про шкідливість куріння пробував кожен. Часто хтось з сильних дев'ятикласників стояв біля дверей, щоб ми не бігали туди – сюди.

Така собі «творча п'ятірка». Лілія Костянтинівна (хай покоїться її Душа з миром) ставила нові танці. Ірина Іванівна навчала співам, акторській грі, народній хореографії, Денис Йосипович (колишній випускник нашого інтернату) займався театральними постановками, а дядя Коля музичним оформленням.

Однокласник Вася. Свято Осені

Любов Миколаївна як педагог-організатор мала зробити декорації, прикрасити зал, не маючи нічого, окрім ножиць, кольорового паперу, фарб, дітей-помічників, таланту і фантазії. Можу сказати, що навіть з таким скромним ресурсом ми відчували себе наче на сцені Палацу «Україна».

З Оксаною і Анжелою на сцені

Всього п'ять людей, а шуму завжди було багато: репетиції, концерт, підготовка до наступного концерту, звіт художньої самодіяльності в Районному

будинку культури, обласний фестиваль, акція «Ми проти куріння», «Ми проти наркотиків», «Ми проти...», турне санаторіями Закарпаття з концертною програмою... Наші учні за підтримки Корпусу Миру виступали навіть в США, де познайомились з Джорджем Бушем-молодшим!

Паралельно з цим Любов Миколаївна з старшим вихователем – Мариною Володимирівною – проводять черговий конкурс стінгазет, малюнків, аплікацій, виробів з природних матеріалів, пластиліну, а вчитель фізкультури Юрій Васильович тренує футбольну команду школи і організовує змагання...

Всюди ми повинні бути першими. Без кубків чи грамот повернутись з районних, обласних чи всеукраїнських перегонів було би чимось дивним. Я б навіть сказав – порушенням традиції.

«Ви сироти, за вас нікому боротись у житті, тому ви зобов'язані бути першими, бути кращими»...

Любов Миколаївна розказує щось «добре, мудре, вічне»

***

Місце Христа – серед поетів.
Місце життя – серед поем.
Горе й вино. Сльози естетів.
Народжені для подвигів. Живем.

***

Нам завжди було чим зайнятись. Керівники гуртків віддавались своїй роботі повністю. Ми це бачили, оцінювали, цінували. Ми любили їх. Дуже. Таких щирих, добродушних і строгих. Уроки життя прості до неможливого: якщо ти щось вмієш – ти повинен це робити; якщо ти чогось хочеш – ти повинен над цим працювати; бідність і нещастя – кращий ґрунт, аби зростити успіх.

***

Ірина Іванівна була завжди жвавою, хоч уже і не 20-річною невгамовною, непосидючою жінкою. Вона просто не могла не знайти нову пісню, не навчити новому танцю, не розповісти нову цікаву історію. Людина –

титан, до того ж – титан людяний. У неї вдома жило кілька випускників, котрі вже вчилися в університеті. Їй довіряли найпотаємніше, як і Любові Миколаївні. Завоювати довіру в сиріт – справа не з легких. Ті, кого забули, кинули, не раз продавали і зраджували, відкритістю душі похвалитись не можуть...

Ірина Іванівна окрім роботи в школі очолювала Благодійний фонд «Опіка». Я ніколи не співав у неї в хорі, але писати соціальні проекти, заявки на отримання грантів, складати кошториси, звіти, навчила саме вона. За тиждень. Мені тоді було 15...

Ірина Іванівна з дітьми

***

В кабінети старшого вихователя Марини Володимирівни і педорга Любов Миколаївни, навіть коли вони приходили на роботу, щоб провести там свій вихідний, упаковувались (не заходили, а саме упаковувались) більше десятка дітей з вихователями. Мурашник. Кожен щось хотів: малювати, поговорити, розповісти, подзвонити, спитати, грати на комп'ютері. Я більше часу проводив у Марини Володимирівни. Мабуть більше, ніж будь-де, окрім хіба що спальні.

Марина Володимирівна була для мене другом, захисником, помічником, авторитетом. Не знаю, чому, але вона дуже мене любила, і ця любов була взаємною.

В інкубаторі за мене боролась саме вона. Де б не стояло моє прізвище, де б не звучало моє ім'я – за все я вдячний Марині Володимирівні.

***

Різні історії життя були у моїх однокласників. Одного покинули при народженні, а вихователька топила його у ванній дитбудинку. Вжив, перевели в інший інтернат. Потім до нас, в Перечин. Зараз вчиться в університеті.

Інший однокласник – з бідної сім'ї, його мама жебракувала. В кількох – глухонімі батьки, а в нашій країні люди з особливими потребами рідко мають якісь шанси на нормальне життя... В однієї однокласниці батьки померли, від іншої відмовились при народженні...

Був один хлопчик з молодшого класу, на його очах повісилась рідна мама...

***

З дитбудинків відправляли в інтернати. З інтернатів – в ПТУ або спецшколи.

Конвеєр сирітства...

***

Що твориться в дитячих головах – не покаже ніяка томографія. Від чого болить серце – не скаже тонометр...

***

Поки я вчився, декламував вірші на сценах, їздив на олімпіади, малював, виступав ведучим на концертах, більшість інших дітей співали, танцювали, або займались спортом. Навіть не знаю, що було популярнішим; я ж не вмів, а відтак не любив ні те, ні те.

Вчитель фізкультури, Юрій Васильович, – теж випускник школи, в яку після університету й повернувся. Завжди в оточенні армії дітей, він, здавалось, встигав все на світі. Змагання, тренування, «веселі старти», поїздки. Щомісяця, щотижня, щодня.

Концерт (я – крайній справа)

Спорт в усіх його проявах – в цьому «інкубатор» завжди був першим, недарма майже всі випускники досі збираються поганяти м'яча, а багато хто пов'язав з цим свою професію...

Я спорт не любив. І тільки в 20 років свідомо до нього прийшов. Краще пізно, ніж ніколи (Юрій Васильович би точно заперечив, адже краще – вчасно).

Юрій Васильович нагороджує переможців

***

З раннього дитинства мене захоплювало малювання. Мама старалась навчити всьому, що вміла сама, а малярство у «інженера-архітектора» за освітою не може бути на рівні, нижчому ніж «відмінно». Впевнений, що цю схильність я успадкував від неї.

Картини в музеї школи (шість картин – перші два вертикальні ряди зліва – мої)

В інтернаті окрім вчителя малювання, який в силу своєї професії вже відбивав бажання творити (шкільне навчання і творчість в Україні просто несумісні) працювала вихователем художниця, народний умілець Лариса Василівна. Вона й взялась навчати основам живопису.

Свої картини Лариса Василівна ліпила з солоного тіста за особливим рецептом, а потім покривала масляними фарбами. Так пензлі, полотно, фарби, борошно, клей і сіль стали моїми друзями на довгі роки. Починалось все з натюрмортів, квітів, тварин, закінчилось пейзажами.

Оформленням шкільних газет і стендів займалась педорг Любов Миколаївна, тому її гуашеві фарби і фломастери з олівцями теж стали в нагоді.

Майже щодня я щось малював, дізнаючись про нові техніки, змішування фарб, їх назви...

***

Перед початком навчального року, коли цифру «5» поряд з літерою «Б» вихователька замінила на «6», і ми відчули себе майже дорослими, Марина Володимирівна сказала, що мене віддадуть в Перечинську гімназію, яку саме відкривають.

З інтернату вибрали десь 7 відмінників, видали на складі нові помаранчеві портфелі, червоні дощовики, найкращий одяг. Завуч вручив ручки з зошитами і нас повели здавати тести для вступу в гімназію.

Не знаю, яким був той «рівень освіти та загального розвитку», що його мали показати тести, але всі ми стали гімназистами.

***

Гімназію для мене виборола теж Марина Володимирівна, як і потім – всі поїздки, путівки...

***

Пам'ятаю, з яким переляком дивився вперше на гімназистів, що бігали коридорами, коли нас привели на тестування. Елегантні, красиво одягнені, вони, здавалось, з подивом і пересторогою розглядали нас, інкубаторських. Тільки потім я побачив, наскільки сильно помилявся...

***

Найбільше нас здивував звичайний щоденник, який завуч в інтернаті видав кожному з новоспечених гімназистів. З другого класу я звик до того, що щоденник – один на всіх, і лежить він на вчительському столі. Домашні завдання записує вчитель, читає вихователь.

А тут – от він, щоденник. Мій щоденник.

***

Та до гімназії ще далеко, - мабуть, я поспішив...

***

Що б ми в інтернаті не їли, були й делікатеси, якими держава не забезпечувала. Смажений хліб, наприклад. Чи смажена картопля. Рецепт простий – нарізана тоненькими шматочками картопля притискається ножем до електроплити. Хліб просто акуратно викладали і чекали, поки почорніє.

Цікаво те, що за увесь час мого життя в інтернаті нам жодного разу не привозили батон, - лише «кирпіч» (так ми назвали хліб за прямокутну форму). Різали його вже на кухні, товщиною в півтора-два сантиметри.

Кип'ятильники і електроплитка перед перевітками або візитом директора надійно ховались, бо не відповідали написаним ще в Радянському Союзі правилам пожежної безпеки. Та й стару електричну проводку часів Брежнєва навантажували до неможливості...

***

За порушення сотень тисяч правил – писаних і неписаних – передбачались покарання. Провинився на уроці, незгоден з думкою вчителя – можеш відчути лінійку на пальцях або зошит на голові. Бити дітей наважувались рідко, і робили це в закритих кладовках. Мабуть, боялись проблем. Часто так і казали: «Були б ви моїми дітьми – бив би вас палицями. А тут спробуй вдар державну сирітку – набіжать журналісти, почнуться скандали, бо, бач, не маємо права ...».

З правами все було просто. Де звучало слово «право» - реакція була гучною: «Ви знаєте тільки права! А обов'язки?!»...

За порушення «середнього ступеню важкості» забирали полуднік або солодощі з обіду. Найгіршим покаранням було не пустити додому, якщо хтось колись за тобою приїде. Цей «хтось» має написати заяву, що «за життя і здоров'я дитини несе повну відповідальність», підписати її у директора, погодити з вихователем.

***

Мене ніхто не забирав додому – мама приїздила лише раз, поки ноги не відмовили назавжди, а психічна хвороба не зробила з неї безпомічну. Марія Данилівна, сестра Йосафата і тьотя Рая провідували десь до шостого класу, і завжди з подарунками - солодощами, фруктами, зубною пастою, шкарпетками і котлетами в сумці.

У старших класах Лариса Вікторівна вже довіряла нам, знала, що повернемось, нічого не вкрадемо (а діти вчилися у нас різні), тому заяву писали від свого імені, позичали гроші на дорогу і їхали додому. Хто мав свої гроші – теж зберігали їх у Лариси Вікторівни. За першою ж вимогою вона, мов сирітський акціонерний банк, видавала потрібну суму.

***

«Втікачів» вчили праведному життю особливими методами. Вихователі просили старших хлопців, аби ті без свідків і слідів на тілі «переконливо пояснили»: втікати не можна. Таке практикували часто, дітей на замовлення деяких вихователів виховували дев'ятикласники. Кулаками, ногами, палками. Ці уроки відбивались на тілі синцями і «фінгалами».

«Втікачів» не меншало.

***

Іноді вихователі теж нас били. Не завжди до кінця розуміючи чому, не розібравшись, винен ти в чомусь чи ні. Просто били. Якщо нічого не натворив – так, для профілактики, «на майбутнє». Лариса Вікторівна цим не

захоплювалась. А от Ніна Михайлівна була в молодших класах багатьох. Руками, ногами, палками, книгами... Чим могла, не шкодуючи сил, до синців...

***

Перечинська школа-інтернат для дітей-сиріт і дітей, які залишились без батьківського піклування I-II ступенів. Заклад обласного підпорядкування закритого типу.

Ми теж росли замкненими. Ізольованими. Свій сленг, свої терміни, своє розуміння життя, свої проблеми, свій світ... Зелені ворота до школи завжди були відкритими; ізолювало нас життя, люди, які жахалися при слові «інтернат», бо це означало всі гріхи і пороки світу.

На всіх офіційних заходах говорили про соціальну адаптацію, підготовку до дорослого життя, інтеграцію в соціум. За цими пафосними словами часто ховалась байдужість до нашого майбутнього. Державна машина опіки мала вручити атестат і викинути за борт. Голих, босих, голодних, 15-17-річних дітей. У доросле життя.

Ми росли і гуртувались разом. Мене «витягнула» з цього всього, повернула в русло на півнормального життя гімназія; з шостого класу стовідсотковий інтернатівець став наполовину гімназистом.

З шостого класу в інкубаторі мене так і називали – «гімназист».

«Козацькі забави», наш клас

***

Школа-інтернат була дев'ятирічкою, а тому після її закінчення переважна більшість випускників йшла в ПТУ (нашою мовою - «бурси»), і залишалась у своєму закритому колі спілкування. Всі друзі, товариші, кохані у випускників інтернату завжди були інтернатівцями.

В цьому й криється найбільша біда випускників – вони живуть компактно, ізольовано від звичайних дітей, гуртуються в своєму ілюзорному світі захищеності...

Закарпаття буквально заповнили сироти з Перечина. Всюди – в училищах, коледжах, університетах, у парках, скверах, на мітингах і концертах. Я знав, що тільки відірвавшись від свого минулого, зможу побудувати

нормальне життя і не стати заручником образу «сироти» - завжди бідної, нещасної, нахабної, безпорадної...

І тільки-но можливість все змінити стала реальністю – я нею скористався. Та до цього ще далеких кілька років...

***

Як тільки я пішов у гімназію – життя вкотре перевернулось. Спілкування з однокласниками в інтернаті стало якимось нещирим, вони перестали бачити в мені «свого». Залишилось кілька друзів (Оксана, Роберт, Владік, Сергій, Юра, Андрій), з іншими ми просто разом жили...

***

Тане дим у повені вечірній
Плаче сонце на краю віків...
На колінах люди в пошуках ночівлі,
Ще світанок думки майбуття не сплів.

Не барись, світанку, темряву прогнати,
Не лежи ледащо в хаті на печі.
Чую шум машинний. Місячні сонати
Не лунають; нікому взять од них ключі.

У бездонних тишах криків-одчайдухів
Воля - Доля - Мати нить життя пряде...
В пластиці акордів, у оркестрах рухів
Воскресає Істина. Новий День іде...

***

Більше половини учнів інтернату курили, це було «круто». Це був бунт, протест. Проти старших, проти заборон курити, проти ще одного правила з-поміж тисяч інших.

Коли я тільки поступив у інкубатор, грошей ще не було ні в кого; курили зібрані серед шприців біля БАМу, який височів на горі за туалетом, недопалки. Гроші на цигарки в дітей з'явилися пізніше, та й взагалі – за ті майже 10 років школа змінилась до непізнаваності...

Всі ми мріяли стати дорослими, для нас це означало закінчити школу. Тоді ти не будеш «інтернатським», тоді все буде по-іншому... Буде, будемо, будуть... Як не крути, а тисячі варіацій майбутнього часу для нас, сиріт, недоступні; шлях, який попереду, вже хтось проходив. В основному – не дуже успішно...

Після 9-го класу з інкубатору виходили дорослі п'ятнадцятирічні діти, йшли в ПТУ, а кому пощастило більше – в коледж. По-дорослому ставали пити, приймати наркотики, дівчата швиденько прощалися з останніми натяками на скромність і народжували в шістнадцять.

***

Шкільний дзвінок в'їдався в мозок. Дзвінок – сніданок, дзвінок – відбій, дзвінок – урок, дзвінок – обід, вечерея, перерва... Від дзвінка до дзвінка, як кажуть у народі. Тільки сенс трохи інший...

Ніч ми проводили з нянечками (посадові інструкції по-чудернадському називали їх помічниками вихователя). На три поверхи – дві няні. За звичним для сиріт мисленням ділили ми їх на добрих і поганих. Добрі пригощали цукерками, тістечками, читали притчі і казки, розповідали про життя після інтернату, без інтернату. Погані «вмовляли» не шуміти зеленою пластмасовою палицею по місцю, на якому сидять.

Хорошим нянечкам Миколай завжди передавав для нас солодощі, а поганим-ніколи. Мабуть, він теж їх не любив, як і ми.

***

Якщо ввечері працювали добрі – ставало більше шансів зробити комусь «тьомную». Намастити зубною пастою того, хто першим заснув, чи облити подушку водою «шестьорці». В школі ніхто не дозволяв собі більшого. От в літніх таборах – і ноги палили, і кропиву в ліжко кидали, і били сплячих... Всяке було, - ввечері спокійно ліг спати, а вранці прокинувся з синцем під оком.

Інтернат – це жорстокість, боротьба за виживання. Слабших ніхто не жалів.

***

У моїх долонях вітер,
Який ще ніхто не вдихав.
На могилах зів'ялих квітів
Мріяв, молився, кохав.

Страх мчав у старих гімнастерках,
Біль духу спиняла слова...
Нарциси в лукавих люстерках
Свого не побачать єства.

В очах уже не будуть сумувати
Дитячий спомин, мрії посивілі...
Заповідаю: душу – кремувати,
А прах розвіять у живому тілі.

***

Раз на тиждень в клас заходила медсестра. На нашому жаргоні це означало «перевірятися». У кого не знаходили педикульоз (паразитів у волоссі) та часотки, той з гордістю стояв осторонь і спостерігав, від кого ж треба триматись подалі. «Воші і гниди» поширювались з швидкістю світла.

Споконвічна біда інтернату.

Знайшли – обробили голову антипедикульозними смердючими препаратами, постригли. Коротко пострижені, майже лисі дівчата виглядали гірше, ніж хлопці. В старших класах ніхто вже не дозволяв себе стригти «налісо», - якщо паразитів таки знаходили – ми просили у друзів, щоб ті за полуднік їх «вибрали». Руками. Нігтями.

***

Медсестри теж були хорошими і поганими. Хороші давали вітаміни, шипучки, акуратно робили манту, від температури лікували чимось більш дієвим, аніж «септефріл». Поганим завжди байдуже, головне аби не повмирали.

Лікарі – хороші. За час мого навчання їх змінилось троє. Кожна – Богдана Богданівна, Лідія Михайлівна, Ярослава Миколаївна – переживали за нас, як за своїх рідних дітей.

***

Лікарі Богдана Богданівна і Лідія Михайлівна

Ще в ізоляторі базувались санітарки і стоматолог. Як і медсестра – раз на тиждень – до нас заходила санітарка (найчастіше – тьотя Нора), щоб повести в душ. По черзі – спершу дівчата, потім хлопці. Іноді відчуття справжніх джентльменів нас покидало, і дівчатам доводилось, обгорнувшись халатами або рушниками, чекати, поки вийдуть чисті «пацани». Дівчата в рушниках – це гарно.

Ми росли, одного «банного» дня на тиждень ставало мало, тому домовлялись і ходили в душ з іншими класами або випрошували ключ від душової.

Були й такі, хто не мився тижнями. Від них смерділо.

Однокласників, хворих на енурез (а таких вистачало, хоч цей недуг пробували лікувати кулаками й погрозами) митись заставляли, «щоб не воняли».

В спальнях на їх смердючі, гнилі, заплямовані матраци стелили клейонку.

***

Десь до третього класу хлопці купались разом з дівчатами.

***

Вода в душі часто була холодною. Мились ми або добровільно, або примусово.

На клас щомісяця видавали кілька шматків мила і один шампунь, який вихователька в душі економно капала кожному на руки.

Інтернат – це Спарта.

Часто вода була холодною ....

***

Найменше ми раділи жителю ізолятора під кодовим іменем «стоматолог». Навіть після того, як Янош (наш голандський спонсор) зробив ремонт медпункту, привіз нове обладнання, якого не було і досі немає в половині державних лікарень, стоматолог пити не кинув. Хороший був дядько, а любов до чарки робила його ще кращим.

***

Брудний одяг рахували, описували, складали в один мішок, і несли до прачечної. Дещо прали самі (сорочки, шкарпетки, нижню білизну).

Іноді сильні змушували слабших прати одяг. Окремим «паханам» носили гроші, цигарки, чистили взуття, прали шкарпетки і нижню білизну, віддавали їм полудніки, щоб ті «захищали» або хоча б «не били». Десь до п'ятого класу старших хлопців ми боялись. Не всіх, звісно, - було багато хороших людей, але вистачало й неадекватних, жорстоких. Часто – з затримкою психічного розвитку («зепеери»).

***

Втікачів, особливо агресивних, дітей з яскраво вираженою розумовою відсталістю спеціальні комісії відправляли в спецшколи. «Там навчать жити», - казали вихователі, які іноді «списували» здорових, але проблемних, ламаючи їм життя. Деяких навпаки залишали, «бо шкода».

Затримка психічного розвитку (на нашому жаргоні «зепеер») зустрічалась ой як часто...

Що творилось в спецшколах – ми знали погано. Ходили чутки, що там всіх б'ють, не годують, знущаються, а іноді й вбивають... Я ж досі переконаний, що все залежить від керівництва: в пекло можна перетворити й дитячий садок. Якщо дуже постаратись, звісно.

Хоча відеозаписи в Інтернеті шокують...

***

Спецшкіл для «розумово відсталих» в Закарпатті вистачало, але відправляли дітей туди в крайньому випадку. Менше дітей - менший штат працівників. Зменшується кількість класів – змінюється графік роботи, йде скорочення... Займатися з відстаючими бажання було не у всіх, тому випадки, коли повністю безграмотні діти спокійно закінчували 9-й клас і йшли в ПТУ, сприймалися як норма.

***

Бійки відбувались часто. Хоча в державних дітей і майно – державне, ділити було що. Часто яблуком розбрату ставала красива дівчина, ще частіше з'ясовували, хто ідіот, а хто-ні, і хто має право так називати інших. Що не вирішувалось полудніком, те вирішувалось «сам на сам». За полуднік, до речі, теж можна було побитись.

Статус «найсильніший в школі» підтверджували майже щомісяця.

Старші били молодших, знущались над ними. І так завжди.

***

Ми звикли ділити людей, вішати на них ярлики. Все чітко і просто: добрий - поганий, сильний - слабкий, розумний - тупий, гарний - негарний. В інтернаті мислять антонімами, протилежністю, контрастом. Хто найсильніший, найрозумніший, найвищий, найшвидший, чи яка дівчина найкрасивіша-знали всі. Сирітська шкала оцінок безпощадна.

Відвоювати своє місце в ієрархії можна тільки чесним шляхом.

Я впевнено і до кінця тримав статус «найрозумнішого». Це допомагало вижити і вирішувало багато проблем.

***

Дитячі розваги ні спортом, ні танцями, ні співами, жодним офіційним гуртком – не обмежувались. Займались чим завгодно. Робили з ліщини луки, з

ніжок від стільця – арбалети. В класах під партами будували «домики» з покривал, де могли провести, граючись і гризучи хліб, цілий день.

Популярними були медальйони з олова, яке плавили на багатті і заливали у викопані «земляні форми».

З Ларисою Вікторівною або Любою Іванівною (теж одна з наших вихователів, молода симпатична дівчина), весною і восени бігали на річку – плавати, ловити рибу саморобними «вудицями». Взимку – спускались з БАМу на клейонці, іноді навіть на лижах (якщо фізрук Юрій Васильович знав, що вмієш кататися). Ліпили сніговиків, грали в сніжки, провалювались крізь кригу на озері...

***

Прекрасною іграшкою був «телевізор». З каштана виколупували серцевину, кидали туди мурах і закривали їх шматком скла від розбитої прозорої пляшки горілки. Тепер можна сидіти на уроках і дивитись, як мурахи повзають за склом.

Як згадаю – сміх та й годі. А тоді... Ех...

Без хороших людей і безмежного почуття гумору таке не переживеш.

***

У нормальних дітей і іграшки були нормальними. В нас, інкубаторських, вухо плюшевого слоника, шматок алюмінієвого дроту, гарна пробка з-під шампанського чи колесо від пластмасового трактора вважались повноцінними іграшками.

За таку забавку могли й побитись – хто перший знайшов...

***

Якщо за тиждень в школі не було масштабних правопорушень (розбитих вікон, зламаних дверей, втеч чи крадіжок) – діджей дядя Коля зі своїм другом – Владіком – організував у холі біля спального корпусу хлопців дискотеку або показував цікавий фільм на великому екрані.

Дискотеки любили всі. Дядю Колю – теж.

На дискотеках освідчувались в коханні, фліртували, сміялись, бились...

***

Не можу без посмішки згадати й те, як зайві булочки, які Лариса Вікторівна старалась обманом відвоювати для нас на скупій кухні, всім класом ввечері ми розігрували... в «Поле чудес»! За цукерки відгадували загадку...

Хочеш млинець з варенням або булочку з пудрою – треба бути розумним. Солодощі я любив (всі ми були голодними) – доводилось працювати над собою, багато читати.

Правильна мотивація робить дива...

***

Щопонеділка старший вихователь, педагог-організатор і завуч проводили лінійку. Якщо прийшов директор – значить хтось щось розбив, зламав, хтось втік чи ще щось натворив. Чогось веселого й радісного дочекатись на лінійці від Василя Федоровича було майже неможливо.

Рідко це дійство було святковим. З класу, який чергував протягом тижня (дивився за порядком в школі, включав дзвінки і записував порушників) виходив хтось з учнів, і починалась стандартна промова.

«Протягом минулого тижня чергував наш клас. Були добрі й погані справи. Почнемо з поганих». Тут коротко й злісно перераховували тих, хто бився, прогулював уроки, курил, зламав ще один кран чи знову розбив вікно. Потім переходили до хорошого – вітали переможців конкурсів, фестивалів, дякували учасникам шкільних свят. Марина Володимирівна вручала скромні призи – фломастери, пластилін, іграшки, футбольні м'ячі...

Не знаю, хто написав сценарій лінійки, але ніколи (!) за дев'ять років ніхто від нього не відступав. Змінювались лише прізвища активістів і порушників. Рідко можна було почути щось нове. Одні й ті ж самі проблеми. З року в рік.

В інтернатах завжди так. Штиль.

«Лінійка»

***

Спокій порушували почесні гості і перевірки. В такі дні ми знали: обід буде смачним, на столах – о диво! – з'являться скатертини, на вікнах – нові штори, всі працівники привітно посміхатимуться і страшенно переживатимуть, а Василь Федорович стане найчуйнішим «батьком».

Дітей одягали в найновіший одяг, всі ходили охайні, чисті, акуратно причесані.

За кілька днів до такого фарсу оголошувалось генеральне прибирання – кімнат, класів, коридорів, території... Всього, на що поважні «дяді і тьоті» можуть звернути увагу.

Я ніколи не розумів цих показових виступів, совкових на всі сто відсотків. Невже в обласному управлінні освіті чи держфінінспекції працюють люди, які вірять, що в інтернатах хлопці щодня ходять в костюмах і галстуках, а дівчатка – в платтячках з бантами на пів голови?! В цьому завжди якийсь фарс, навіть змова: директор школи робить вигляд, що так і повинно бути, діти наввипередки кричать, як тут добре, а перевіряючі різних мастей сприймають

весь спектакль як реальність і гладять по голівці наче папуг одягнених дітей. Супер. Це ж повсюду в Україні. Кожна перевірка і комісія бачить рай на землі. Ми досі не позбулися радянського союзу в головах...

Прибираємо територію

***

Окрім «інспекторів раю» бували у нас і поважні гості – політики, зірки естради, спортсмени... Людмила Кучма, Сергій Бубка, Петро Порошенко, Віктор Медведчук, Ян Табачник, Ел Кравчук...

Не розігрували спектакль про Ельдорадо тільки перед постійними спонсорами, але про це – згодом.

***

В далеких морях – океанах горять міражі – маяки
(Одне з облич темряви – світло).
На відстані ампутованої живої руки
Безлюдна дорога розгойдує квітку.

Правду збрехали ідеалісти – поети,
Моряки викидають своїх капітанів за борт.
Щоб стати безсмертним – іноді варто померти;
Народивши Христа для смерті, Марія зробила аборт.

Генії без регалій – волю в могилу не візьмеш, -
Скатертиною стелю встелить.
Атланти без звань, таланти без прізвищ, -
Ровесники всіх століть.

Іду із Вічності. До степу. По стежині.
Я – тінь від себе. Дзеркало мармиз.
Роздавши біднякам по одежині,
По зоряній дорозі
Скочуюсь
Униз.
***

Є одна риса в характері сиріт, яку можна скільки хоч засуджувати, але дуже важко зрозуміти. Майже всі готові продати всіх і вся, якщо в цьому знайдуть хоч мінімальну вигоду. Звісно, все залежить від людини, але переважна більшість мислить саме так. Життя жорстоке, найменший натяк на користь від зради вирішує все.

Ця риса завжди викликала в мене огиду та роздратування. Перекоаний, що жодні обставини і повороти фортуни не можуть зламати людину, в якій міцний внутрішній стержень. Це проблема виховання, зраду ніколи не варто виправдовувати.

Ми в школі страшенно не любили «шістьорок», «інформаторів», «ябед», в колективі вони були аутсайдерами.

***

Звичка все продавати мала й буквально вираження. Багато дітей ходили торгувати на БАМі одягом, взуттям, зубними пастами, шампунями, милом. Це все крали зі складу, з кладовок, у своїх однокласників, вихователів, у себе самого... Крадіжки в інтернаті були якщо не нормою, то чимось звичним.

Якщо завозили новий одяг – такі ж «товари» з'являться у продажу.

Злодіїв знали всі, - їх було небагато. Одного навіть посадили в колонію.

Вихователі боролись з цим, як могли. Але нічого не вдієш...

Дивувало те, що люди, для яких часто «сирота» і «злодій» є синонімами, без будь-яких докорів сумління купували в обідраних десятирічних дітей крадене взуття або одяг за десять-двадцять гривень...

***

Іноді крали й самі вихователі. Тоді влаштувався публічний пошук «винного», а пакети спокійно виносились додому. Гірко, що такого вистачало...

***

Найбільше щастя – якщо до тебе «прийшли». Одне тільки слово, але почути його хотів кожен. «До тебе прийшли», - підбігали, захекавшись, однокласники. Це спрацьовувало, наче постріл «старт» - ми бігли назустріч рідним, наче за ковтком чистого повітря.

Мами, бабусі, дядьки «приходили» з солодощами, новими шкарпетками, іграшками; всі хотіли знати, що тобі принесли, скільки грошей дали, коли знову «прийдуть», коли «заберуть»...

«Приходили» тільки до «домашніх». Майже пів класу «круглих» сиріт, покинутих, навіть без найближчих родичів... З заздощами й сумом в очах дивились вони на «домашніх»...

Гостинцями було прийнято ділитись «по-братськи».

***

Мама лікувалася, тому була у мене один раз. Вона завжди казала, що забере мене додому, я більше не буду жити в інтернаті. Але шизофренія і хвороба Паркінсона прогресували; після третього класу забрати мене було нікому. Добре, що навідували тьотя Рая, Марія Данилівна і монахиня – сестра Йосафата, поки я сам не почав вибиратись раз на кілька тижнів до мами в Ужгород.

Одного разу електричками, з пересадками, приїхала до мене 80-річна бабуся зі Львівщини. Вона так постаріла, що я ледь її впізнав. Це був останній раз, коли ми бачили один одного, - за кілька років вона померла під колесами п'яного судді, який відкупився від відповідальності. Слово «справедливість» зайве в наших словниках...

***

Хочеш пізнати Істину – читай епітафії. Це останнє слово тих, хто пізнав не лише життя, але й смерть.

***

Свої особисті речі закривали, як могли, – просвердлювали дірки на тумбах, шафах, і вішали «ланци» з навісними замками. Щоб не крали. Щоб захистити хоч щось особисте – зошити, фотографії рідних, подарунки і полудніки. Шафи всередині розмальовували, обклеювали красивими картинками, вирізками з журналів, іконками.

***

З нетерпінням чекали літа. Не буде уроків, а головне – з Перечина нас відвезуть в літній табір.

Однак моє перше літо після другого класу було не найкращим. Село Неліпино біля Сваляви. Старі, майже розвалені будівлі з гордою назвою «оздоровчий комплекс». За півметра від вікна спальні на двадцять дітей – кладовище. З іншого боку – те ж саме кладовище, яке плавно переходило в моторошний ліс. Сільська дорога і велика стіна. Поряд – церква. На території табору – яблуні, бетонні плити (років 50 тому їх ще називали басейном), надвірний спільний туалет з тисячами довгих, наче змії, гелмінтів (хоч звучить

не так огидно, як виглядає). Окремі корпуси для спалень, окремо – їдальня, кабінет директора і медпункт. Все. Для оздоровлення сиріт більшого й не потрібно.

Перших кілька тижнів ми страшенно боялись спати. По-перше, під вікнами було кладовище. По-друге, туалет базувався надворі, а двері від місцевих п'яниць, розбишак і головорізів наші «вожаті» забарикадовували тумбами, столами, ліжками – щоб не виламали. По-третє – ці ж вожаті з старшокласниками вночі били нас і палили нам ноги.

Вночі моторошно, вдень – нудно. Під командуванням директриси розчищали непрацюючі басейни, носили цемент, виносили сміття в мішках, іноді організовано ходили на річку, - спасибі вихователям за це. Гуляти було ніде, нудьгу трохи перебивали ігри на свіжому повітрі і зубний лікар-педофіл, який гладив всіх дітей по ногах, піднімаючись рукою трохи вище... Старого збоченця ми боялись, обходили, як могли, десятою дорогою.

Краще карієс, ніж педофіл.

***

Стіка пожовкле небо у бліді долоні,
Бездушно сиві пальці ловлять зорі...
Морщини покривають Божі скроні,
Вогненно багровіють миті неозорі.

На зоряних дорогах долі колориту
Людські фігури котяться у безтінь.
Якийсь злодюга на міському ринку
Вкрав душу. Й продає за безцінь.

***

На початку 2000-х в інтернаті почались серйозні зміни. Дуже допомагали голландці, які привозили гуманітарну допомогу і щороку забирали з півсотні дітей на літній відпочинок в сім'ях. Спонсори з США відправляли нам одяг, зубні пастки, мило й іграшки.

«Гуманітарку» почали возити частіше, гостей з подарунками і солодощами на свята теж побільшало. Держава стала виділяти більше грошей на одяг, харчування сиріт, на ремонти школи. Залатані та безнадійно зшиті в двадцяти місцях спортивні костюми і рване взуття без шнурків потрохи змінювали нові джинси, футболки, кросівки... Саме в цей час стали нормально годувати, почались ремонти древніх приміщень, приїздили нові меблі і вивозились старезні ліжка на пружинах з смердючими 30-річними матрацами...

За останні 10-15 років Перечинська школа-інтернат з радянського сиротинцю перетворилась в прекрасний заклад, велику сім'ю, де дітей забезпечують дитинством.

З кожним роком вихованців ставало все менше. Якщо колись нас було біля 300, то на момент мого випуску не більше ста п'ятдесяти.

Капітальні ремонти змінили все. Зараз, переглядаючи фотографії, дивуюсь, як це можливо. Від школи раннього дитинства залишились тільки спогади...

***

Наступного після Неліпина літа нас відвезли в Дубриничі. Близько до Перечина, кілометрів п'ятнадцять. Там було добре. До цивілізації – далеко, до найближчого магазину – більше трьох кілометрів.

Величезна будівля посеред лісу, біля річки. Колись – санаторій всесоюзного значення, зараз лікувально-оздоровчий комплекс «Карпати». В порівнянні з кладовищем у Неліпино – рай: гриби, ягоди, фонтан, смачна їжа, приємні працівники. Старшим вихователем табору був Юрій Васильович, вожатими – молоді хлопці й дівчата, частина яких з найближчих сіл. Працювали з нами й вихователі зі школи. Їх, в принципі, була більшість.

Концерти, змагання, конкурси, дискотеки, пляж, обідній сон, походи, ліс, рибалка... Юрій Васильович знав, чого хочуть діти.

В Дубриничах

Кухня в порівнянні з інтернатом – прекрасна. Смачно, відчувалась любов і турбота.

Особливо кмітливі збирали гриби з ягодами і продавали їх на ринку. Ми з хлопцями возили гриби Марині Володимирівні і Ларисі Вікторівні в Перечин. Вони годували і добре платили.

Відпочинок. Літо...

***

Декого «забрали» додому на три місяці; їх ми вважали щасливцями, хоч не кожен мав вдома й половину того відпочинку, який був у нас. Вихователі й директор табору, завжди веселий Василь Васильович, казали правду: пощастило нам. Рідко це вселяло надію, адже дім – це завжди дім, мама – завжди мама. Найближча, найрідніша...

Деякі батьки нічого не зробили для своїх дітей, нічого їм не дали – ні ласки, ні тепла, ні турботи, ні виховання... Та сиротам цього не поясниш...

***

Ще їздили в «Білочку». Я, однак, туди не потрапив...

***

За літо встигав перечитати багато книг, які шкільна програма минала, і набрати вагу. Це стало традицією.

Як і Дубриничі. Спершу там було добре, але з часом, як і все в Україні, ставало цікавіше й цікавіше.

Щоліта нас почали возити тільки туди (тендер, бач, більше ніхто не вигравав), а міняти труби, робити ремонт чи бодай стіни від плісняви чистити втомились. Раз на тиждень включали гарячу воду. З року в рік – одні й ті ж розваги. Щороку. Наче в фільмі «День сурка»...

А потім почались справжні голлівудські жахи, трилери і драми. Дітей в школі ставало менше й менше. Вільних місць в «Карпатах» пропорційно побільшало, а відтак грошей табір заробляв мало.

Як вирішити цю проблему? Просто! Привезти учнів інших інтернатів. Часлівецька спецшкола для дітей з вадами розвитку, психічними хворобами, - не найкращий варіант, але що до того керівникам...

***

Ми називали їх коротко – «Часлівці».

***

Досі, коли згадую цих дітей, стає страшно: самі з собою розмовляють, їдять пісок, повністю роздягаються на вулиці, «ходять в туалет» у фонтан... Пекло, десяте коло, - воші, антисанітарія, про запах взагалі краще мовчати...

Вихователі, які працювали «часлівецькими» дітьми, дбали про них як могли, недосипали ночами, хоча деякі і били, і знущались, бо «на них природа відпочила»... Та що можна зробити з дитиною, яка просто потребує інших умов життя, турботи, співчуття й розуміння...

Про жахи спецшкіл написано багато. В деяких школах дітей тримають за ґратами, гвалтують, вбивають...

Однак чим провинились ми?! З року в рік, до сьогоднішнього дня (!) щоліта в один старий дитячий табір приїздять діти з двох шкіл. Сироти і «аномальні», з вадами розвитку. Це жахливо. Не найкращий сценарій проведення літа. Якби вожаті, вихователі, старший вихователь і самі діти не старались чимось заповнити свій день – літній табір, призначений для відпочинку, перетворився б на психіатричну клініку...

Добре, що державі така «соціальна адаптація» дітей-сиріт подобається...

***

Солодко стукає ніч у темне вікно...

Не чуємо. Байдуже. Все одно.

Тероризуємо душу, рвучи її на шматки.

Фари світять в обличчя. Ми - світлячки.

Чужими ми звемо рідних. Часто втрачаєм честь.

Юність губимо. Сухо старіємо. Жесть.

Царюємо над такими, як ми. Гостра гра.

Зеленоокі троянди. Іронія. Мляве "ура"...

Очищуєм пам'ять чарками, пляшками пива,
Хтиво дивимось на людей, чекаючи дива.
Хаос панує довкола. Дико dokonуєм день.
Молоко поєднали з кров'ю. Стогін замість пісень.

Перериваємо подихи. Ніжно шепочем шум,
Меланхолійно стрічаєм світанки
в полоні буденних дум.
Юридично оформили все: кохання і зраду...
Не реагуємо на відвертість. Не хочемо чути правду.

Всі довкола - актори, вертеп, скоморохи...
Сьогоднішня? Майбутнє? Криза епохи...

***

Я був в числі тих, кому сильно пощастило. Влітку окрім «Дубриничів» (так ми називали табір «Карпати» за назвою села) зміг побувати і в адекватних місцях. Тричі в «Артеці», раз – в Яремче, двічі в Голландії, раз в Чехії...

***

В далеких 2000-х держава виділила путівки в «Артек» для дітей-сиріт. Брали туди кращих, і нікому в Україні не потрібне навчання дало змогу вперше в житті побачити море разом з іншими «інкубаторськими»...

Як завжди, перед будь-якою поїздкою, кастиелянша видавала нам новий одяг. Сандали, тапочки, шорти, футболки – «щоб нормально виглядали, а не ходили обідрані, як по школі». Всі, наче піонери, в однаковому; іншого десь до шостого-сьомого класу не було.

Бухгалтерія виділяла «кишенькові гроші», кожному біля двадцяти гривень на особисті витрати. З 20-ма гривнями на «витрати» особливо не розженешся, - морозиво, сувенір з моря...

Їхали ми з пересадками в плацкарті. Поїзд, спека, вихователі ділять «пайок» (він теж традиційний – хліб, помідори, паштет, шпроти, огірки), ми бігаємо по вагоні. Свобода. Хаос.

Сімферополь. Обід в «артеківській» їдальні, і автобусом на Гурзуф. Мені стало зле, а жування сірника не допомогло. Гидко.

В «Артеці» речі здали у камери схову, вдягли видану форму. Голова ще дві доби «їхала в поїзді» - такою важкою видалась дорога.

«Хрустальний». Осінь. Море, на яке можна тільки дивитись. Прохолодно. Вітер. Шум прибою... «Артек» перевернув мою свідомість. Діти з усього пострадянського простору, нові друзі, гуртки, екскурсії... Пам'ятаю, як важко було виграти конкурс саморобних книжечок для дітей, - написати вірші, розмалювати, склеїти зі звичайних білих листів казку малечі.

«Артеківська» форма зрівняла всіх – бідних і багатих, зовсім малих і майже дорослих. Територія любові і дитинства під ногами Аю-Дагу...

В «Артеці»

***

Бідність завжди була бідністю. Ні фотоапаратів, ні «крутого» взуття ми не мали. Не могли розщедритись на сувеніри для вихователів. Хоча іноді й ставало гірко від цього, але відпочинок був суперовим. Екскурсії по музеях, в Лівадійський палац, Діараму Севастополя, в Херсонес... Цікаві квести, моделювання, фітодизайн, спортивні ігри, акторський гурток... Головне – нові люди, цікаві, «домашні».

Це була перша моя масштабна поїздка з інтернату, і тут я помітив, що нас бояться, остерігаються, щоб не побили, не обікрали. Принизливе відчуття, коли дівчинка з твого загону підходить і каже: «Мені мама казала з інтернатськими не дружити, бо вони бідні, завжди брешуть і крадуть».

В дитячій голові ці слова залишились надовго.

***

Всі наступні рази путівку в «Артек» давали за «відмінні успіхи у навчанні», перемогу на фестивалях, олімпіадах, конкурсах, виставках. Вчитись і встигати всюди – це я вважав запорукою того, що колись все буде добре. Звідки тоді міг знати, що ті 70-80 грамот за всі можливі й неможливі перемоги лежатимуть разом з облізлою «золотою» медаллю серед старих газет у шафі...

Два хороші літа подарувало управління освіти і партія Віктора Балоги. «Артек» - «Річний» і «Озерний». Хто там бував – зрозуміє. Найкраще, що було в моєму сірому дитинстві. Прекрасне. Омріяне. Незабутнє.

Тепле море. Пляж. Пісні біля вогнища. Кінофестиваль. Нове бачення минулого. Підйом на Аю-Даг. Екскурсія на катері. Пам'ятаю вожатих «Озерного» - Тімура й Свету з Оренбургу і Марину з Умані. Позитивні хлопці й дівчата. Ми жили дружною інтернаціональною родиною – Едік, Маша і Максим з Москви, Еміль з Закарпаття, Катя з Горлівки та ще з двадцятки дітей.

Фотографій майже не залишилось. Та й звідки їм було взятись, якщо фотоапаратів ми не мали, а на групові фото «кишенькових» не вистачало.

Про те, що я з інтернату, нікому не розповідав, і жити було простіше. «А хто твої батьки?» - «Та так, робочі»...

Востаннє потрапив у цю країну дитинства після дев'ятого класу – наче п'ятирічні, танцювали на масовках (так тут називали дискотеки), водили хороводи, співали пісні. Дорослі діти...

«Дозволь нам клятву дати,
що будем пам'ятати «Артек»

***

Перші роки в інтернаті асоціюються з піснею, яку на всіх сценах співав нині уже випускник школи Максим.

Ночь и тишина, данная на век,
Дождь, а может быть падает снег,
Все равно, - бесконечной надеждой согрет,
Я вдали вижу город, которого нет...

Где легко найти страннику приют,
Где, наверняка, помнят и ждут,
День за днем, то теряя, то путая след,
Я иду в этот город, которого нет...

Там для меня горит очаг,
Как вечный знак забытых истин,
Мне до него - последний шаг,
И этот шаг длиннее жизни...

Кто ответит мне, что судьбой дано,
Пусть об этом знать не суждено,
Может быть, за порогом растраченных лет
Я найду этот город, которого нет...

Там для меня горит очаг,
Как вечный знак забытых истин,
Мне до него - последний шаг,
И этот шаг длиннее жизни...

Там для меня горит очаг,
Как вечный знак забытых истин,
Мне до него - последний шаг,
И этот шаг длиннее жизни...

***

Стільки часу пройшло, а вона досі перевертає все всередині, і наче нитка Аріадни заводить крізь лабіринти пам'яті в дитинство, до обдертих 10-річних кросівок, котрі носило уже третє покоління, заплямованих чорно-рожевих спортивних костюмів радянської швейної фабрики, і незабутнього, мов шкільне какао в залізній чашці, запаху.

Запаху брудних ніг, поту, смаженої капусти і сирітства...

Дивимось, що привезли їсти. Це заняття ми любили...

***

Раз на рік, якщо були гроші, нам видавали «кишенькові». 10-20 гривень, кожному.

Вихователька під розписку особисто вручала цей капітал, на який можна було поїхати додому чи купити десять пачок соняшникового насіння. Більш дорослі витрачали все на пиво.

Благодійний фонд «Опіка» роздавав нам до свят конверти з марками, щоб ми написали привітання рідним. «Хто має кому писати – підніміть руки. Зробіть якісь аплікації, щось намалюєте». І ми малювали. Вирізали квіти з кольорового паперу, складали або переписували вірші з дитячих «анкет».

***

Дні народження святкували скромно. Хто що мав, те й дарували. Головне – від душі, щиро. Лариса Вікторівна приносила з дому тістечка, солодку воду, купувала якісь подарунки.

До «домашніх» іноді «приходили», тоді радів весь клас: буде торт, банани, цукерки. Кожен старався влаштувати свято, і часто це вдавалося.

Якось так склалося, що я, мабуть, з вихователями спілкувався не менше, ніж з однокласниками. Дні коротав у кабінетах Марини Володимирівни і Любові Миколаївни. Завжди хотів дізнатись щось нове, отримати якісь знання, перейняти досвід старших, іноді «наривався» на образи однолітків, які думали, що все наше підпільне життя ставало відомим адміністрації.

Дружити з вихователями було дуже не похвально серед однокласників, але тільки так можна чомусь навчитись...

***

На дні народження старший вихователь з педагогом-організатором теж робили мені приємні й потрібні презенти – книги, пензлі для малювання..

***

Раз на три місяці в школі проводився День іменинника. У Актівій залі накривали «солодкий стіл», влаштовували невеличке свято для тих, чий день народження «вписувався» у цей квартал. Іноді з привітанням виступав директор, але хто б не стояв за мікрофоном, ми все одно дивились на стіл і були

готові в будь-який момент аплодувати, щоб нарешті взятись за шоколадки, тістечка, соки... Діти...

На «Дні іменинника». Одягли найкраще. Радіємо. Я махаю рукою.

***

«Закордонними батьками» стали для нас голландці. Янош (Ян Ейбелчіш, директор фонду «Християнська допомога Східній Європі») був хрещеним батьком всіх дітей, як тільки приїхав в Перечин. Голандські сім'ї забирали нас до себе на все літо. Прийшов час, і в списки з більш ніж п'ятдесяти щасливчиків потрапило моє прізвище (в цьому місці треба знову згадати про Марину Володимирівну).

Зробили той блакитний проїзний документ з жахливим фото, розповіли, як себе поводити, - і в дорогу.

***

Рідний «ікарус» довів до Михайловце (Словаччина), а там уже чекав двоповерховий суперавтобус з туалетом, холодильником, кондиціонерами, мікрохвилькою, життєрадісним водієм...

Їхати ще добу. Через Європу!

Нас – біля п'ятидесяти дітей. Хтось уже був у Голландії, хтось їде вперше. «Ви не переживайте, мову вивчите: їсти – ийцен, пити – дрінкен. Все просто. За місяць голландцями станете. Залежить від того, в яку сім'ю попадеш»...

Напружені очі через вікно автобуса розглядають щасливу Європу. Все по-іншому, красиво, акуратно. Багаті. Європейці... Не те що ми. У нас таких автобусів ще років 20 не буде. «В Голландії у церкві будете їсти цукерки», - з посмішкою каже вже «бувалий» Едік. «Як це? Не може бути» - «От побачиш».

Говоримо про сім'ї, хто й куди їде, як там живуть. Їмо сандвічі з сиром і ковбасою. Булочка м'якенька – ніколи ще таку не бачив. Смакота.

«А от ми і заїхали в Голландію», - перекладає хтось з передніх сидінь крик водія. Всі галасують, плескають. Прокинулись, поснідали – і Голландія. Ні прикордонників, ні черг... «Хотів би жити в Європі?», - питає однокласник.

«Ні, - кажу, - тут по-іншому говорять, я не розумію. Хочу, щоб у нас було, як в Європі». – «Це ти добре придумав».

Ще кілька годин – і приїдемо в Найфердал. Там зустрінуть і розберуть по сім'ях. Будемо відпочивати. Янош говорить, його обіймають десятки дітей. Берті перекладає: «Зараз під'їдемо, хай всі присядуть. Сім'ї побачать, що автобус порожній, а тоді буде сюрприз».

Присіли. Янош хитро посміхається. Автобус зупинився. Тиша. І тут – «Ура!!!». Наче армія дітей, такий галас. Всі кричать. Добре, що Василь Федорович довів нас тільки до кордону й повернувся назад, - не любить він, коли кричать в коридорах, мабуть і в автобусі не сподобається. Він у нас директор, серйозний такий, суворий, як батько.

Зліва направо: Янош, Василь Федорович, глава РДА Михайло Дмитрович Данча на відкритті нового гуртожитку

***

Вибігаємо. Хто вперше – виходить останнім, боїться. Фотографії наших сімей ми уже бачили. Я буду з Василем, старшим на рік. Казали, що в нашій сім'ї діти уже дорослі – це погано, ні з ким буде погратися...

А от і вони – чоловік з дружиною, за п'ятдесят. Поряд червона машина. Імен не згадаю, машина – «Фольксваген». Щось говорять, ми посміхаємось у відповідь. «Галло» - «Галло». Більше нічого не розумієм. Фотографуємось, прощаємось з друзями, махаємо руками Яношу – і поїхали. До дому – близько трьох годин їзди живописними дорогами Голландії.

Щось запитують. Посміхаємось у відповідь. Ах, точно, - «ийцен». Ні, їсти не хочемо, ситі (трохи збрехали). За вікном – Європа, цивілізація, краса. Акуратні будинки, квіти, зелені поля...

Дорога, душ, сон, будні.

***

Сніданок – чай і кілька шматків хліба з арахісовим маслом або «Нутеллою», обід те ж саме. Вечеря – щось гаряче: макарони, рис чи картопля з м'ясом, салат, десерт. Чітко о 18:00. Біля 22:00 – чіпси з колою.

До мови почали звикати. Потрохи вчили елементарні слова. Було сумно. З побитими колінами і роздертими руками навчився кататись на велосипеді, - єдиній розраді. Старші люди, вони не розуміли нас, дітей. Щодня

складали пазли з Василем. Ні прогулянок, ні комп'ютера. Наче в резервації. Мені це не подобалось, я хотів відпочинку, а не ще одного інтернату. Почались «проблеми». Коли приїхав Янош, йому важко було пояснити, в чому біда, але спільну мову ми таки знайшли. Нічого складного, конфлікт поколінь...

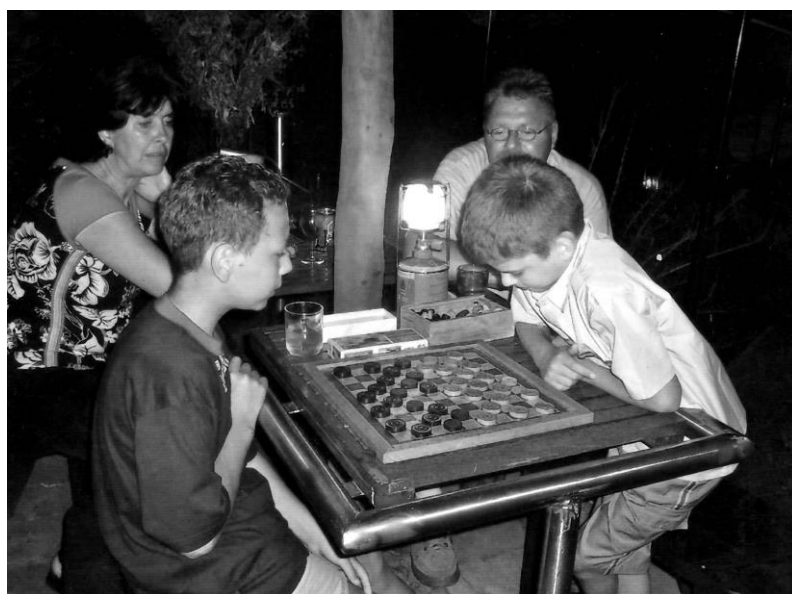
***

Ще тиждень покатався на велосипеді, вивчаючи містечко, а потім, проблемного, мене забрали до іншої сім'ї. В місті Найфердал жив брат Яноша, Берт. Дружина його – Геллі, й діти – Сімоне, Іде, Яколін – були хорошими людьми; до них я й потрапив. В них уже жив хлопець з паралельного класу, Сергій.

Моя проблемність «вивітрилась», коли з'явилось з ким поговорити, погратись, поїхати в басейн, зоопарк, погуляти містом, допомогти по господарству... Тут я вперше побачив, як насправді живуть голландці.

Щонеділі – до церкви, де під час проповіді пастора справді можна їсти цукерки! Щирість, відкритість, - це і є антиклерикалізм, який сповідують протестанти. Ближче до Бога, аніж тонни позолоти на іконостасах, коли люди дивляться на ікону, але не бачать ближнього, якому треба подати руку допомоги.

Це і є простота у спілкуванні, якою так гордяться європейці. Навіть у спілкуванні з Богом.

Граємо в шашки (зліва направо - Геллі, я, Сергій, Берт)

Дуже раділи ми з Сергієм рибалці. Ловили величезних вугрів. А коли поїхали на узбережжя моря... Казка!

Дорогою розглядали млини, з берега – пароплави...

***

Все прекрасне завжди швидко закінчується, наче запущена чиеюсь сильною рукою стріла, наче мить...

***

З Геллі і Бертом грали в шахи, з Іде й Сімоною – «Sony PlayStation». Раз на тиждень їздили за покупками, загружаючи повний багажник смакотою,

яку колись бачили тільки по телевізору. Як і гіпермаркети, в принципі. Найновіша техніка – телевізори, комп'ютери, блендери, мікрохвильові печі... Цивілізація святкувала свій триумф.

В Найфердалі жили й інші наші діти, бачились ми в основному у церкві, хоча іноді просто ходили одні до одних в гості. Барбекю, кола з печивом.

Голландські батьки купували нам новий одяг, взуття, і це все ми потім забирали з собою в Україну. Комуś дарували MP3-плеєри, що вважалось взагалі крутим.

На фоні інтернатської бідності європейська ринкова економіка і демократія просто захоплювали очі своїм шиком і помпезністю. Чисті вулиці, акуратно підстрижені газони, божественна архітектура, дво- чи триповерхові будинки, в яких жили дві сім'ї, зелені подвір'я.

Велосипедні доріжки, сотні велосипедистів... Навіть міська влада на велосипедах! А весілля гомосексуалістів, яке побачив, катаючись на роликах... Це все настільки дивно, що наше поняття толерантності, про яке розповідали на тренінгах, перевернулось тричі...

***

Три місяці закордонного дитинства закінчились традиційним святковим концертом, благодійним продажем записаних компакт-дисків, вишиванок, картин, - всього, чим багаті інкубаторські діти. А окрім талантів, жалів, віри і мрій у нас не було нічого...

***

На великій сцені в народному костюмі я робив вигляд, що співаю, - негоже безголосим псувати такі свята, - думалось мені.

Тут уже був і Василь Федорович, адже за кілька днів йому належало везти нас через пів-Європи в інкубатор, куди ми, ридаючи, так не хотіли повертатись...

***

В автобусі, дорогою додому, кожен хвалився, що йому купили, як він відпочив, де бував, з ким познайомився. Фотоальбоми передавались з рук до рук, модний одяг наче говорив: «Я відпочивав в Європі, в Голландії, де люди живуть так добре»...

На душі було гірко. По-перше, тому що свято закінчилось, і час повертатись до реальності. По-друге – думки на кшталт «коли ж ми так житимемо» не давали заснути. Як це можливо? З таким славним минулим, з такою історією, потенціалом і можливостями ми, зражені династіями жлобів, хапуг-корупціонерів, горе-прометеїв, шукаємо щастя десь там, за межами Батьківщини...

***

Я народився без срібної ложки

В роті.

Биті шляхи. Воля. Волошки

В гроті.

Ти нещадно мене кулаками,
Ти грізно на мене війною...
Боги тікали за руки з роками,
А правда свята залишалась одною.

Філософи пера ламали,
Хворе серце не втримало гною...
Любити – усе. Знати – замало.
Вклонюся, життя. Перший раунд –
За мною.

***

Наступного літа в списках на Голландію знову з'явилось моє прізвище.

- Ти їдеш в фамілію фан Гаарен.
- А там добре?
- Добре. І дітей багато, і люди хороші.
- Слава Богу...

Кордон, автобус, церква в Найфердалі. Все як завжди. Затамувавши подих, боязко вишуковуємо обличчя нових сімей.

Аліда, Дірк, Майкл, Рутхер, Кріс, Генріанне, Йовшт, Єрун, Крістіан. Привітні. До Алмело доїхали швидко, мінімальна розмовна голландська дозволила за дорогу познайомитись. Та й те, що в сім'ї я буду зі своїм однокласником Сергієм (дежавю, знову Сергій), не могло не додавати бадьорості, як і хороша погода за бортом автомобіля.

Дім був красивим. На першому поверсі – телевізор, комп'ютер, вітальня, кухня, туалет з «Гаррі Поттером» на підлозі (щоб не ставало сумно). У чотирнадцять років головне – комп'ютер.

***

В інтернаті, якщо знаходили дві гривні, - стрімголов мчали в «Аполлон» - комп'ютерний клуб. За ці гроші можна було «повисіти в Інтернеті» аж годину, а іноді давали й бонусні 10 хвилин. Довкола Контрстрайки, Лінейчі, Герої, Козаки, ГеТеА, - а я в Інтернеті. Не любив комп'ютерних іграшок тоді, не люблю й зараз. Інша справа – Інтернет. Стільки всього можна знайти цікавого.

***

Одним словом, комп'ютер – це була розкіш. Нас з Сергієм розмістили на другому поверсі в двомісній кімнаті, задалегідь облаштованій. А в шафах... В шафах чекав новий одяг. Для нас.

Все для нас. Все для українських сиріт.

***

Фамілія (сім'я) фан Гарен (зліва направо – Майкл, Генріанне, Кріс, Аліда, Дірк)

Аліда дуже смачно готувала, хоч їжа в Голландії, як я вже казав, для слов'ян виглядає дивно (сніданок і обід-точно).

Хлібом наїдатись ми звикли в інтернаті, коли гарячі страви були настільки «смачними», що ні їх запах, ні їх вигляд апетиту не пробуджував. В супи підливали якусь суперпоживну суперкалорійну суміш, котра, мабуть, мала додати вишуканості трьом картоплинам і шматкам капусти, що плавали в прозорій рідині. І таке бувало... Інтернат гурманів не випускає.

Щось я відволікаюсь. Пам'ять заводить в коловороти минулого, бути послідовним, мислити послідовно, писати послідовно стає дедалі важче...

Голландські батьки, як ми їх називали, вчили готувати шашлики, Сергій грав у футбол з хлопцями, а я – малював. Щодня. Коробки з маркерами, олівцями, аквареллю давали проявитись дитячій фантазії. Ми часто гуляли містом пішки, на велосипедах, катались на роликах.

Зелене, акуратне Алмело. Привітні люди вітались навіть з українськими незнайомцями.

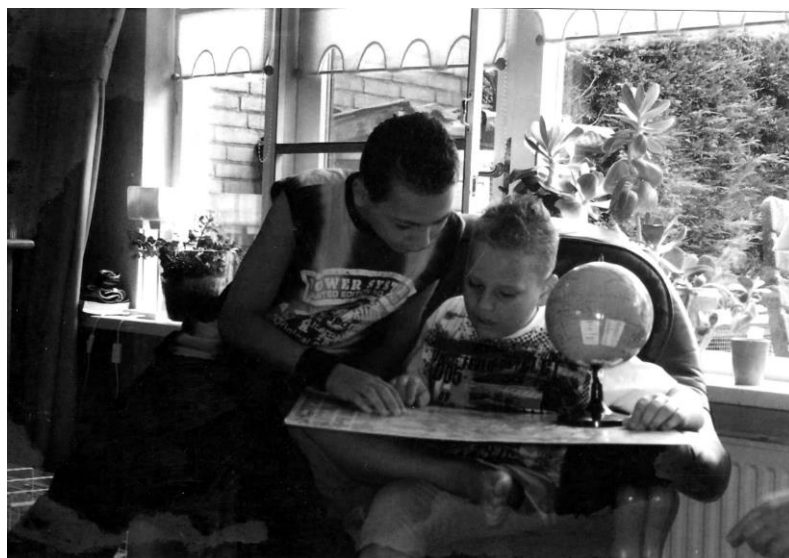
Щотижня – до церкви, в парки, на атракціони.

Одного разу Майкл взяв нас з собою до школи.

Все як у американських фільмах про тинейджерів – шафи для одягу, тенісні корти, футбольне й баскетбольне поле, бутерброди з дому (щоб поїсти на перерві).

Майже всі домашні завдання тут готували на комп'ютері. Не реферати, як у нас звикли, - знайшов щось в Інтернеті, роздрукував, отримав оцінку «відмінно». Ні, в них треба щось аналізувати, порівнювати, досліджувати. Все – практичне, потрібне для життя.

Показую Майклу Україну

Дивні в Європі школи – вони вчать мислити; в Україні головне – запам'ятовувати, зазубрювати голі факти і формули, байдуже, що вони навряд чи колись згодяться. Я ніколи цього не розумів. Чому б нам не поєднати кращий світовий досвід з традицією? Коли ми нарешті прощатимемось з

совковим мисленням, Радянським Союзом в головах? Демонтувати пам'ятники Леніну буде значно легше, ніж перекроїти себе...

***

Генріанна хотіла стати вчителькою початкових класів, закінчити ВУЗ. Аліда працювала домогосподаркою, Дірк мав справу з будівельною технікою. Велетенські крани марки «САТ».

Частенько ми гостювали у бабусі – витонченої жінки, в сервантах якої завжди ховалось печиво для гостей. Солодощі в Голландії – окрема тема для захоплення, як і вітряки. Навіть армія Дон Кіхота проти цих велетнів втекла б з поля бою ще до початку атаки...

***

Голландські бабусі – всі до одної – виглядали велично, наче з картин Рембрандта. Гідна старість, мила посмішка, радість гостям. В Україні таких не побачиш – наші пенсіонери покинуті, бідні, втомлені від праці в полі і безгрошів'я, коли на 800 гривень потрібно прожити місяць, віддавши в перший же день половину пенсії за ліки та комунальні послуги. У нашій країні не можна бути щасливим – це суперечить самій ідеї гуманізму по-українськи.

***

Найважче було звикати до чудес технічного прогресу. Годинник, який проектував час на стіну спальні, був просто дитячою забавкою в порівнянні з якимись дивними кнопками біля крісла у вітальні.

Коли з поля зору зникли старші – дитяча цікавість взяла верх, і стриматись від того, щоб поклати кнопки, було просто неможливим. Виявилось, що це підігрів підлоги.

Дім став Сахарою, а я з опущеними вниз очима просив вибачення за величезні затрати електрики. 30 градусів Цельсія в спальні не давали заснути ще довго...

***

Все хороше завжди швидко закінчується. Закінчився й наш з Сергієм тримісячний абонемент в рай. Концерт, альбоми фотографій, сумки одягу, автобус на Перечин з бонусом – директором на передньому сидінні.

Інтернат. Гімназія. Уроки. Будні.

***

Голландії в моєму дитинстві більше не буде...

Цікаво, але хоч і знаю, що Голландія – лише дві з дванадцяти провінцій Нідерландів, все одно звичка говорити неправильно бере верх... У всьому винен Петро І...

***

Зате погуляв у Чехії. Знову Європа, літо, і знову культурний шок. Двотижневий відпочинок, школа-пансіонат для дітей з фізичними вадами «Коціянка» в Брно. Пандуси, ліфти, басейни, кінна база для іпотерапії, сади... Сама школа нагадувала якийсь елітний коледж закритого типу, і пояснення «це ж теж своєрідний інтернат, як ваш, тут цілий рік живуть діти» не влаштувало ніяк.

Якщо це інтернат – чому тут смачно готують, а повар тьотя Марта посміхається?

Якщо це інтернат – чому тут гарно, прибрано, в кожній кімнаті є телевізор?

Якщо це інтернат – чому тут немає великих чорних штампів на постільній білизні, а на м'яких ліжках не намальовані двадцятисантиметрові інвентарні номери?

Якщо це інтернат – чому, зрештою, тут нормально?!

На дитячі питання відповідь знайти найважче...

В Брно

***

Нам показували палаци доби Ренесансу, печери, галереї шедеврів світового мистецтва, музеї техніки і транспорту, церковну дзвіницю, яку включав дистанційний пульт...

***

В моєму дитинстві було, як бачите, й багато позитивних моментів. От, наприклад, те, що зміг побувати в Чехії, Польщі, Голандії... Це змінило кругозір повністю, перевернуло уявлення про достойне життя...

Проміняв би все на повноцінну сім'ю. На любов здорової матері. На щасливих рідних, затишок і дитинство...

Всі Європи, всі враження, все.

От тільки дурних нема...

***

Щодня, щотижня в інкубаторі звучало слово «статус». Сенс в нього вкладався своєрідний, інтернатський. «Статус» давав право вчитись в школі і мав дві варіації – сирота і позбавлений батьківського піклування. Я був «позбавленим».

Той, хто мав «статус», міг потім вступити в університет поза конкурсом, користуючись пільгами, в школі – їздити на відпочинок, який забезпечували державні програми і т.д. «Статус» - це папка з папірцями, які в бюрократичній країні доводять, що ти справді нещасний. «Статус» потрібно

підтвердити в суді або свідомством про смерть батьків. Феміда одним ударом молотка виносила рішення, що батьки позбавляються батьківських прав, а ми – батьківського піклування.

Суди тягнулись місяцями. Юрист, хороша дівчинка Оля, бігала туди-сюди, збирала папірці, писала листи, їздила по управліннях всієї області.

У мене «статус» з'явився в одинадцятому класі, дуже пізно. Всього пів року експертиз, судових засідань, - і ось він – аркуш з грізним написом «Іменем України»...

Іменем України ми ставали сиротами, інтернатськими, державними дітьми. Іменем України в когось забирали житло. Іменем України одні втрачали мільйони, інші заробляли мільярди. Іменем України за ґрати сідали невинні й виходили на волю злочинці.

Феміда, мабуть, тому й закривала очі, що не хотіла бачити тих жахів, які робились від її імені.

***

Десь раз на два чи три тижні ми організовано розбігались по кімнатах, щоб зняти наволочки, простині і підодіяльники, порахувати рушники – окремо «вафельні», окремо – «махрові» і віднести цей багаж, зв'язаний великим підодіяльником, в пральню.

Там кастелянша видавала акуратно складену, чисту білизну зі штампами «Перечинська школа-інтернат». Ці трикутні або квадратні клейма були всюди – на футболках, на шортах, на шторах і рушниках... Потім, честь і хвала здоровому глузду, хоч одяг перестали «мітити».

***

Пам'ятаю, один хороший, розумний (і це в інтернаті), добрий хлопець з старшого класу поїхав додому... І покінчив життя самогубством... Для нас це стало шоком. Не знаю, чому він це зробив...

У школі почались перевірки...

Різні ходили чутки...

Просто так, в один момент обірвалось життя однієї людини. Зникло ще одне сьогодні і майбутнє...

Сирітство часто заводить в нікуди...

Хай душа твоя покоїться з миром, Степане...

Хай Там тобі буде добре...

***

Як в дотику кожнім – «вибач»,

Як кожен погляд – «але»,

Слово не просить визначень,

Від цього поетам зле...

***

Коли немає вільного плеча,

Руки щоб підкурить,

Як нікому віддять квача

І нікому жмурить,

Коли ніхто тебе не жде,

Ніхто не каже «рада»,

Коли не знаєш, де вже, де,

Від кого прийде зрада,

Коли ідеш, бо треба йти,

І віриш, бо «так треба»,

Коли спалив усі мости

І молишся до Неба,

Коли мовчиш, а груди рве,

Бо хочеться кричати,

Коли не віриш у нове,

А хочеться почати...

Коли ще не розчув наказ,

А трибунал – «на розстріл!»),

Коли лиш раз, останній раз

(І більшого не просиш),

Коли Танталу подають

Із яблуком індичку,

Як грошей кури не клюють

(Пощипують травичку),

Коли життя немов метро –

«Шановні пасажири»...

Коли роздвоєне перо

І літери зажирні,

Коли не день на зміну дню,
А ніч на зміну ночі,
То хочеш нігтями по дну,
А жити так не хочеш...

***

Один-два тижні на рік роботи всім додавалося: інвентаризація і «списання». Перевіряли наявність старих тумб з порядковим номером, нанесеним червоною емаллю, стільців, парт, подушок... Всього державного майна, яким ми користувались, і яке, як завжди кричав директор, не цінували.

Щось зламалось і не підлягає ремонту – головне його не викинути, інакше через рік не «спишеш». Найцікавіше було з одягом. Кожен клас мав свою «кладовку», де лежав одяг, взуття, сумка вихователя (з неї хтось завжди крав гроші), всякий потрібний непотріб. Там ми переодягались. Акуратно складений на полицях, спільний для двадцяти дітей одяг, діряві труси та шкарпетки в коробках.

- Ці шкарпетки вже ні на що не схожі, від них залишився якийсь клаптик протертої тканини, - авторитетно заключила однокласниця,
- Треба винести їх на смітник.
- А може хтось зашиє, залатає, і ще одягатиме. Побачимо. Як ні – треба скласти в пакет, на «списання».

Цей маразм не дозволяв викинути навіть штани, від яких залишилися тільки кишені, - хто зна, коли кастелянша видасть нові. А одягати ж щось треба.

Так жили десь до сьомого класу. Ходили в 5-річних кросівках без підошви, самі плели шнурки, латали куртки і штани... Труси з дірками чи шкарпетки різного кольору (головне аби цілі)... Інтернатське дитинство теж заслуговує на існування.

Попередні «випускники» жили в такому завжди (було й набагато гірше). Ми – лише кілька років.

***

От тільки державні стандарти для дітей ніхто не змінював. Є такі цікаві документи, в яких написано, що взуття ми маємо носити два роки, зимову куртку - три роки, одну сорочку - рік, дві з половиною пари трусів – теж рік... Врахуємо, що товари страшенно не якісні, діти ростуть, змінного одягу мало, все рветься... Це жах.

Межа бідності, визнана у світі, – споживчий кошик вартістю 17 доларів на день. Таку суму товарів та послуг споживають нині 80 відсотків українців. Цифри вражаючі.

Ми в інтернаті не знали про споживчий кошик. Але те, що таке життя є антигуманним, в глибині душі підозрювали...

Одного разу я таки спробував одягати одні й ті ж самі супер'якісні шкарпетки вітчизняного виробництва щодня. Після восьми днів такого знуцання з щоденним ручним пранням вони перетворились на риболовну сітку. Що тут скажеш – стандарти в нас пишуть розумні, але надто економні люди.

Держава за сиріт, і нічого додати. Хіба те, що директор не може купити по три пари трусів, якщо в «нормах» максимум – дві. Оштрафують, звинуватять в нецільовому використанні державних коштів, обріжуть бюджет. У всіх зв'язані руки.

Чомусь знову згадалось «Іменем України»...

***

В 90-ті роки у інтернаті не було навіть їжі. Вихователі з дітьми ходили по найближчих селах і просили в добрих людей овочі, фрукти, крупи, старий одяг...

Не було нічого. Якби не співчуття й розуміння – діти б просто померли від голоду...

***

Заплакана в куточку bona fama,
П'янезний імідж, репутація-повія...
Самозакоханість у дусі фіміама
І егоїзму ароматная олія.

З усіх усюд - солодкі bona dicta.
Реве орган і хороводять струни...
Лукавство з посмішкою
пресвятого Бенедикта
Кидає бруд. В напівживії труни.

***

Десь тричі на рік, не рахуючи літа, голландці приїздили до нас з новими меблями, технікою, памперсами для дитбудинків області і мішком листів від сімей, в яких ми були влітку.

Листи чекали з нетерпінням. У якомусь класі збиралось пів школи, щоб не пропустити свого прізвища або віддати Яношу відповідь для сім'ї. Прислали фотографії, листівки, жуйки...

В такі дні Янош завжди був обвішаний дітьми, наче новорічна ялинка іграшками. Вони ховали його від сонця своїми обіймами, криками, бажанням заскочити на коліна, скинувши звідти якогось невдаху, що не втримався.

***

Цікавою людиною був цей Янош. Освічений, харизматичний... А як він грав на органі! Це щось божественне; недаремно ходили чутки, що цій справі його навчав кращий органіст Європи...

Своє життя Ян Ейбелчіш присвятив дітям і музиці. Окрім благодійного фонду «Християнська допомога Східній Європі», який він очолював, допомагаючи багатьом країнам, дивним чином знаходив цей чоловік час ще й на власну студію звукозапису.

Для мене він став еталоном безкорисливого служіння майбутньому. Унікальна Людина. А глянеш збоку – звичайнісінький вусатий дядько, риси обличчя якого видають іноземця, простий одяг...

Такий от феномен, цей Янош.

Голландці привезли листи

***

Тісно у своєму его. Клаустрофобія.

***

Предметами розкоші у нас вважались чашка і кип'ятильник (іноді – саморобний; якщо щось не так – міг вдарити струмом)... Маєш чашку – можеш випити чаю або запарити вермішель за 25 копійок (звісно, 25 копійок треба ще десь знайти)...

***

Іноді на Новий рік кращих дітей (або тих, хто просто мав «статус») зі школи возили до Києва порадіти Президентській ялинці. Так я вперше побачив столицю своєї країни. Нам вручили солодкі подарунки, показали гарно одягненого Діда Мороза, Хрещатик, і в супроводі вихователів відвезли назад до інкубатору.

Київ вразив. Я кинув монету в фонтан на Майдані Незалежності, щоб повернутись...

***

Наступні рази до стольного граду мене возили як учасника художніх виставок в «Українському домі», фестивалів, на засідання Малої академії наук, де я представляв Закарпатську область, захищаючи дослідницьку роботу з психології...

Київ притягував, заворожував красою, ритмом життя... «Тільки тут можна, не маючи нічого «за душою», вибитись в люди, стати успішним», - думав я тоді. З таких думок і визрівало в голові рішення їхати після закінчення школи до столиці.

***

Учні Ужгородської гімназії до Нового року привозили нам старий одяг, іграшки, взуття. Приємний благодійний секонд-хенд, одним словом. Траплялись там і цукерки. Все це складало в кабінеті Марини Володимирівни, щоб потім роздати по класах.

Марина Володимирівна завжди знаходила час, бажання і можливість відкласти мені якісь фарби для малювання, шкарпетки або штани, щоб в гімназію зміг одягти щось нове.

***

Раз на кілька тижнів я їхав провідати маму, зварити їй чогось поїсти, винести сміття, прибрати в квартирі, купити продуктів на два-три тижні. Важко було стримувати сльози, коли бачив, в яких жахливих умовах вона живе, як згасає від хвороб, кутається в ковдри холодною зимою у неопалюваній квартирі... Бачив і нічого не міг вдіяти. Безпомічність – от найгірше почуття. Навіть гірше за жалість...

«Ми нікому не потрібні, сину. Хай тобі Бог помагає», - виринали в пам'яті її слова.

«Мамо, я буду вчитися, я стану багатим, і мої діти не житимуть в інтернаті», - говорив сам собі...

***

Відправ есемес. Банальне «привіт, як справи?»,
Знайди мій номер в некрологах снів,
Серце примруж, посміхнись і дмухни на трави,
Хай подих вітру буде замість слів.

Хай промінь відіб'ється від очей
Шукати адресата поміж люди,
І аромат п'янки святих твоїх свічей
Торкнеться вуст,
Напоїть спрагли груди.

***

Відчуття безсилля нищило мене зсередини. Іноді мама не впізнавала в мені сина, іноді не відкривала двері, не могла чогось згадати...

***

Держава давала нам, дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, право до шістнадцятиріччя безкоштовно їздити поїздом по Україні. Пред'явив «Єдиний квиток» в касі – отримав звичайний квиток – сів – поїхав.

Ці «єдині», як ми їх називали, зберігались в сейфі юристки і видавались нам тільки перед якимись офіційними поїздками. Різними способами старались ми дістати цей чудо-документ, а коли це вдавалося – ставали найщасливішими в світі. По «єдиному» до мами їхав безкоштовно, економив дві гривні. На ці гроші краще купити чаю.

Вихователі берегли ці клаптики картону з фотографією, ховали від «втікачів», які за кілька днів опинялись в іншій частині країни...

З шістнадцяти років їздити по «єдиному» безкоштовно ми більше не могли; дата народження підчищалась ножом і виправлялась. Ми завжди були

п'ятнадцятирічними... Якщо на розмазані, підчищені цифри звертав увагу контролер, могли бути серйозні проблеми з міліцією.

Мені щастило.

***

Остракізм. Пожалійте каліку.
Ладан Чорнобиля для довголіття.
Я – сирота. Син мертвого віку.
Мої слова – замах на століття.

Пальці комічних вітрин
Переслідують паранойю.
Людина – праобраз тварин.
Зоофіли моляться Ною.

***

В десятому класі по «єдиному» я двічі побував у Києві і один раз у Львові.

***

У старших класах ми зайнялись спортивним орієнтуванням. З Ужгорода приїздив Петро Миколайович (здається, працював він в Центрі туризму)... Тренування, підготовка до змагань, змагання, в'язання вузлів, канатні переправи, підйоми... Між цим всім – походи в гори, підкорення засніжених вершин...

***

Благодійний фонд «Нове Покоління» організовував відпочинок для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Літні табори то на морі, то в Карпатах... З групою наших дітей я потрапив у Яремче. Канадські волонтери з нашими вихователями організували цікаву програму – українські народні гуляння, гуртки, майстер-класи, концерти, екскурсії, походи на Говерлу... Дуже цікаво. Жили на природі, біля річки, в палатках, готувала нам польова кухня. Просто, чисто, весело.

Коли приїхав тодішній міністр сім'ї, молоді і спорту Юрій Павленко, голова «Нового Покоління» Руслана Вжесневська (приємна цікава людина) вирішила мене з ним познайомити.

Більше години говорили ми з Павленком про молодіжну політику, проблеми сиріт, перспективи України на міжнародній арені, стан освіти... Про все і ні про що конкретно. Я залишив міністру свій невеличкий аналітичний проект, він похвалив і порадив багато працювати... «Працюй, розвивайся, і все буде добре. Вам, молодим, розбудовувати цю країну, дбати про її розвиток, йти в Європу...». Багато слів. А суть – проста: якщо до чогось прагнеш – борись за це.

***

Виплесни душу в небо,
Мрією сонце тримай,
Без тебе себе не треба...
Дощ. І осінній трамвай...

***

Тепер тут, де ми любили ховатись від світу, новий соціальний гуртожиток для випускників....

Багатьох наших дітей всиновлювали, забирали до прийомних сімей опікуни... Вихователі казали, що їм не обов'язково пощастило: деякі новоспечені «батьки» просто хотіли отримувати гроші від держави, поки діти житимуть невідомо де чи нюхатимуть клей.

Комусь справді допомагав Бог і їх забирали в хороші сім'ї або навіть за кордон.

Ніколи не знаєш, як складеться життя, хоча декому щастило...

***

Було б добре, якби готових всиновити дітей з інтернатів стало більше... Так, це важкі діти, з не найкращими генами, з своїм минулим...

Важкі, бо нікому не потрібні...

***

Якось я сидів у класі, дивився телевизор. Лариса Вікторівна перевірила домашні завдання і дозволила відволіктись від навчання... Хтось лагодив старого-престарого велосипеда, подарованого фізруком, хтось метушився біля виховательки...

Двері в клас легенько прочинились. Зайшов сивий чоловік.

Я підняв голову і зблід: копія... Точна копія мого обличчя. Все – очі, ніс, губи, кучеряве коротко підстрижене волосся... «Батько», пронеслось в голові. Не було ні слів, ні сліз. Шок. Тільки шок. Я вперше побачив батька, він мене теж.

«Впізнав»...

***

Кілька слів – і новооб'явлений батько забирає мене додому. До мами додому.

«Що ж це означає? Невже він хоче жити з мамою?»...

В маршрутці їдемо мовчки. Я боюсь. Я шокований.

- Як справи? – видавив він з себе.
- Нормально, - тільки й зміг відповісти я.

***

Мама плакала. Я лютував. Де ж ти був раніше? Навіщо ти прийшов, коли мені 15 років? Хто ти такий? Спитати вголос не насмівся – знав, що може вдарити.

Розмови не виходило ніякої. Я повернувся в Перечин, батько залишився з мамою. Доглядав за нею, бив, забирав пенсію. Полюбляв горілку. Одного разу побив маму до крові.

Добре, що тоді ще жила бабуся, вона приїхала щоб лікувати маму, помагати їй. Продавала на ринку гриби, як був час.

Я не витримав.

***

Він пішов, щоб ніколи не повернутися.

***

З його вуст я не дізнався нічого. Ми ніколи не говорили, а коли бачились (разів десять) – проходили мовчки повз. Не знаю, в чому моя вина? Чому я мав народитись без батька?

Не знаю і ніколи не дізнаюсь. Мама хвора. Батько помер від раку.

***

Не можу судити людину, не давши їй виступити на свій захист. Суду не буде. Тільки прощення. Попри те, що жодного «вибач» я не почув.

***

Ми так і не поговорили широ. Так і не сприйняли один одного: я не сподобався йому, як і він мені.

Я так і не став для батька сином.

Він так і не почув від сина слова «тато». У мене немає жодної його фотографії...

***

Не ті батьки, що народили, а ті, що виховали, - казали нам в інтернаті. І мали рацію...

***

Як же багато речей щодня ми відкладаємо на потім. Потім подзвоню, потім напишу, потім провідаю, спитаю, скажу, зроблю, - каже кожен собі.

«Потім» може й не настати.

Люди йдуть з цього світу, не попереджаючи.

***

Як мало треба, щоб народити дитину, і як багато – щоб стати для когось батьком...

***

Щороку Ірина Іванівна організовувала концертне турне санаторіями Закарпаття. Гроші, зібрані в таких поїздках, ділили між учасниками. Довгі репетиції, зміни в сценаріях, нові пісні, танці, спектаклі, - все це робило нас багатими. Нам давали гроші. На таких заходах я виступав у ролі ведучого; таланту до вокалу чи хореографії Бог не дав.

***

Активно допомагала школі обласна міліція. Мабуть, вони хотіли нам віддячити.

Все просто: діти завжди втікають з інтернату, а міліція їх ловить. Діти крадуть, а міліція їх ловить. Діти когось б'ють, а міліція їх ловить.

Ми створювали робочі місця – нас щедро засипали подарунками.

В кожному жарті, як відомо, є трохи жарту.

***

РОЗДІЛ ІІІ. ГІМНАЗИСТ

Я не знав, що таке гімназія, в яку мене відправили вчитись. Ясно було одне: там вчилися «домашні».

З першого ж дня уроки були важкими, завдання – об’ємними. Вчителі багато розказували, писали на дошці, показували презентації, фільми, таблиці. В інтернаті ж замість уроків спокійно могли включити на півдня телевізор, щоб ми дивилися серіали і не заважали вчителям пити каву.

Педагоги були «добрими», хоча строгими. «Злим» вважався тільки історик – Іван Іванович. Він забороняв бігати коридорами на перервах, а високий зріст і сильна статура додавали голосу переконливості. Івана Івановича ми боялись.

Директор – Жанна Василівна – завжди посміхалась, раділа нашим успіхам, а на лінійках, коли звучав гімн, тримала руку на серці. Це викликало повагу.

***

Шостий клас. Наймолодший клас новоствореної гімназії.

Яна Мирославівна, класний керівник і вчитель фізкультури в одній особі, завжди казала, що ми найголосніше кричимо, найбільше бігаємо, порушуємо дисципліну. Та й взагалі «таких неслухняних дітей як ми у неї ще ніколи не було». Кожен класний керівник за старою традицією казав своїм учням те ж саме, наче якусь мантру. Мабуть, так прийнято

***

Шостий клас. Вперше я вирвався з інтернату. Нехай наполовину, але вирвався.

З однокласниками швидко познайомились. Сидіти на останній парті по сусідству з Олегом мені було комфортно.

Вчилось важко, не хотілось гризти граніт науки, - хотілось просто їсти.

***

В гімназійній їдальні нас, інкубаторських, гарячими обідами годували безкоштовно; на великій перерві ми наввипередки бігли туди. Грошей, щоб щось купити в буфеті, не було, в інтернаті годували погано, тому ці обіди стали для нас щастям. Звичайним, приземленим щастям.

З шостого класу і до закінчення школи голодним на уроках я не був.

***

Клас наш налічував з двадцятки дітей, перерахувати всіх важко: хтось провчився рік, хтось – два, хтось – чотири, хтось взагалі прийшов у десятий клас...

Я любив однокласників, а вони до всього ще й шкодували мене, хоча старались це приховати, щоб не образити.

***

Два роки я сидів на задніх партах, малював, шумів, грав «морський бій», крутився на одній ніжці стільця і не хотів нічого вчити. Нарешті стало просто добре; в інтернат повертався якомога пізніше.

***

Тетяна Іванівна як вчитель малювання і керівник гуртка кераміки завербувала до себе на заняття; я не пручався. Кілька років поспіль в маленькому кабінеті ліпили ми вироби з глини: глечики, тварин, настінні панно, людей, одним словом – що могли. Тетяна Іванівна обпалювала всі ці шедеври вдома в печі, а готові теракотові фігурки ми розмальовували і покривали лаком.

З відмінницею-однокласницею Ірою спершу зустрічались тільки на уроках і на гуртку, але у восьмому класі дружно попрощались з гончарством і сіли за одну парту.

Першу, перед вчителем.

Вірніше – я підсів до Іри.

Гімназійні вчителі. Жаль, не всі...

***

Тоді ж почав вчитись. Не тому, що це правильно чи «так треба»; дух суперництва дав величезний поштовх стати розумним, начитаним. Кращого прикладу для наслідування, ніж Іра, годі було придумати: багато читає, добре вчиться, всі її хвалять, гарно малює, ходить в музичну школу...

Це було її життя, хоч і не дуже веселе, але насичене.

Моїм життям був інкубатор. Іра, того не знаючи, стала стимулом.

За це я їй щиро вдячний.

***

Режим життя в інтернаті для мене змінився.

З дев'ятої до другої чи третьої в гімназії були уроки, а відтак і я. Хоча поправді приходив завжди раніше (брав ключа, відкривав клас, щось читав, думав), а повертався в інкубатор пізніше.

Полудники нам, гімназістам, стали видавати вранці, «з собою». Часто вони були кращими, ніж для інших дітей (йогурт замість хліба з варенням чи ще щось).

«Вони ж вчаться, показують обличчя школи за її межами», - переконувала Василя Федоровича Марина Володимирівна.

Переконала.

Обіди нам залишали в їдальні. Коли ми повертались з гімназії, все вже давно було холодним. Бувало, що про гімназистів забували взагалі, тоді обходились без обідів.

Це інтернат, тут буває всяке.

***

Класний керівник – Яна Мирославівна – за дивним збігом обставин працювала і в гімназії, і в інтернаті (тут вона вела секцію тенісу), тому багато речей їй не потрібно було зайвий раз пояснювати.

Що таке інкубатор і з чим його їдять, вона знала прекрасно.

***

Коли кастелянша в інтернаті стала видавати новий одяг, в першу чергу одягали нас, кількох гімназистів. Це не було щось екстрамодне, але на фоні часто брудних, пошарпаних часом і долею костюмів, протертого взуття - хоч щось нормальне.

Старший вихователь видала смішні червоні дощовики, які ми соромились одягати, і ще смішніші прямокутні рюкзаки, з-за яких голова взагалі стала непомітною здалеку.

***

Тепер у мене було два класи: один в гімназії, один в інтернаті, вже рідний за стільки років «Б».

В інкубаторі з'являвся на підготовку, де ми дружньо всім класом робили домашні завдання; в класі мені виділили окремих великий стіл. До цього – ліпив з глини в Тетяни Іванівни, малював стінгазети або грав комп'ютерні ігри в Любов Миколаївни, писав реферати... Потім Лариса Василівна підправляла мої пейзажі на чергову виставку.

Так само незмінним був візит у кабінет «шкільної мами» - старшого вихователя Марини Володимирівни. Вона побачила в мені контури нормального майбутнього; вона ж допомогла його наповнити сенсом...

Ніколи не втомлюсь їй дякувати за це.

***

В шостому класі від гімназії вперше поїхав на олімпіаду з малювання, зайняв там призове місце; з цього часу до закінчення школи олімпіади експлуатували невпинно.

Відтепер гімназію представляв на конкурсах і олімпіадах з різних предметів, виставках робіт з глини, а інкубатор, як завжди, на фестивалях творчості шкіл-інтернатів, художніх виставках, концертах...

Виборювати право на щастя та день завтрашній пробував і руками, і головою...

***

Перечинська гімназія була зразковим навчальним закладом у районі, показувала хороший рівень як в області, так і в Україні.

Жанна Василівна старалась, щоб на всіх можливих і неможливих конкурсах ми брали тільки перші місця. Стінгазети, публіцистика, право і математика, хімія і російська мова, словацька мова й історія, малюнки і вистави, вокал і біологія, танці і фізика... Все, завжди, всюди.

Форма (темно-сині піджаки з емблемою) додавала елегантності. Лінійки щопонеділка, які починались з гімну, - віри в свою країну і гордості. Невтомні вчителі – знань.

Наш гімназійний клас

***

Форму мені зшили за кошти батьківського комітету. Екскурсії, підручники, подарунки на дні народження, випускні бали в ресторанах - все, все для мене оплачували або батьки однокласників, або однокласниками коштом своїх батьків. Мовчки, без жодних слів, наче так і повинно бути. Ставало страшенно незручно, ніяково, соромно. Навіть одну гривню на ксерокопію часто було просто ніде взяти.

Інтернат – це бідність; завжди порожні кишені на моїх штанах ніяких функцій не виконували...

***

Нас, інкубаторських, прийняли в колективі, наче своїх, давно знайомих, майже рідних. За всі роки жодного разу ніхто не наголосив на тому, що ми якість «не такі», не показав зневажливо пальцем в наш бік. Навпаки – допомагали хто чим міг. Діти, батьки, вчителі, директор, класні керівники... Без пафосу, зайвих умовностей, гарних слів. Не роблячи шоу.

Гімназія виховувала Людей.

***

Якщо я щось не розумів на уроках, вчителі брались пояснювати навчальний матеріал опісля них. Свій час, свої зусилля, свої знання вони безкоштовно передавали нам з такою ж легкістю, як і дорогі репетитори – своїм підопічним.

От тільки в нас вони, як і багато працівників в інтернаті, вкладали душу, а її за гроші не купиш...

***

Шостий і сьомий клас закінчив не найкраще; з восьмого й до кінця школи вчився навідмінно. В дев'ятому класі домашні завдання і більшість олімпіад ділили з Ірою на двох. Я ходив на російську і українську мови, історію, географію, хімію, краєзнавчі турніри, поетичні зльоти. Кілька разів «випадково» потрапив на німецьку і фізику, та нічим добрим це не увінчалось.

Уроки. Гімназія в усіх її проявах. Це одне життя.

Інтернат-інше.

***

В те, що «якщо добре вчитись – знайдеш хорошу роботу», я не вірив, і завжди був переконаний, що роботу неможливо знайти. Її можна тільки створити.

Мабуть через це, вступивши потім до університету, я й перестав витратити на навчання час, посередньо й без особливих успіхів закінчив... Тоді вже треба було працювати, вчитись заробляти гроші; в школі ж єдиним шансом якимось себе проявити було навчання і творчість.

Однак це вже зовсім інша історія...

***

Коли змінився класний керівник, й нас, бешкетників, взяв під своє крило завжди активний і жвавий Андрій Миколайович, багато чого стало по-іншому. Більше тренінгів, презентацій, багато розмов про майбутнє, доросле життя, цінності, мораль, успіх... Це все актуалізувалось по мірі того, як ми наближались до закінчення школи...

«Якщо буде щось потрібно, якась допомога, звертайся», - казав Андрій Миколайович. А я, даремно впевнений у собі, веселий хлопчина з юнацьким максималізмом, не звертався. Можливо, просто соромився. Всі й без прохань допомагали чим могли...

***

Андрій Миколайович домовився з керівництвом інтернату, щоб мене після оформлення цілої папки документів (вивезти «державну дитину» з країни не так просто) відпустили у складі гімназійної групи до Польщі. Ми мали їхати в Глогов Малопольський виступати на днях міста. От тільки що там робив я – не знаю. Просто відпочивав і знову милувався Європою, поки однокласники співали й танцювали.

***

Гімназія активно шукала міжнародні контакти. Існував культурний обмін з поляками (наші діти приймали на тиждень-два поляків у своїх сім'ях, потім їхали до них в гості). Волонтери з Корпусу Миру США проводили тренінги, лекції, семінари, викладали англійську мову.

Тоді я не скористався можливостями, яких було хоч відбавляй. Зараз з іноземними мовами не дружу зовсім... Жаль...

***

Школа завжди перегукується з буденністю. 7-8 уроків по 45 хвилин. Щодня. Режим.

Знання нам давали хороші. Я планував вступати до університету, тому і вчився. Наче й розумів, що в Україні знання нікому не потрібні, але якби

змирився з цим і перестав взагалі до чого-небудь прагнути, майбутнього б не було ніякого.

Не важливо, що робиш. Важливо бути в тому, що ти робиш, найкращим.

***

В гімназії теж завжди були концерти й дискотеки, а Андрій Миколайович організовував для нашого класу екскурсії, походи, пікніки, поїздки в басейн... Смішно визнавати, але в басейн я не їздив, бо не мав... плавок...

Така активність вчителя права не заважала йому ні займатись громадською роботою (а він очолював Благодійний фонд «Центр громадських ініціатив»), ні проявляти тверду політичну позицію.

Андрій Миколайович був людиною, яка сприймала життя як стан душі. За це ми його поважали.

***

От пишу й думаю: як багато людей довкола в моєму дитинстві займались філантропією, громадською роботою, реалізовували соціальні, просвітницькі проекти у благодійних фондах, громадських організаціях... Може, тому й росли ми в більш-менш прийнятних умовах...

Аж самому стало цікаво...

Третій сектор у нас таки розвивається, що б там не казали. От би ще відійти від стовідсоткового грантоїдства...

Знову відволікаюсь, вибачайте.

***

Вчителів у нас було багато. Агнеса Михайлівна (хімічка), Наталя Хайдарівна (інформатичка), Костянтин Олександрович (географ), Ольга Олександрівна (математик), Марія Іванівна (фізичка), Ярослава Михайлівна (вчитель української мови і літератури), історик Іван Іванович (його до дев'ятого класу ми вже перестали боятись)... Всіх не перерахуєш... В гімназії педагоги отримували гроші за те, що любили; в інтернаті не всі любили те, за що отримували гроші. Були, на щастя, й винятки...

Всі вчителі були хорошими фахівцями й добрими людьми.

***

Найбільше я любив Діану Михайлівну, яка навчала російській мові і зарубіжній літературі. Захоплювався нею як людиною, як вчителем, зрештою – як жінкою. З Діаною Михайлівною наїздилися ми найбільше по олімпіадах і насміялись найбільше на уроках.

Від цього ще гірше, коли згадую, що після закінчення гімназії заїхав туди тільки раз...

***

В інтернаті гостював більше – десь двічі на рік. Це й не дивно, адже він був моєю домівною, а додому приїздиш частіше, ніж до школи...

***

Гімназія дала знання. Інкубатор по-спартанськи виховав і навчив жити.

В гімназії були друзі, в інтернаті – сім'я.

Іноді жартую, - «став таким прекрасним, бо опікувались мною півтисячі людей»... Не самозакоханість, просто смішно, як буває в цьому житті...

Багато часу ліпив себе сам. Читав, спілкувався з людьми, не соромився розпитувати про щось цікаве й нове...

***

Після дев'ятого класу святкував два випускні бали.

Після дев'ятого класу нас покинули кілька гімназистів, які вступили до коледжів.

Після дев'ятого класу залишилась частина однокласників з інтернату; інші ж роз'їхались по училищах, «бурсах», щоб не вчитись, пиячити, приймати наркотики, сидати за ґрати через крадіжки, до ранку транжирити державні кошти в клубах і барах. Дівчата народжували дітей, не уявляючи, хто батько тієї дитини.

Рідко виростали нормальні люди...

***

П'ятнадцятирічних випускників чекало «доросле» самотійне життя, яке кожен з них так давно хотів відчувати. Брудні гуртожитки з тарганями і гнилими, покритими пліснявою стінами, безробіття, нікому не потрібні професії, розчарування, алкоголізм, наркотики і невинувато великі, не заслужені стипендії до кінця навчання або до 23 років...

***

Одна «сирітська» стипендія в університеті, дорівнює 400 доларам. Це при тому, що пенсія у людей, які все життя пропрацювали, може не перевищувати 150 доларів. Мова йде не про справедливість, а про здоровий глузд. Ніхто не вчиться, адже від успішності розмір стипендії не залежить ніяк.

Дітям-сиротам треба допомагати, але допомагати розумно.

За правами на позаконкурсний (пільговий) вступ випускники інтернатів вступають без знань в університети, не ходять на пари, отримують щомісяця гроші і «вилітають» за неуспішність після першої сесії. Наступного року вступають знову, і знову шість місяців використовують недосконалість законодавства, викачуючи колосальні кошти. З державної кишені.

Ще в інтернаті мені казали: використовуй можливості, які дає тобі держава. Що то за можливості, хочеться перепитати? Можливість бути довічним «сиротою» і чекати, поки хороші дядьки (спонсори, меценати, бізнесмени) влаштують тобі життя? Ні. Можливість стати людиною, отримати хорошу освіту, збудувати сім'ю, приносити користь суспільству, бути повноправним його членом.

Стипендії великі і в університетах, і в училищах.

Діти, які ніколи не тримали в руках гроші, отримують суми, що перевищують розмір середньої зарплатні і нічого при цьому не роблять. Що робити з такими грошима – не знають, бо ніхто не навчив. Купують дорогі телефони, відпочивають в клубах, щоб потім три тижні не мати за що купити хліба.

Так живуть до 23 років. Потім, не маючи ніякої закінченої освіти, ніяких заощаджень, працюють (якщо взагалі працюють) за копійки... В 23 роки сирітство закінчується, але життя не починається.

Наступає кінець. Абсурд. Абсурд, який більше не підтримує держава.

Одного разу я спробував пояснити це студенту з США. Не вийшло...

***

Інтернат виховує пристосуванців.

***

Чому бідні? Бо дурні. Чому дурні? Бо бідні.

Істина.

***

В інтернаті одягали, прали, годували... Все завжди було готовим. Щоразу нагадували про пільги і «статус». Здавалось, що держава подбала про майбутнє сиріт; такі думки неодмінно є початком кінця.

Я виріс у цій системі. Але навіть мене завжди дивувало, як дехто не вміє і не знає елементарних речей: заливають каву і вермішель холодною водою, кладуть картоплю в керамічній тарілці на газову плиту, щоб підігріти... Згоден, все це схоже на невдалий жарт. Краще б воно так і було...

***

Вибачте, знову відволікаюсь. Наболіло. Накипіло.

Треба бути відвертими і говорити про все, а не лише те, що гарно звучить. Правда неоднозначна, сирітська правда – тим паче...

Проблеми дітей не завершуються нестачею грошей в інтернатах. Вони набагато ширші і глибші.

За кошти, які Україна збирає в якості податків зі своїх громадян, вона виховує дармоїдів. І лише одиниці потім приносять користь суспільству. Чимось мені це нагадує нашу пенітенціарну (виправну) систему, яка ще нікого не виправила...

***

Проблема сиріт – це проблема виховання. І чому сиріт вчать фізиці, але не вчать жити, варити їжу, доглядати за дітьми...

***

Ми повинні допомагати дітям: ремонти інтернатів, харчі, меблі, оздоровлення, лікування, спортивний інвентар, тренінги, дослідження, адресна підтримка, але можливості громадськості обмежені, якщо до цього не долучиться держава. І навпаки.

Сфера інтернатних закладів в тому вигляді, в якому вона є, повинна бути ліквідована. Інтернати треба закривати. Не лише тому, що «там погано», не тому, що ця система неефективна, не тому, що на ній годуються тисячі чиновників і бюрократів. Дитина повинна рости в сім'ї, з батьками. Все інше – просто не природно.

Україна – країна паразитів-імітаторів. Ніхто не хоче нічого продукувати, творити, напрацьовувати. Сиротинці, до всього, відверто плодять рагулізм.

Думки набирають бойового забарвлення... Треба зупинитись. Повернутись до того, про що писав.

Я не прагну боротись з вітряками. Хочу лише струсонутися з вас байдужістю у всіх її проявах.

Наш випускний 11-й клас в інтернаті

***

Ні пільги, ні «статуси», ні спонсори, ні держава – ніщо з цього списку не вселяло мені впевненості в післязавтрашньому дні. Колись будь-яка підтримка закінчується...

Я ніколи не зловживав сирітством, ніколи не ховався за ширму співчуття; жалість викликає відразу.

Після дев'ятого класу, коли нас, інкубаторських старшаків, поменшало, вирішив для себе остаточно: вступати до університету за рахунок пільг не буду, і край. Кожен повинен займати своє місце, а не чуже.

***

Іноді юнацький максималізм таки приводить до добра, нехай рідко. Навіть ті обіцянки, які ми даємо самим собі, треба виконувати. Свідок всіх найпотаємніших думок – Бог.

***

В десятому класі почав писати гострі статті на політичну, життєву, моральну тематику, публікував їх в Інтернеті. У великих містах ніхто не звернув би на це уваги; для Перечина це чомусь стало справжньою трагедією. Тоді я не розумів, що таке спокій маленького містечка. І ненавмисне, керуючись нездоровим максималізмом, прагненням до самовираження, я цей штиль порушив.

Потім написав кілька листів до Міністра освіти з пропозиціями, як, на мою думку, покращити навчання в школах, патріотичне виховання молоді, виховання соціально незахищених верств населення. Відповіддю стали... перевірки інспекторів з міністерства! Я не розумів, що в Україні нікого не цікавлять думки людей, ідеї, проекти. Вірив у демократію, толерантність, плюралізм, був малим ідеалістом. Пройшло достатньо часу, щоб можна було озирнутись назад і сказати: я був ідіотом, який просто не розумів, де живе.

Цим створив багато бюрократичних проблем і в гімназії, і в інтернаті.

Зараз стає смішно, як подумаю: жити в Україні, вірячи в щось вище, в якісь цінності, ідеали, важко. Там, де за пляшку горілки люди віддають свій голос на виборах, можна говорити тільки про рагулекратію.

Юнацький максималізм вивітрився, коли почав працювати. Ще до того, як держава дозволила купувати цигарки в кіосках. До того, як куранти пробіли вісімнадцять років.

***

Якби старі могли, а молоді знали...

***

В інтернатах діти або дорослішають надто швидко, або ніколи.

***

Інтернат виховує мрійників-ідеалістів, які не вміють мити посуд. Навчившись готувати і заробляти гроші, я остаточно втратив останні натяки на це явище. Просто подорослішав остаточно.

***

Багато мріяти шкідливо – затягує. Між мрією й планами суттєва різниця, адже план – це мрія з дедлайном.

Планів було досхочу; мрій-мало. Освіта – сім'я – кар'єра – саморозвиток – користь для суспільства. Втілювати ідею в конкретне «сьогодні», а не в примарне «завтра» - от що важливо вміти.

В другому класі я мріяв стати лікарем, бути потрібним сином, мати здорову маму, мати тата. В одинадцятому – просто стати. Збутись, «стати на ноги», самореалізуватись...

***

Більше за все в житті я любив, люблю і любитиму людей. Нові знайомства, нові враження, думки, сприйняття світу, відмінне від твого, гумор (здоровий і нездоровий) – це вартісне. Людина. Спілкування завжди було і відпочинком, і роботою.

В центрі всього – Творець. Людина, створена Творцем за своїм образом і подобою, теж Творець. Співтворець.

***

РОЗДІЛ ІV. ПРОДОВЖЕННЯ І КІНЕЦЬ

Після дев'ятого класу в гімназії не змінилось нічого.

В інкубаторі нас чекав масштабний експеримент.

Перечинська школа-інтернат була дев'ятирічкою, після неї випускники розходились на всі чотири боки. Забуті людьми і Богом, вони часто навідувались до школи, яка колись була їхньою домівкою і в яку вони клялись «більше ніколи не приходити».

За десятки років, десятки випусків, відколи школа стала інтернатом для сиріт, з неї вийшов, мабуть, десяток нормальних людей...

Наш 9-Б не розійшовся, як це відбувалось раніше; в ПТУ відправили тільки тих, хто не захотів або не зміг продовжити навчання у 10-11 класах загальноосвітньої школи Перечина. «Не зміг» означає не дотягував до такого високого освітнього рівня.

***

В інтернаті вирішили провести експеримент: кращих учнів з нашого «Б» і паралельного «А» класів об'єднали і залишили. Разом з нами, двома гімназистами, вони ходили на уроки в Перечинську загальноосвітню школу.

Янош, голландський спонсор, відремонтував приміщення, де колись жили учні першого і другого класів, переобладнав його під прекрасний гуртожиток з євроремонтом і райськими умовами загалом. Душі, кухня, туалети, кімнати з найновішими меблями, вітальня, дивани, великий телевізор.

Два останні роки життя в інкубаторі ми відчували себе повноцінними людьми.

Щурі під ногами залишились у далекому минулому.

***

Не всі «кращі» з кращих ходили на уроки. Це було не круто.

***

Хто зна, що сподвигло керівництво інтернату на такий «експеримент з соціальної адаптації» - чи те, що нових дітей в початкові класи приходило мало (це тягнуло за собою скорочення штату і наближення ліквідації інкубатору), чи турбота про нас...

***

У Перечинську школу-інтернат почали вкладати колосальні кошти. Капітальні ремонти – нова каналізація, опалення, нові вікна, двері, озеленення території, меблі, техніка... Колишня убогість залишилась у минулому. Вихователі казали, що це один з найкращих інтернатів України, а відтак його розформують і приватизують або зроблять з нього санаторій чи коледж.

Справді, за останні п'ять років я бачив багато інтернатів. В жодному з них (а особливо у віддалених від обласних центрів) немає таких умов, як в Перечині. Дітей стає все менше... Це може означати лише одне: вихователі мають рацію...

Держава почала набагато краще фінансувати школи-інтернати, але, вибачте, не настільки...

***

Допомагати треба не абстрактним інтернатам, а дітям, які там росуть...

***

Наш випуск, як досі вважає багато вихователів, був найкращим за останні десятиліття.

«Експеримент» триває досі.

Хочеться вірити, що ці діти не змарнують свій шанс стати дорослішими і розумнішими в стінах теплиці, однак практика показує протилежне...

***

Знову думки плутаються.

***

Своє нове житло за старою традицією ми називали «садіком». Туди вже спокійно могли запросити в гості «домашніх»; це було важливо, бо «домашні» однокласники тепер були не лише в мене...

На кухні вчилися готувати; не тільки Лариса Вікторівна, а й інші вихователі – Алла Юріївна, Валерій Миколайович, Наталя Федорівна – підтримували такі поривання молодої душі...

Як завжди, кімнати прибирали самі. Суворий батько Василь Федорович особисто контролював поведінку, чистоту в спальнях, відвідування занять. Іноді це в нього виходило якось надто фанатично й прискіпливо. За це йому й платили...

***

Голландці через благодійний фонд Василя Федоровича (і таке було) в 10-11 класах платили нам невеличку «стипендію» - біля сотні гривень на місяць. Це вже були гроші. Купити могли мало що, але в кишенях не відчувалось повної порожнечі.

Щоб отримати гроші, ми показували директору завжди бездоганні щоденники. Не дивно, що бездоганними в декого вони ставали по дорозі до кабінету шкільного «шефа».

***

В моду серед хлопців увійшли нестерильні татуювання, фарбоване волосся, чудернадські зачіски, проколоті вуха...

***

У старших класах з нами часто розмовляли про життя греко-католицький священник Михайло і шкільний психолог, ще молодий хлопчина, Ігор Іванович.

***

Отець Михайло втілював життєву мудрість на протиположність клерикалізму. Говорив просто, без довгих хитромудрих філософських цитат, без пафосу і надто розумних слів. Доступно, весело, ясно. Людиною він був освіченою, колись вчився в Італії...

В житті завжди так: чим розумніша людина, тим простіше вона формулює думки. Як тільки почуєш -ізви, -азми, котрі розтлумачить не кожен словник іншомовних слів, знай: перед тобою не надто розумна персона, яка попри все, прагне довести протилежне. Геніальність у простоті, чи не так?

Отець Михайло говорив не про покаєння і диявола, а про життя, шлюб, сімейні цінності.

Молитва – щоденне життя, а не солодкі слова, сказані до неба. Молитва – добрі справи, а не обов'язок три години «автопілотом» простояти на Святій Літургії...

Отець Михайло говорив з душами.

***

Якби я не обрав мирянське життя – став би священником.

***

Ігор Іванович мав справу з земним. Наука вдало обходить питання душі, зате про людський мозок знає багато. Тести, тренінги, лекції – психологом він був завзятим, а все тому що молодий. З досвідом люди в Україні перестають щось робити, якщо за це все одно заплатить держава: п'ють собі чай і чекають закінчення робочого дня.

Більшість вчителів вкупі з вихователями у нас так і робили. Ті, хто справді дбали про дітей, виводили їх кругозір за межі стін інтернату, від директора подяки не чули. Напевно, йому було вигідно, щоб інкубаторські діти росли не обтяженими інтелектом, не бачили нічого зайвого і не ставили зайвих запитань.

***

Досі окремо не згадав Василя Федоровича, директора інтернату. Він був хорошою людиною, мудрим керівником. Авторитет беззаперечний.

Василь Федорович підняв школу з колін. Прийшовши на роботу в лихих 90-х, коли не було ні води, ні їжі, ні одягу, саме він ходив, просив, шукав, вимагав... Важко уявити, що б було, якби директором був не він.

Хороший вчитель математики, добрий, чуйний педагог. Дітей він розумів, колектив – теж. Багатьом учням і випускникам, допомагав як міг.

От тільки з часом почав озлоблюватись, кричати при дітях на вихователів, чим остаточно розвалив їх авторитет, забув, що інші – теж люди...

Влада розбещує. Абсолютна влада розбещує абсолютно.

Нехай все, що зробив Василь Федорович, судить Бог. І добре, і погане.

***

Кожен директор інтернату має мріяти й робити все можливе, щоб його (цей інтернат) закрили. Робочі місця, гарні ремонти, подарунки, - нічого, нічого не заперечить головний аргумент: діти мають рости в сім'ях. Але й відбір сімей має бути строгим, щоб сироти не потрапляли до людей, які просто заробляють на них гроші. Чим тоді таке усиновлення відрізнятиметься від інтернатів?

Жаль тільки, що не від директорів це залежить...

Маємо те, що маємо... Маємо інтернати. Маємо сиріт. Маємо їм допомагати.

***

Останні два роки пролетіли швидко. Голову окупували думки про майбутнє, про те, що ж робити далі, про успіх, перспективи, бізнес, політику, життєвий вибір, боротьбу за шматок хліба... Мало хто про це думав... Мабуть, троє чи четверо...

***

Прочитав «Цитадель» Антуана де Сента-Екзюпері, після цієї книги інші взяти до рук було важко. Найсильніша, найпотрібніша, найбільш своєчасна.

Автор сказав все, що міг. Про себе, про Бога, про світ, про смерть, про життя, яке прожите, про любов, про патріотизм, про майбутнє...

Біблія в авторстві Екзюпері, от що таке «Цитадель», його останній недописаний шедевр... Навіть якщо не з усіма думками я погоджувався, це тільки підштовхувало сформуванню своїх бачення окремих питань...

Дуже раджу прочитати... Цитати з цієї книги можна вирізати на серці...

***

До вступу в університет і здачі зовнішнього незалежного оцінювання готувався двічі на тиждень по дві години. Вівторок – історія, п'ятниця –

українська мова і література. З таким набором предметів планував стати або політологом, або журналістом.

«Та для чого тобі ті тести?! Маєш пільги, набереш мінімальний бал і все одно вступиш поза конкурсом», - казали деякі розумні однокласники в інтернаті. Може, все було б саме так, але вчитись я хотів серед рівних, а не на дві голови вищих. В усіх сенсах.

***

Коли результати тестів прийшли, і мене запросили у числі п'ятнадцяти учнів з найкращими результатами в області до керівництва Закарпатської облдержадміністрації... Радості не було меж. Найбільше потішила камінна зала і дорогі годинники в подарунок.

Почесна зустріч

***

Тоді вже знав: вступатиму до Києва. Столиця, широкі можливості, інше бачення світу, активний ритм життя і... І подалі від сирітства.

Втекти з «інтернатства» - головне для того, хто починає нову сторінку книги життя.

Так вважав тоді.

В цьому я остаточно переконаний тепер.

***

Підсумкові экзамени. Вручення атестатів. Прощання з гімназією.

Ми більше ніколи не будемо школярами.

Не вірив, що все скінчилось...

Чудовий випускний вечір. Теплі слова рідних, вчителів, Жанни Василівни. Моїми «батьками» були Лариса Вікторівна і Марина Володимирівна. А от Василь Федорович сидів на урочистій частині...

Я – наче «син полка». Смішно...

Останній «Останній дзвінок» у гімназії

***

Цікаві конкурси. Алкоголь. Розмови після алкоголю.

Андрій Миколайович, класний керівник, просить всіх записати свої телефони. «Щоб були на контролі», - каже. Всі сміються. Вже не зовсім тверезі, ходимо фотографуватись містом. Відверті фотографії повиходили.

Зустрічаємо сонце на Хресній Дорозі, яку недавно побудували. Так добре... Так спокійно... З останніх сил відкорковуємо шампанське... «За щастя, за те, щоб у всіх все було добре!».

***

Відіспався вдома у класного керівника – інтернат уже закритий, всі поїхали в Дубриничі. Літо. Діти з Часлівецької спецшколи...

***

В інкубаторі відсвяткували просто, - пиво, вино, горілка, невеличка компанія...

***

Поїхав до Києва подавати документи в університет. Лариса Вікторівна і Марина Володимирівна щиро побажали успіхів.

Творчий конкурс з журналістики склав погано, шансів на вступ не було. Написав заяви до кількох університетів, але хотів в КНУ імені Шевченка. Там підходила тільки філософія і історія.

Дорогою додому заїхав до Львова, віддав копії документів на факультет політології Львівського національного імені Франка...

В Ужгороді – на юридичний, історію, журналістику...

***

Вагань не було: хочу в Київ. Нехай це буде історичний факультет. Нехай. Зрештою, як потрібно, отримаю ще одну освіту. Зараз головне – закріпитись в столиці, виїхати з Закарпаття... Знайти роботу, подумати про кар'єру.

В цій країні навіть двірники ходять з університетськими дипломами...
Дзвінок з деканату юридичного. «Ви можете занести до нас оригінали атестату, і гарантовано вчитиметесь...». Ні. Київ.

***

Випускний в інтернаті (зліва направо – я, Марина Володимирівна, Оксана, Роберт);
всі троє зрештою приїхали до Києва

Забрав з інтернату папку документів, деякі фотографії... В руках тримав історію всього життя, про яку навіть не підозрював...

Залишатись в Дубриничах і сходити з розуму не хотілось. Треба їхати. Василь Федорович, скупий на сентименти, просто сказав: «Успіхів. Треба буде якась допомога – телефонуй, номер маєш».

Марина Володимирівна з Ларисою Вікторівною плакали. Стільки років, стільки часу... «Хай береже Бог», - через силу шептали вони. Наче дітям, своїм, рідним дітям. З інтернату вчиться у Київ їхала й моя однокласниця – Оксана. Інші ж залишились в рідній області.

***

Двоє дорослих сімнадцятирічних дітей йшли назустріч невідомому, в різні університети, різні частини чужого похмурого міста. Що чекає там, за сотні кілометрів, не знав ніхто.

Розуміли одне: легко не буде. Підтримки не буде. Звернутись по допомогу ні до кого.

В обох в Ужгороді залишались хворі матері, обоє вирости в інтернаті і не мали батька...

Як немає чого втрачати – легко йти на барикади...

***

З відчуттям внутрішнього спустошення дивився я на тих, хто мав все і нічого не хотів, хто ламав своє життя пошуками сенсу, щастя, мотивації, хто втікав з дому задля «самоствердження», хто жалівся на опіку батьків – мовляв, скільки можна... Справді – як бути, коли є сімейний затишок, опора, турбота, гроші, коли хтось вселяє в тебе надію, а не посміюється «ти ж з інтернату, в тебе нічого не вийде»... Нонсенс. Коли тонуть в розкоші – забувають слово «прагну». Для нас в інкубаторі і шматок торта був ознакою шику...

Люди ніколи не цінують те, що сприймається як данність, як належне. Рідко хто замислюється, що поряд живуть діти без сім'ї, що десь матерям нічим годувати свого первістка або чиїсь батьки в цей момент йдуть навіки...

Кажуть, цінувати починаєш тоді, коли втрачаєш. Брехня: коли втрачаєш – починаєш жалкувати, що втратив. Хто цінує – цінує завжди.

***

Боже, як не хотілось знову п'ять років жити в гуртожитку. Це каторга; від них я втомився задовго до того, як почав думати про університет...

Мрії про власний простір, власний куточок, спокій...

***

Я зійшов з поїзда Ужгород-Київ. В сумках лежали акуратно складені книги, подушка, покривало, трохи старого одягу, комплект постільної білизни, зубна паста, щітка, два мила і чайник, подарований мером Перечина. «За активну участь в житті міста».

Попереду було нове життя, університет, гуртожиток, столиця, віра в успіх і страх.

Природний страх перед примарним майбутнім...

***

На центральному залізничному вокзалі, мов мурахи, метушились тисячі людей. Хтось кудись їхав, хтось звідкись повертався, хтось когось чекав, хтось – проводжав...

Бідняки просили милостиню. Таксисти втридорога розвозили провінціалів у різні частини міста. Київ зустрічав похмуро, наче показуючи, хто тут господар.

Вітер розігнав хмари, виглянуло сонце.

«Господи, дякую за те, що витягнув мене з безодні. Якщо Твоя Воля, - дай сили стати і залишитись Людиною. Благослови на нові звершення, дай почати нове життя, дай збутись»...

***

Зійшов у метро, кинув жетон. Турнікет завагався, але впустив (мабуть, впізнав)...

Час зупинився.

Майбутнє наступило.

***

БУДЬТЕ БАТЬКАМИ СИРИТ. ВІЗІЇ.

[відтермінована частина передмови,
початок на сторінці 3]

Коли визнаєш своє минуле – ти змінюєш його. Воно перестає тебе обтяжувати, мов Дамоклів меч, розвиваючи комплекси, жалі, втомлюючи пам'ять. Тільки переосмисливши дитинство, визнавши і прийнявши його таким, яким воно було, розповівши про нього, я нарешті дозволив стати минулому минувшим.

Довго думав над псевдонімом. Та чи можу комусь передати своє життя, вкотре від нього відмовившись? Це – моє минуле, я його не обирав, і судити за нього ніхто не в праві.

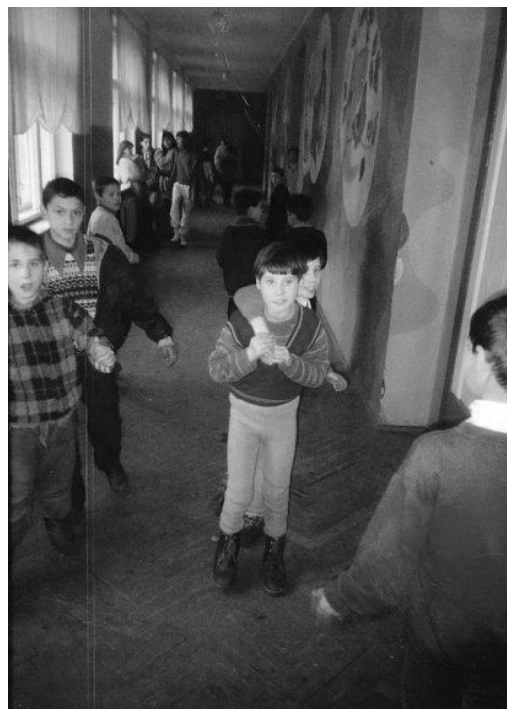
Псевдонімів не буде.

Нелегкий крок. Та хто взагалі придумав, що все має бути легко?

Тепер можна спокійно рухатись вперед.

***

Багато сиріт і прийомних дітей зайняли своє місце у світовій історії. Данте Аліг'єрі, Йоганн Себастьян Бах, Жан-Жак Руссо, Ендрю Джексон, Дженеральд Форд, Коко Шанель, Йосип Броз Тіто, Джек Ніколсон, Пірс Броснан, Роберт Стівенсон, Гай Річі, Майк Тайсон, Едгар По, Стів Джобс, Джон Леннон, Лев Толстой, Мерилін Монро, Інгрід Бергман, Герберт Гувер, Чарльз Діккенс, Арістотель, Нельсон Мандела, Мойсей, Елеонора Рузвельт, Александр Македонський... Цей список можна продовжувати дуже довго. Він шокує. Однак більшість з цих людей виростили у прийомних сім'ях. Когось виховали дідусь з бабусею, когось – вітчим, близькі родичі, хтось кілька років прожив у дитячих будинках, церковних школах... Згоден – їх життя було нелегким, і тільки сила волі, ріки поту дозволили піднятися з колін.

Який життєвий старт дали б цим сиротам бідні, холодні, голодні, обідрані інтернати Радянського Союзу? Перших років Незалежності України? Страшно уявити...

Все пізнається в порівнянні, хоча порівнювати горе – справа невдячна. Визначення «сирота» в словнику і його приклади в реальності різних часів, країн, народів, синонімами не будуть ніколи.

У той час, коли Радянський Союз запрошував на екскурсії до показових колгоспів істеблішмент ненависного ворожого капіталізму, діти в щасливих комуністичних інтернатах складали вірші на честь Леніна, ходили в однакових сірих плащах і не мали що їсти...

***

Кожне життя – чиясь правда. Моя правда гірка, її можна гортати брудними, спрацьованими, але не опущеними донизу руками.

***

В школі-інтернаті ми завжди мріяли про нормальне життя, щасливе майбутнє, успіх...

Мої мрії здійснились. Майже закінчена хороша освіта (історична КНУ імені Тараса Шевченка та економічна Національного авіаційного університету). Хороша робота – з 19 років став співзасновником та директором невеликої фірми. До цього працював позаштатним журналістом, був експертом з питань молодіжної політики кількох громадських організацій, заступником директора інформаційного центру на громадських засадах, волонтером... Зсередини вивчив кулуари Верховної ради України, маючи доступ до приміщень парламенту... Пробирав все, щоб досягти успіху. Все у вузьких рамках моралі і християнської системи цінностей. Життя навчило не боятись ніякої роботи.

Можливо, мені просто пощастило. Я вирвався з замкненого кола сирітства, з лежат державної опіки. На моєму шляху завжди зустрічались ті, хто йшов назустріч, допомагав, хоча те, що я закінчив інтернат, знало десь 5 найближчих товаришів... Співчуття і жалість – найгірші відчуття; зловживати сирітством чи своїм минулим видавалось мені огидним способом вижити. Однак я завжди вірив у доброту незнайомих людей, пояснити яку логічно неможливо. Значить, існує дещо більше, аніж логіка...

***

Зрештою, мені пощастило жити й навчатись саме в Перечині. Може це заслуга людей, може – директора або й прозахідної ментальності, але тих жахів, які часто супроводжують дітей в інтернатах, ми не бачили. Ідеального не буває нічого. Але є безліч «але».

***

Всьому, що є в мене нині, було вчора і буде завтра, завдячую тим, хто міг спокійно пройти повз, але не зробив цього. Відтак життя для мене – подяка в дії. Ця книга – подяка в слові. Виклик людській байдужості.

***

Я майже не згадав тут своїх з однокласників. Чому? З одними ми разом жили, відпочивали, несли важкий хрест сирітства, вчились виживати (Юра, Оксана, Владік, Роберт, Сергій, Андрій), з іншими – разом ходили на уроки,

сміялись... Однокласники-гімназисти Ігор, Женька, Владік, Іра, Максим, Вася, Саша, Богдан, Юдіта... Можна багато сказати. Але...

Просто щиро не впевнений, що вони хотіли б бути вписані в цей контекст... Ще не час. Є речі, про які не час говорити...

***

Багато з «інтернатських» однокласників уже стали батьками. Немало спились. Дехто працює. Більшість кинули університети, хтось не закінчив і училища...

Поневіряння в пошуках кращого життя...

***

Я довго думав, в чому вада державного підходу до проблеми сирітства. Цих вад багато. Після закінчення інтернатів діти-сироти з площини соціальної політики різко переміщуються в площину молодіжної (держава цього не розуміє, і продовжує відкуповуватись пільгами і соцвиплатами), а тут починаються проблеми. Соціальні ліфти в Україні не працюють, можливостей для самореалізації обмаль. Молодь як вікова категорія не потрібна нікому, окрім хіба що батьків. Тим, у кого батьків немає або вони не в змозі забезпечити дітям достойний стартап, життя пропонує інший сценарій.

Державна політика в сфері підтримки і виховання (!) сиріт є докорінно неправильною. До закінчення школи дітей годують рибою, але не вчать її ловити.

Колись в Перечинському інкубаторі були курси кулінарії Це, бач, не сподобалось шеф-повару, і їх закрили. А як важливо навчити дітей готувати, прати, жити в чистоті, вільно спілкуватись з людьми, навчатись, відповідально наполегливо працювати, жити самостійно...

Після закінчення інтернату діти заберуть з собою знання, навички, вміння, а не коробки шоколадних цукерок, якими щедро засипають їх спонсори...

Сучасна Перечинська школа-інтернат завдяки підтримці держави, спонсорів і активності директора – один з найкращих інтернатів України.

Школа-інтернат за такого підходу завжди буде випускати ледарів, пристосованців. Нас годували, одягали, навчали, втовкмачували в голови, що ми повинні користуватись пільгами, які дають шанс.

Насправді шанс стати успішним дає відсутність таланту і бідність (це, повірте, стимулює); пільги лише відтягують розчарування в житті і створюють ілюзію адресної турботи з боку країни. Постає питання мотивації, а мотивація залежить від виховання. Тільки відмовившись паразитувати на званні сироти, я ступив на правильну дорогу.

Право на позаконкурсний вступ в університети для осіб з числа дітей-сиріт стають причиною такого явища, як щорічне «вступання» і тотальне небажання робити хоч щось. Набрал мінімальний бал на тестах – і став студентом. Відтак місця державного замовлення займають не ті, хто прагне вчитись, а ті, хто мріє нічого не робити. Виключили за неуспішність? Не страшно, - вступлю наступного літа. І так до досягнення 23 років.

Державні стандарти для дітей не витримують критики. З кожним роком фінансування шкіл-інтернатів збільшується, але цього все одно недостатньо. Одні шкарпетки на рік чи одне пальто на кілька років (а малеча ж росте), - це, повірте, не смішно. Потрібна небайдужість суспільства. Потрібна мобілізація добра.

Школи потребують нових ремонтів, меблів, канцтоварів, техніки, одягу, миючих засобів. Особливо ті, які знаходяться в віддалених місцях, куди часто не можуть доїхати спонсори й перевірки. Безумовно, велика кількість інтернатів сьогодні схожі на санаторії, однак «велика кількість» не означає «всі». Є багато закладів, де діти живуть в жахливих умовах.

Інкубатор, в якому жив я, вважався чи не найкращим в Україні. Побачивши інші, зрозумів: Богу є за що дякувати. Людям – теж.

Діти потребують турботи. Їх потрібно вчити виживати в суспільстві, привчати до самостійного життя, робити все те, що держава красиво називає «соціальною адаптацією» і чого успішно не робить. Їх потрібно підтримувати порадою після закінчення інтернатів. Скерувувати, мотивувати, виховувати.

***

Найбільша проблема соціальної адаптації випускників інтернатних закладів – їх «кучкування» разом після закінчення школи. Вони живуть компактно, маленькими групками у маленьких сирітських світах.

Розділити, розкидати випускників окремо – першочергове завдання, якщо ми хочемо бачити нормальних людей.

***

Соціалізація для сиріт – це забезпечення рівних умов, а не довічного державного забезпечення. Діти сильні, здорові, загартовані, і можуть жити самостійно. Повинні жити самостійно.

***

Якщо ти виріс в інтернаті і став людиною, чогось досяг, якимось себе реалізував – з тебе можна робити цвяхи. Якщо почнеш боротись з системою за майбутнє дітей – знайдеться молот, який цей цвях зламає.

***

Я не хочу й не можу змінити стару, пострадянську систему. Вона просто не піддається модернізації (спробуйте відновити, наприклад, ГУЛАГ).

Один випускник школи-інтернату на Одещині став правозахисником. Ігор Миколайович боровся з крадіжками сирітських пенсій і квартир, з махінаціями керівництва місцевого інтернату. Допомогавав випускникам інкубаторів самореалізуватись, не залишав їх наодинці в чужому світі. За це поплатився життям. Не покарані ні замовники вбивства, ні виконавці. Торжество права, правда? Правозахисників завжди вбивали, відправляли в психлікарні, залякували, спалювали їх квартири... От прояв всіх пафосних конституційних свобод.

Ми не можемо змінити систему, але ми можемо дати дітям гідне майбутнє.

***

Вчителі й вихователі в інтернатах скаржаться на «тупих, нахабних, неотесаних» дітей замість того, щоб виховувати їх, навчати. З власного досвіду скажу: навіть важкі діти, «діти вулиці», з повагою ставляться до тих, хто цю повагу у них викликає. Перевиховати можна будь-кого. Важко, але можна.

Армії чиновників годуються з «сирітського» бюджету. Тисячі директорів інтернатів будують свій бізнес, нові будинки, купують машини для своїх чад. Сотні спекулянтів від псевдоблагодійності возять мішки цукерок та не знають, що дітям потрібні шкарпетки, тапочки і спідня білизна... Ну візьміть одну дитину і допоможіть їй реалізуватись, навчіть її жити, виховайте...

Гнила пострадянська система працює, як годинник. Зайві в ній тільки діти, що летять від байдужості в безодню.

Згоден, з ними важко. Але якщо не хочеш чи не можеш – чому йдеш в інтернат? Бо немає роботи. Бо зарплата краща, ніж в школах. Бо можна пити каву, поки діти десь бігають (це ж не станки, за якими треба наглядати)... Аргументів – тисячі. Кожен з них проти дітей.

Хто думає про сиріт? Одиниці фанатиків, яких легко визначити: вони працюють в інтернатах з дітьми, а не з грошима; їх не любить адміністрація шкіл; вони проводять свій вільний час на роботі, хоч за це й не платять; вони знають, що робити, та їм ніхто ніколи цього не дозволить, вони не залишають дітей наодинці після закінчення інтернатів...

Якщо ми йдемо в Європу – ми маємо з цим щось робити...

***

Я не можу перекласти на українську мову слово «благодійність». В нас просто такого немає, в нас не розуміють. Це наче пояснювати інопланетянину, що таке пиво. Абсурд, правда? Люди не довіряють благодійним фондам. Охоче допомагають жебракам, котрі просто не хочуть іти на роботу, бо з простягнутою рукою заробляють більше... А от підтримати майбутнє? Ні, навіть...

***

Мені хочеться допомогти тим, хто йде вже пройденою дорогою. Живучи в інтернаті, я старався знайти яку-небудь інформацію про успішних

сиріт, випускників дитбудинків; пошуки виявились марними. Це лякало. Думки, що в «інкубаторі» погано, а десь там, за зеленими воротами буде добре, не знаходили жодних підтверджень.

***

Сироти, про яких я кажу, сироти, які нині живуть в інтернатах, - сироти соціальні. У переважної більшості з них живі батьки.

Чому так? Всьому виною сімейна політика. Безгрошів'я, безробіття, низький рівень життя. Молодь не знає, що робити. Університети готують неконкурентоспроможних спеціалістів і викидають їх на вулиці.

Виплати при народженні дитини призвели до того, що народжувати стали ті, хто не особливо хвилюється за майбутнє своїх дітей.

***

Сироти – не причина. Сироти – не проблема. Сироти – наслідок проблем.

Батьки більше не гинуть на війні, а сиріт від цього не меншає.

***

Все в житті робиться по знайомству, тому давайте нарешті знайомитись. Мене звать Ростислав Галелюк. Мені 21 рік. Майже п'ять років тому я закінчив Перечинську школу-інтернат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та Перечинську гімназію суспільно-гуманітарного напрямку.

Нині хочу допомогти тим, хто повторює мою життєву дорогу і хапається за стіни провалля, щоб вибратись.

Я кажу не лише про сиріт, але й про нікому не потрібну обдаровану молодь з їх числа, розчароване в Батьківщині студентство, безробітні таланти...

***

Серед нас живуть люди, які стануть видатними вченими, музикантами, письменниками, політиками, художниками, спортсменами... Серед нас живе молодь, яка хоче сім'ю, дітей, власну справу, достойне «сьогодні» і впевненість в «завтра». Чи не головне для нас – плекати майбутнє? Якщо ні, - кому ми передамо світ, все, що створили? Тим, від кого відмовились? Тим, повз кого пройшли, кого відкинули?

***

Проблем у сфері молодіжної політики з моменту проголошення Незалежності стало справді менше. Але вони є, і потребують не лише обговорення з прийняттям красивих резолюцій, а й вирішення на місцевих, локальних рівнях.

Це можливо за умови відкритої співпраці між державою та громадянським суспільством, високого рівня соціальної відповідальності бізнесу, розвитку третього сектору загалом. В 2013 році для реалізації цих завдань ми з однодумцями створили Міжнародний Благодійний Фонд «Центр філантропії і фандрайзингу» (www.icf-cpf.org або www.helporphans.info).

***

Я виріс в інтернаті. Я знаю, як допомогти цим дітям. Я зобов'язаний це зробити.

Господи, дай мені сили змінити те, що я можу змінити. Дай мені терпіння змиритися з тим, що я не можу змінити. Дай мені мудрість, щоб відрізнити перше від другого.

Мій життєвий шлях не міг не привести мене до благодійності.

Зараз я очолив Міжнародний Благодійний Фонд «Центр філантропії і фандрайзингу» і хочу з вами співпрацювати.

Хочу вас завербувати.

***

Я розповів про своє минуле, щоб допомогти дітям, щоб позбутись душевного тягара, щоб воно більше ніколи ні з ким не повторилось...

***

Стара пострадянська система має багато вад. Та чи можемо ми їх побороти? Однозначно ні. Я не міг обійти проблеми, котрі мають місце в реальному житті. Що робити? Який висновок?

Боротись? Ні. Залишимо право помирати за ідеї героям. Нехай політики думають про реформи.

Давайте просто перестанемо перекладати з себе відповідальність і зробимо те, що залежить від нас. Без критики, без скандалів, без деструктивну.

Давайте бути творцями.

Обливати брудом всі інтернати легше, ніж допомогти одній дитині. Все не так просто, однобоко і категорично, як думають ті, хто там не жив. Є й хороші люди, і діти не завжди живуть в пеклі...

Давайте не будемо шукати легких шляхів. Давайте не будемо байдужими.

***

Викорінити споживацтво, навчити мислити та бути конкурентоспроможними, забезпечити нормальний побут, виховання і освіту, розділити після закінчення інтернату, не створювати ніяких гуртувань в соціальних «сирітських» гуртожитках, допомогти вийти за межі власної «зони комфорту», привчити не чекати «подачок»... Готових формул немає. Проблем – тисяча. Перед нами – вироблення рецептів і рішень.

Не вірте тим, хто не жив в інтернаті або не працював там половину свого життя. Фондам, державі, чиновникам. Право говорити про сиріт і від імені сиріт мають тільки ті, хто знає цю систему зсередини.

Не вірте державним моніторингам, бо їх мета – приховати, а не показати проблеми

На грантах теж багато не побудуєш. Якісні зміни почнуться тоді, коли ми самі почнемо інвестувати в своїх дітей, свою країну, своє майбутнє. Соціальне інвестування – один з пріоритетних напрямів цього процесу.

***

Стовідсоткове усиновлення – утопія. Не тільки тому, що не всі сім'ї готові брати на себе відповідальність, але й тому, що самі діти часто відмовляються йти в прийомну сім'ю.

Хтось з них навіть не уявляє собі, що таке «мама», бо з дитинства потрапив в конвеєр: дитбудинок, ще один дитбудинок, притулок, інтернат, училище або довічний притулок...

Багато дітей розуміють сім'ю як те, що бачили в дитинстві: байдужість, алкоголізм, наркоманія, батько-гвалтівник, мати-повія (та все одно «найрідніша і любляча»).... Часто відмовляються від прийомних батьків, бо звикли до інкубаторської системи. Однак не робити з цим нічого – це не вихід...

Інтернати – пережиток, але ліквідувати їх повністю ми не зможемо, хоча маємо до цього прагнути.

***

Самогубцям можна допомогти двома шляхами: купити міцний шнурок або дати зрозуміти, що життя має сенс, і воно – найцінніше, що є на цій грішній землі. Я обираю другий варіант: важкий, але, на моє переконання, правильний.

За свої думки, слова, заяви і дії несую повну відповідальність.

***

Добрими намірами встелена дорога до пекла. В системі сирітства ця фраза є особливо актуальною. От подумайте... Конкурси серед сиріт, сирітські фестивалі, сирітські концерти... Навіть такі, здавалось би, прийнятні для нас речі, створюють конкуренцію в замкненому середовищі, але не здорову конкуренцію. Якщо людина розумна – вона розумна в принципі, а не «серед сиріт». Якщо гарно співає, - то це гарно, а не «гарно серед сиріт». Заради гарних сирітських картинок ми самі ізолюємо дітей в їх «зоні комфорту».

В інкубаторі ми абстраговувались від реального життя настільки, що вигадували свій алфавіт, свої шифри, свою мову... Писали зашифровані записки, меморандуми, листи... Ми знали все й про всіх. Ми бились, виглядали у вікно, що привезли «на полуднік», ми мріяли побачити матерів, утеплюючи вікна на зиму старим одягом, ми жили у іншому світі. Світі для сиріт... Жоден волонтер, почесний гість, спонсор, вихователь не знав усієї правди... Свій світ ми берегли і агресивно захищали...

Соціальна адаптація – це рівні можливості, це самореалізація в суспільстві, а не в сирітському колі. Часто ми самі, прагнучи робити щось добре, не замислюємось над тим, як це треба робити.

Саме тому я ніколи не втомлюсь повторювати: сиротам мають допомагати сироти. Учням інтернатів – учні інтернатів. Людям з особливими потребами – люди з особливими потребами. Молоді – молодь. Пенсіонерам – пенсіонери. Все просто.

Допомагати, розуміючи, допомагати розумно - от рецепт ефективної благодійності.

***

Ми не можемо змінити те, звідки прийшли, але можемо обирати, куди йти далі. Кожне життя – частинка Вічності, частинка Милосердя, Віри і Любові... Кожен з нас – маленька історія злетів і падінь, кохання і розлук, віри і відчаю, відданості і зрад, мрій і буденності... Ми – люди. Ми маємо жити, творити, не опускаючи руки, вірити, боротись, кохати... Ми маємо робити добро.

Життя – не самоціль, життя – це можливість робити добро.

***

Порекомендуйте цю книгу друзям, рідним і знайомим. Розкажіть про неї в блогах і соцмережах, церквах і університетах. Напишіть рецензію в журналі, зацитуйте фрагмент в газеті. Згадайте на концертах, презентаціях, фестивалях і виставках. Чим більше людей знатиме, тим більше дітей ми зможемо врятувати. Давайте зробимо це разом. Я оголошую мобілізацію, бо хочу завербувати вас у єдину мирну армію – армію добра.

Я мрію про світ, у якому моє минуле більше ні з ким не повториться.

Я мрію про світ, у якому діти не знатимуть, що таке інтернати.

Я мрію про світ, у якому не буде війн і тероризму, у якому батьки не помиратимуть від хвороб і катастроф.

Я мрію про світ, у якому кожна дитина зможе обіймати маму.

Щоб іти до останнього, треба бути впевненим, що Бог на твоєму боці. Я це знаю, інакше Він не дав би мені шансу змінити сьогодні заради майбутнього.

Бог за дітей. Бог за сиріт.

Прирікаючи невинних дітей на муки, закриваючи очі і вуха від правди, ми йдемо проти Його Волі.

***

«Стукайте, і вам відчинять», - сказано у Біблії. Кажуть, треба штовхнути двері, аби переконатись, що вони зачинені. Мало просто стукати; треба, аби хтось був за дверима. Треба дочекатись власника будинку з роботи чи з кав'ярні.

Якщо хтось є в домі, я вірю, що він відчинить. Якщо немає - вірю, що він прийде додому. Я вірю, що стукаю не марно.

Бо під дверима до чужого будинку тримаю за руки нікому непотрібних дітей... Вони голодні. Їм холодно. Вони моляться. Вони плачуть...

Плачуть, бо теж вірять...

Допоможіть мені допомогти дітям.

***

Провідайте самотнього пенсіонера, що живе по сусідству, нагодуйте, виховайте дитину з дитбудинку, втіште самотню вдову, підтримайте молодого

обдарованого художника, заберіть до себе старого, не потрібного нікому kota, присвятіть один день місяця волонтерству, віддайте старі речі безхатченкам, чи, зрештою, фінансово посприйте якомусь благодійному фонду, який знає, кому точно потрібна підтримка. Просто зробіть це.

Читайте. Багато читайте. Слухайте батьків, не залишайте їх помирати самотніми. Любіть своїх дітей. Бережіть традиції роду, країни. Свідомо обирайте керманичів, не голосуйте за гречку. Вивчайте свою історію. Плекайте свою мову.

Будьте Патріотами. Будьте Гідними. Будьте Людьми.

Досить уже сирітства – соціального, культурного, морального, історичного, духовного, політичного...

***

Читаю новини. Знову одне й те ж саме: дітей б'ють, гвалтують, відбивають нирки, продають, не годують, заколюють аміназином, тримають під замками за решіткою в закритих приміщеннях...

Діти брешуть, крадуть, вбивають, б'ють вихователів інтернатів... Зводять наклепи на адміністрацію...

Діти «раптово» помирають...

Коли це нарешті закінчиться? Надворі двадцять перше століття, а поряд з нами... Поряд з нами, за закритими стінами – пекло...

Поряд з нами всі жахи німецьких концтаборів...

Відкрийте Інтернет, гляньте...

***

Дякую, Боже, що в Перечині такого не було.

Дякую, Василь Федорович, за людяність.

Дякую, Лариса Вікторівна, за тепло.

Дякую, Марина Володимирівна, за віру.

Дякую за те, ким став...

***

Допоможіть мені допомогти дітям.

Допоможіть мені допомогти майбутньому.

***

Не лише жоден інтернат, але й жоден (справді, жоден!) благодійний фонд не здатний справді допомогти дитині, бо головне – стати для них батьками... Ми можемо привернути увагу до певних проблем, ми можемо «сприяти», «аналізувати», «реагувати» і «підтримувати». Але тільки Ви, дорогі читачі, здатні змінити одне життя і зігріти дитину любов'ю...

***

Бог за сиріт!

СИНОПСИС

Дещо буде повторюватись. Часто. Суцільна тавтологія. Деякі речі слід повторити двічі, тричі, зрештою – тисячу разів, щоб над ними замислились. Щоб почули. Щоб відчули. Щоб зрозуміли.

На те він і синопсис. Не візьмусь стверджувати, що претендую на авторство кожного слова у цьому розділі, бо за чотири роки перечитав стільки статей, наукових розробок, досліджень і аналітичних оглядів, аби сформувавши цілісне бачення питання, що й не перерахую. Ці проблеми обговорював з колишніми випускниками дитбудинків, своїми однокласниками, працівниками шкіл-інтернатів, з психологами, науковцями, меценатами і громадськими діячами. Вдячний всім за допомогу, поради і підтримку. Особливу подяку хотів би висловити старшому вихователю Перечинської школи-інтернату Марині Володимирівні, насамперед за те, що любила, вірила і допомогла колись стати тим, ким я є. Низький Вам за це уклін.

Зараз, зібравши хаотичні думки, не розбираючи, що своє, а що чуже, дещо скажу. Тезами. На те він і синопсис.

Інтернати... Я там виріс. Я звідти вийшов. Я знаю, що треба робити. Я буду це робити.

В центрі уваги та опіки – сім'я

Діти – сироти – не причина і не проблема, а наслідок проблем. Наслідок відсутності ефективної державної політики збереження сім'ї як коліски суспільства.

Головним завданням роботи державних органів у сфері сімейної політики має бути збереження сімей і профілактика соціального сирітства, а не автоматизована відправка дітей в інтернати. З проблемними сім'ями, на жаль, ніхто не працює.

Критерій справжньої ефективності – не кількість відібраних у батьків дітей, а кількість збережених сімей. Треба змістити акценти.

Якщо батьки не виконують своїх функцій – їх просто позбавляють батьківських прав. Держава не надає жодної соціальної підтримки, не допомагає боротись з алкоголізмом, знайти нову роботу... Абсолютно нічого не робиться. Фінансовою підтримкою вирішується меншість проблем. Кваліфікований супровід, психологи, педагоги, лікарі, ефективна робота центрів зайнятості - от що потрібно кризовим сім'ям.

Не просто прийти з міліціонером і забрати дитину від «поганої мами чи тата», а розібратись у конкретній проблемі, конкретному випадку, втрутитись, стати свого роду посередником (фасилітатором), врятувати те, що розвалюється. Дітей треба забирати від мами у крайньому випадку.

Зрештою, давайте економити кошти бюджету: порятунок кризової сім'ї з залученням кваліфікованих фахівців обійдеться дешевше, ніж 5-10 річне утримання дитини в інтернаті та виплати соціальної стипендії після його закінчення.

Якщо з певних невідворотних причин дитина стає сиротою, треба насамперед вжити всіх можливих заходів для влаштування її в нову сім'ю.

Дитячі будинки теж мають робити все для того, щоб повернути дитину в сім'ю. У нас викачують державне фінансування (а воно ж якраз залежить від кількості вихованців), шукають хоч когось, щоб відкрити клас і створити робоче місце: забирають дітей з малозабезпечених сімей, малюють неіснуючі діагнози затримки психічного розвитку...

Дитячі будинки мають стати реабілітаційними центрами. Соціальні служби мають допомогти сім'ям, які знаходяться в кризовому стані, вирішити проблеми (алкоголізм, наркоманія, насилля над дітьми, пошук нового робочого місця тощо). На цей період дитину треба вилучити з родини, але не для того, аби назавжди закрити в інтернаті, а тимчасово, поки йде процес відновлення нормальної сімейної атмосфери. Вилучити не в інтернат, а в тимчасову приймаючу сім'ю. При цьому дитину не можна виривати зі звичного способу життя (змінювати школу, місто проживання тощо). Важливим інструментом має стати ведення реєстру кризових сімей, який дасть можливість працювати і аналізувати ефективність роботи уповноважених органів на місцях.

Інтернати – пережиток минулої епохи

Треба дбати про зменшення кількості дітей у класах та інтернатах загалом, що дасть можливість ефективно проводити виховну роботу.

Гостро стоїть проблема стигматизації інтернатів. Саме поняття «інтернат» треба вилучити з використання, бо воно стає клеймом для дитини на все життя. Інтернат – це не просто назва, це комплекс СРСР, котрий треба викорінювати. Це своєрідне гетто. Вказування в атестатах історії життя і всіх бід (закінчив інтернат для сиріт, школу для дітей з вадами слуху/зору і т.д.) неприпустимо. По-перше, це неетично. По-друге, акцентує увагу на проблемах. По-третє, формує самоусвідомлення дітей як неповноцінних. І, нарешті, є жорстокою цинічною формою дискримінації.

Треба готувати дітей до сім'ї. До створення власної сім'ї – теж. До самостійного життя. Випускати розвинених людей, відходити від радянських педагогічних штампів.

Необхідно створити умови для оволодіння вихованцями навичок побутового життя. І ні одна санепідемстанція не вправі забороняти дітям самостійно готувати. Ні один правозахисник не має називати прибирання території, висадку дерев чи обробіток невеликого поля експлуатацією дітей. Дітей треба привчати до роботи. Чомусь вдома обробляти з батьками город – це

нормально, це виховання пошани до праці. А не дай Боже в інтернаті дитина візьме до рук молоток – це вже експлуатація. У вихованні має бути не тільки комплексний, але й адекватний підхід, інакше й далі звідти виходитимуть пристосуванці.

Рівень освіти в інтернатних закладах неприпустимо низький. Враховуючи цей факт, а також потребу в соціальній адаптації, про яку кричать на кожному кроці, вихованці інтернатних закладів мають навчатись в загальноосвітніх, «звичайних» школах. Бажано – в різних. Якщо розділити дітей по окремих класах окремих шкіл у містах – ми отримаємо чудеса соціальної адаптації. Спілкування з «домашніми», відпочинок, уроки, на яких ніхто не акцентує увагу на тому, що «ти сирота», інший світогляд - от що насправді допомагає інтегруватись в соціум. Десь з 5-го класу в інтернаті дитина може тільки виховуватись, їсти, одягатись і спати. Важливо розуміти, що такий крок змінить не лише самих дітей і їх світобачення, але й сприйняття цих дітей у суспільстві. Тому якщо ми справді дбаємо про майбутнє, а не про робочі місця – іншого шляху немає.

Житло в інтернатах має бути перелаштоване на «блочну» систему (поселення в житлових блоках школярів за родинним принципом, адже, як відомо, дуже часто там живуть кілька братів і сестер з однієї родини).

Система інтернатного виховання не може сприяти дітям вулиці та важковиховуваним підліткам у соціально-психологічній адаптації, для цього необхідні спеціальні центри. Вони є, але в недостатній кількості. Потрібно розширити мережу з забезпеченням кваліфікованими досвідченими кадрами.

В дитячих будинках працюють всі підряд. Спеціальної освіти немає, спеціальної підготовки дипломованих чи хоча б сертифікованих спеціалістів – теж. Інтернати для сиріт мають специфіку, про яку чомусь забувають. Соціальних працівників готують погано, психологів у дитбудинках не вистачає.

Всі забули про працівників інтернатних закладів, а їм теж потрібна допомога. З ними треба спілкуватися, їх потрібно навчати, підтримувати. Вони знають про своїх дітей все. Вони могли б з ними працювати ефективніше, та ми оминаємо їх, пригортаючи знедолених до серця, щоб зробити сумне фото. Вихователі в інтернатах «гниють», втрачають інтерес до дітей.

Соціальний супровід інтернатних навчально-виховних закладів здійснюється на жахливому рівні. Одного соціального педагога та одного психолога на 100-150 дітей недостатньо. Різні вікові та індивідуальні особливості мають враховувати спеціальні фахівці, підготовлені до роботи з такою специфічною категорією, як діти-сироти.

Державні гранти не повинні бездумно проїдатись та ділитись наближеними до влади НГО. Вони мають працювати на моніторинг і профілактику соціального сирітства.

Треба переглянути державну підготовку соціальних працівників, психологів, педагогів. Ці професії мають стати престижними, а їх представники – кваліфікованими.

Про проблеми сирітства треба говорити не лише напередодні Дня захисту дітей і Нового року. Завжди. І говорити правду. Потрібна активність медіа. Треба говорити про простих людей, які беруть дітей у сім'ї. Не про героїв, а про людей. Треба говорити про усиновлення, про соціальну адаптацію, про формування найнеобхідніших життєвих навичок. Треба показувати реальний стан інтернатів. Треба мобілізувати добро, але добро розумне і діяльне. Благодійність має стати далекоглядною.

Треба переглянути систему діагностики розумової відсталості і затримки психічного розвитку дітей-сиріт в інтернатних закладах, бо сьогодні сотні тисяч дітей задля комплектації шкіл та через необ'єктивну оцінку стали «розумово відсталими», а відтак їх життя зламане. Існуюча система психодіагностики, яку проводять спеціальні психолого-медико-педагогічні комісії, призводить до катастрофічних помилок. Сімейні форми виховання мають своїм наслідком скорочення дітей в інтернатах, а це не вигідно системі. Щороку ми отримуємо величезну кількість необ'єктивно оцінених дітей з вадами психічного розвитку, хоча дуже часто вони є просто педагогічно запущеними, з ними ніхто не працював, вони не відвідували школу... Цю систему треба ліквідувати. В жодній країні світу немає діагнозу «затримка психічного розвитку», а у нас - ледь не половина вихованців інтернатів! Після закінчення спецшкіл діти не отримують атестатів, а відтак стають непотрібними назавжди. Така тенденція призведе до того, що через 50-60 років кожен українець буде визнаний психічно неповноцінним.

Критерієм оцінки інтернатів не мають бути концерти/співи/танці/ігри на свіжому повітрі/аплікації та гарні коридори. Єдиний об'єктивний критерій – як склалось майбутнє випускників, який базис дала школа для подальшої самореалізації дитини не як сироти, а як людини.

Нормальна людина, гармонійно розвинена особистість може вирости лише в повноцінній родині, котру не замінить навіть найкращий у світі інтернат.

Враховуючи жахливий стан нашої професійно-технічної освіти, її невідповідність запитам ринку праці (візьміть хоча б марзматичну загадкову професію «Оператор комп'ютерного набору»), дітей в інтернатах могли б навчати столярній справі, автоводінню (з видачею прав на керування транспортними засобами) і т.д. Знання, уміння, навички – всім цим потрібно завантажити дітей максимально, воно знадобиться. На відміну від цілодобового перегляду телевізорів... Цього ніхто не робить.

Головне завдання держави – не лише створення умов для, але й сама деінституалізація, тобто виведення дітей-сиріт з традиційної системи державної

опіки. До речі, в Європі інтернати (там, де ще залишилися) – це 10-14-20 осіб, котрі проживають в одному приміщенні.

Треба організувати комфортне, добре життя для тих, хто віддає себе дітям у інтернатах і дитбудинках. Їм потрібна увага, їм потрібна повага, їм потрібен відпочинок, їм потрібна людяність. Не менше, ніж самим дітям. Тільки тоді вони працюватимуть нормально, тільки тоді вони віддаватимуть серце дітям повністю, якщо будуть відчувати себе потрібними... Вони працюють за невисокі зарплати, вони живуть цими дітьми... А ми ігноруємо працівників інтернатів, демонізуємо, не чуємо...

Треба сформувати центри незалежного громадського моніторингу, щоб мати змогу реально оцінювати та впливати на життя дітей-сиріт.

Студентам ВУЗів – випускникам інтернатів держава платить нині біля 3000 щомісяця (у вересні - біля 5000). В порівнянні з мінімальною зарплатою це великі гроші, правильно розпоряджатись ними випускники не вміють. Ніхто з них не вчиться, не ходить на пари, а в кінці семестру або «сирітствують» («ну поставте мені оцінку, не виключайте, я ж сирота»), або кидають навчання, щоб... Щоб знову вступити за пільгами наступного року. І так доти, поки діють ті пільги (до 23 років). Добре, що міністерство таки переглянуло свою політику і встановило максимальний відсоток «пільговиків». Свого часу при вступі я відкрито виступав у ЗМІ з вимогами до профільного міністерства скасувати пільги або хоча б обмежити їх (це при тому, що сам міг вступати поза конкурсом).

Сьогодні потрібно ще переглянути державні виплати студентам з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Не скорочувати, а пов'язати їх з академічною успішністю. Як приклад: половина суми (близько 1500 гривень) виплачується всім, а інша половина – у разі академічної успішності (середній бал «4» за п'ятибальною шкалою). Дітей потрібно хоч якось стимулювати до праці. А, погодьтесь, гроші, та ще й такі – хороший аргумент.

Економіка сирітства

Інтернати – це дорого. Дуже дорого. Щороку на їх утримання виділяється до 8 мільярдів гривень (кошти бюджету плюс фінансові вливання спонсорів). Однак до дітей доходять не більше 12-15% від цієї суми. Все інше з'їдають зарплати працівників та комуналка... Школи-інтернати в СРСР будувались як монументальні споруди на 200-500 дітей. І навіть коли там залишається 50-100 вихованців – приміщення треба якось обігрівати, прибирати, ремонтувати... А це колосальні гроші. Саме тому порожні койки в інтернатах керівники стараються заповнити дітьми з малозабезпечених сімей, переконуючи батьків, що дитина житиме в хороших умовах... Зараз близько половини дітей в інтернатах – «домашні», і це ненормально.

Інтернати – це дорого. Коли в США йшли суперечки, що краще: приймаюча (фостерна) сім'я чи державні сирітські установи – цей аргумент був дуже переконливим (до слова, від інтернатів відмовились). Так само – в Канаді. Важливо почати думати про дітей, а не про інтернати.

Не зважаючи на таке масштабне фінансування інтернатів, стандарти щодо забезпечення дітей одягом, взуттям, засобами особистої гігієни є застарілими, радянськими. Відтак ці норми – неадекватні. Про «найновіші винаходи цивілізації», як наприклад антипреспіранти, взагалі забули, а одне взуття чи п'ять пар шкарпеток на кілька років – це стандарт...

Інтернати опираються сімейним формам виховання. Не всі, не всюди, але опираються. Бо це означає скорочення штату, розформування.

Держава бере на себе питання забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Гроші мають «ходити» за дитиною, в яких би інститутах чи інституціях вона не була. І сума повинна бути не меншою, ніж виділяється на утримання дитини в інтернаті. Та й взагалі – треба брати приклад з Ізраїлю, де дітям виплачується необхідний прожитковий мінімум незалежно від того, є у них батьки чи ні.

Держава має зрівняти всіх дітей, бо пільги призводять зовсім не до самореалізації сиріт...

Фостерна сім'я

Давайте говорити щиро: всі діти не можуть бути усиновленими. Потрібне активне впровадження інституту фостерної сім'ї. Професійної сім'ї, приймаючої сім'ї. Коли батьки сприймаються як батьки професійні і отримують зарплатню за договором найму з державою. Психологи, соціальні педагоги, досвідчені вихователі. Спеціалісти. Це вирішить проблему влаштування старших, більш зрілих чи важковиховуваних дітей, яких бояться всиновлювати. Має бути холодний розрахунок, підхід, за якого батьки можуть виховати нормальну дитину, забезпечити їй повноцінну освіту і сприяти соціальній адаптації. Саме в такому форматі можна виховати нікому не потрібних важких підлітків, не дуже схожих на «бідних нещасних сиріток», що викликають жалість і співчуття.

Треба вести реєстр людей, готових стати батьками за наймом.

Тішить, що дедалі більше поваги відчувають ті, хто взяв дитину з інтернату. Не важливо, опікунство це, будинок сімейного типу, чи прийомна сім'я...

Цинікам, котрі кажуть «та, то за гроші», відповідь: готовий платити батьку, аби він тільки був.

Не так легко стати для когось батьками, на таке наважиться не кожен. І якщо держава заохочує та підтримує сімейні форми виховання – це добре. Хай

хоч Національну премію імені Тараса Шевченка дають. Головне – знайти для дитини маму і тата...

Таємниця усиновлення

В ХХІ столітті маємо всі умови для скасування таємниці усиновлення, яка є домінуванням інтересів усиновлювача над усиновленим. Розумні батьки мають щиро і нормально спілкуватись з дітьми, без побоювань, що колись дитина, дізнаючись правду, не зможе це пережити. Треба навчити батьків, як правильно пояснювати подібні речі.

Гаазька конвенція та міжнародне усиновлення

Відповідь на багато питань дає нам Гаазька конвенція, до ратифікації якої ми дійшли лише сьогодні.

Прийшов час легалізувати в Україні агентства, котрі займаються пошуком дітей для закордонних усиновителів. Сьогодні цей процес все одно відбувається, але неофіційно, корумповано, окремими людьми, так званими «посередниками» (державна цього «не помічає»). Часто чиновники на місцях не лише вимагають, але й отримують гроші за усиновлення дітей іноземцями.

Якщо з'являться установи, котрі займатимуться пошуком дітей для усиновителів повністю легально, прозоро і відкрито, зі сплатою відповідних податків, ліцензійним державним і незалежним громадським контролем, проблема корупції має бути усунена, а майбутнє усиновлених за кордон дітей можна буде простежити.

Переосмислення розуміння благодійності

Благодійність має бути далекоглядною. Якщо ми хочемо отримати нормальну соціально активну особистість, треба створювати умови для самореалізації, а не для паразитування.

Волонтери мають зрозуміти, що ігри біля ялинки та пісні про матір не дають нормальних результатів. Натомість з дітьми треба працювати професійно: в якості волонтерів мають приїздити фахівці чи просто люди, які можуть і хочуть навчати. Тренінги з профорієнтації, практика використання грошей, кулінарія, світоглядні моменти... Ми маємо зрозуміти, що позитивні емоції біля ялинки – ніщо, в порівнянні з самою страшною атмосферою сирітства.

Виходять діти з інтернатів зі знаннями, навичками та вміннями, замість яких ми даємо їм у чужий світ цукерки і м'які іграшки. Стипендії для осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених піклування батьків, що продовжують навчання у ВУЗах та професійно-технічних навчальних закладах, величезні. Держава відкупується від проблем грошима. Однак випускники інтернатів не вмюють розподіляти їх так, щоб вистачало на місяць. Клуб, дискотека, п'янка, а

потім – три тижні голодного життя. Так починаються крадіжки, так починається кримінал... То, може, їх таки треба чомусь вчити?

Замість телевізорів привезіть фарби і м'ячі, комп'ютери чи електронні книги. Інструменти для розвитку, а не веселого проведення часу. Освіта, освіта і ще раз освіта. Підготовка до нормального життя, формування особистості. Благодійність має бути далекоглядною, - ніколи не втомлюсь це повторювати.

Не потрібно підтримувати систему, дбати треба про дітей, а не про інтернати. Чим красивішими будуть стіни дитбудинків, чим феєричнішими будуть сирітські концерти і фестивалі, чим більше буде пільг, тим частіше батьки, котрі не впевнені у своєму майбутньому, віддаватимуть своїх дітей в інтернати. Очікувати іншої реакції в країні, де третина людей живе за межею бідності, неможливо. Треба берегти сім'ю, а не будувати басейни й розважальні центри для інтернатів.

Треба дати можливість сиротам рухатись самостійно, адже вони мають бути повноцінними, а не соціально ізольованими. Треба стати їм другом, а не інвалідним візком. Допомогти порадою, але вчасно відійти, щоб дитина рухалась самостійно. Не вирішувати всі проблеми замість них.

Діти-сироти вдало пристосовуються до паразитування, гребуть ресурси і від держави, і від спонсорів, і від довірливих добросердечних людей. Ефект сирітства: коли тебе завжди обіймають, шкодують, співчують і плачуть, ти починаєш використовувати це у своїх цілях. Це важкі діти, вони можуть непомітно використати кого завгодно, виманити все, що потрібно. Саме тому в інтернати треба йти підготовленими.

Підтримувати треба обдарованих дітей. Не має значення, сирота чи ні. Треба.

Трохи грішних думок

Боюсь, що мене зрозуміють неправильно, але прийшов час по-іншому оцінити реальну ефективність третього сектору. З моменту проголошення Незалежності тисячі громадських організацій, центрів з гарними пафосними назвами, асоціацій і фондів освоїли величезну кількість грантів. Чому ніхто не говорить про ефективність? Чому спалюжено саму ідею громадянського суспільства декларативним виконанням проектів і відмиванням грантів? Щодня громадські організації критикують державну політику у всіх сферах. Питання: а де їх відповідальність? Чому вони не хочуть проаналізувати свою роботу? Чи багато проектів довели свою ефективність, чи багато програм мають результати і матимуть їх у далекому майбутньому? Чому немає моніторингу роботи громадських організацій і благодійних фондів? Чому без будь-якої суспільної користі проїдаються державні і недержавні кошти? Чому в більшості організацій немає ні місії, ні мети, а лише стандартна затерта фраза в Статуті – «захист і задоволення потреб та інтересів»... Як можна сьогодні допомагати сиротам, завтра читати тренінги на тему толерантності, післязавтра купувати

протези для панд, а в четвер садити підсніжники? І це все лише тому, що є можливість дойти грантонадавачів...

Є ще й самовіддані меценати, благодійники (на жаль, їх мало). В інших немає ні розуміння, як правильно допомагати, ні бачення власної місії... За «порятунок сиріт» ніхто не може бути засуджений громадськістю, за цю справу беруться всі, бо престижно, почесно і «круто». Нечисті на руку «меценати», в свою чергу, бачать прибуток. Правильно вони «допомагають», ефективно чи ні – це не цікавить нікого. Головне – гарна картинка, зірки, заплакані дитячі очі на відео. Сотні, тисячі беззмистовних круглих столів, засідань і конференцій... Благодійність у сфері підтримки сирітства є частиною тієї системи, яку треба переосмислити.

Бізнесу ніколи думати над правильністю чи неправильністю, ефективністю чи неефективністю. Про це ніхто не говорить. Даєш гроші – значить допомагаєш, висить на стіні лист подяки – значить робиш добру справу. Керівники інтернатів та численні благодійні фонди цим користуються. Ті, хто дає гроші, не мають часу думати. Ті, хто приїздить в якості волонтерів, теж хочуть робити добрі справи і мають щире серце; от тільки їх ніхто не вчить допомагати розумно.

Меценат – це покликання. Фандрайзер – це професія. Директор благодійного фонду чи керівник програм – це не тільки покликання, але й професія, і добрих намірів тут недостатньо. Треба знати і розуміти тих, кому хочеш допомогти. Носити іграшки в дитбудинки – так само ефективно, як і возити репродукції картин сліпим. Це треба розуміти. Тому кажу: допомагати сиротам мають ті, хто «на своїй шкурі» знає систему зсередини, хто там виріс або все життя працював. Треба визначитись: ми хочемо пожаліти чи допомогти.

Зрештою, зрозумійте: мало є благодійних фондів, котрі готові вирішити проблему і саморозпуститись. А це – головне наше завдання. Бо насправді... Насправді ми не можемо стати батьками для сиріт...

Будьте наставниками

Допомогти всім одночасно неможливо. Візьміть одну дитину, станьте її другом, наставником. Стоячи осторонь, підтримайте самостійні рухи. Заберіть додому на вихідні та свята. Візьміть на ринок, до магазину. Навчіть азам нормального життя. Займайтесь з нею, знайдіть репетитора (освіта в інтернатах відсутня – показників навчальної діяльності від них не вимагають, це перекривається танцями-співами-гарними коридорами і вазонами).

Цікаво, що в США немає інтернатів як явища. А тимчасових наставників мають біля 1 млн дітей, чії сім'ї опинились у кризових ситуаціях. Ще цікавіше: на одного вихованця інтернату в Україні припадає майже один працівник! Ефективність роботи не піддається критиці. Тому знову повертаємось до загадкового терміну «фостер»: є ж сенс, правда?

Хто відповідає за сиріт?

Вилучати дитину з сім'ї чи ні, влаштовувати в інтернат чи до прийомних батьків – справа не уряду, не Президента. Це юрисдикція місцевих органів влади. І коли керівники цих органів усвідомлюватимуть себе батьками сиріт щодня, а не до Дня захисту дітей – тоді, і тільки тоді ми зможемо щось реформувати. Починати завжди потрібно з себе.

Стереотипи

Стереотипи, що усиновлення – щось жахливе – поволі стираються. На усиновлювачів перестають дивитись як на «дивних» людей. Цей процес почався, і його не зупинити.

Нам належить побороти ще багато стереотипів не лише в сфері підтримки сиріт та благодійності загалом.

В Україні існує недовіра до благодійних фондів. Це неоднозначне питання: хтось справді не дуже «добročинний», а хтось – просто жертва іміджу благодійності як такої... Важливо інше: навіть не довіряючи фондам, треба щось робити, когось підтримувати, комусь допомагати... Фонди можуть тільки мобілізувати людей, вказати на проблему, дослідити причини, дати поштовх і мінімальну підтримку.

Ми маємо зрозуміти, що допомагати можуть всі, а не лише багаті. Бо для того, аби навчити дитину писати, готувати, прати, молитись, вірити, працювати, не треба бути мільонером. Якщо ви можете зробити безкоштовно сайт, зняти соціальну рекламу, провести соціологічне опитування, пофарбувати паркан чи спекти пірижки для безхатченків – то чому цього не робите? Все, що ви вмієте, може комусь допомогти.

Лайкати та репостити фото з проханням про допомогу в надії, що ви тільки лайкнули, зробили добру справу, «поширивши інформацію», а хтось таки допоможе – це не благодійність. Це байдужість.

Наостанок

Ми не маємо кричати про суспільство без сиріт, бо сироти були, є і будуть завжди та у всіх країнах. На жаль. Питання в тому, що ми робимо, аби не лише дати їм пафосне «далеке світле майбутнє», а й... А й подарувати найголовніше – себе. Подбати про них. Стати для них другом. Стати для них татом і мамою...

Іноді, щоб тебе почули, треба витримати довгу паузу. Я мовчав майже 5 років. Прийшов час сказати. Сказавши, треба робити.

У мене є чітке бачення місії. Допоможіть мені допомогти дітям. Хоча... Хоча, якщо можете, зробіть це без мене, бо ні один фонд не може найголовнішого. Ні один фонд не може стати для когось мамою і татом... Як

же хочеться вірити, що хоч одна людина, прочитавши цю книгу, на хвилину замислиться... І змінить чиєсь життя, змінивши своє...

Підіть в інтернати. Станьте батьками сироти. Якщо не можете – другом для однієї дитини. Допомагайте правильно...

Бог за сиріт!

В добру путь.

Автор.

ДЕКАЛОГ
мецената і волонтера, який працює з сиротами

1. Допомогати дітям, а не інтернатам.
2. Давати знання, а не цукерки.
3. Виховувати самостійність, а не споживацтво.
4. Підтримувати прагнення, а не пільги.
5. Будувати сім'ї, а не державні сиротинці.
6. Привозити найнеобхідніше, а не наймодніше.
7. Боротись постійно, а не тимчасово.
8. Знати куди йдеш, бути готовим.
9. Розуміти, що добро – філософія життя.
10. Любити. І знати, що допомагати треба не дітям, а одній дитині.

**Ви можете допомогти мені допомогти дітям.
Фінансово, організаційно, або тим, що вмієте найкраще.**

**БЛАГОДІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ
"МІЖНАРОДНИЙ БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД
"ЦЕНТР ФІЛАНТРОПІЇ І ФАНДРАЙЗИНГУ"**

**Р/р 26002483717100 в АТ «УкрСиббанк» у м. Києві
Код банку: 351005,
ЄДРПОУ: 39004238**

Поштова адреса:
МБФ «ЦЕНТР ФІЛАНТРОПІЇ І ФАНДРАЙЗИНГУ»,
Україна, 04050, м. Київ, вул. Мельникова 12

або

Галелюк Ростислав, а/с 58, вул. Хрещатик 22, м. Київ-1, 01001

Електронна адреса: manager.cpf@gmail.com або r.galelyuk@gmail.com
факс: (044) 248-000-9-2224
www.icf-cpf.com
www.helporphans.info

**Якщо Ви бажаєте продовжити наше спілкування в соцмережах –
підпишіться, лайкайте, розшаруйте, надсилайте відгуки і пропозиції ☺**

Сторінка книги на Фейсбук:

www.facebook.com/p3507

Сторінка фонду на Фейсбук:

www.facebook.com/icf.cpf

Моя сторінка на Фейсбук:

www.facebook.com/rostyslav.galelyuk

Прошу поширити книгу серед своїх друзів, знайомих і близьких, а також в мережі Інтернет.

Якщо Ви вважаєте, що ця книга має побачити світ у друкованому вигляді –
можете долучитись до збору коштів на видання, буду щиро вдячний.

Номер карти ПриватБанк

(для поповнення через касу ПриватБанку, термінали або Приват24):

5211 5374 5262 3254 (Галелюк Ростислав Володимирович)

Для поповнення через каси інших банків:

Отримувач: ПАТ КБ ПриватБанк

Код отримувача (ЄДРПОУ): **14360570**

Код банку отримувача (МФО): **305299**

Рахунок отримувача: **29244825509100**

Призначення: для поповнення карти/рахунку № 5211 5374 5262 3254,

Галелюк Ростислав Володимирович, ПІН 3363005799

Для мене щось видати – не самоціль. А от якщо зберуться ті, кому не байдуже, якщо вдасться сколихнути тишу, якщо люди почують, якщо повірять у себе, у свої можливості, комусь допоможуть, когось підтримають, зроблять щось добре там, де живуть, почнуть думати, вірити, мріяти, творити, якщо хоч одна людина, прочитавши це, візьме когось до себе в родину, то головне завдання вважатиму виконаним.

Бо головне – робити добро. Адже ми – люди...

Не вважаю себе дивним, «святим», екзальтованим чи «втіленням всіх чеснот, зокрема добра»... Просто колись допомогли мені. Хочу продовжити цю естафету... Адже ми – люди...

ДЯКУЮ!

ЗМІСТ

[частина кожної книги, з якої не варто починати читати]

ПОЧАТОК КІНЦЯ.	3
РОЗДІЛ І. РОВЕСНИКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. КОРОЗІЯ ДИТИНСТВА.	6
РОЗДІЛ ІІ. ПУТІВКА №3507.	16
РОЗДІЛ ІІІ. ГІМНАЗИСТ.	71
РОЗДІЛ ІV. ПРОДОВЖЕННЯ І КІНЕЦЬ.	81
БУДЬТЕ БАТЬКАМИ СИРІТ. ВІЗІЇ.	89
СИНОПСИС.	99
ДЕКАЛОГ.	110
ВИ МОЖЕТЕ ДОПОМОГТИ.	111

© При оформленні обкладинки використано картину Томаса Кеннінгтона (Thomas Benjamin Kennington) «Сироти» («Orphans»), 1885 р.

© Частина фотографій взята з сайту БФ «Християнська допомога Східній Європі» (директор Ян Ейблчіш) <http://www.choe.nl>

© Ростислав Володимирович Галелюк, 2014 р.

© Міжнародний Благодійний Фонд «Центр філантропії і фандрайзингу», <http://www.icf-cpf.org>, <http://www.helporphans.info>